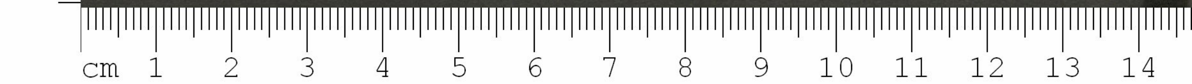
S.L.i.F.
10

RESEAN-
TECKNINGAR

BIBLIOTHEQUE
SAINTE
GENEVIEVE

SKRIFTER UTGIFNA AF

SVENSKA LITERATURSÄLLSKAPET I FINLAND.

X.

RESEANTECKNINGAR

AF

P. J. BLADH och C. F. HORNSTEDT.

Helsingfors, 1888.

SKRIFTER

UTGIFNA AF

SVENSKA LITERATURSÄLLSKAPET

I

FINLAND.

X.

HELSINGFORS,
Tidnings- & Tryckeri-Aktiebolagets tryckeri,
1888.

INNEHÅLL:

ANTECKNINGAR UNDER EN RESA

TILL

TYSKLAND, NEDERLÄNDERNA OCH PARIS

åren 1799—1800

af

P. J. BLADH.

UTGIFNA

af

JOIR.

HELSINGFORS 1888.

Anteckningar under en ekonomisk resa från Finland öfver nordvestra Tyskland samt Nederländerna till Paris 1799—1800 af P. J. Bladh, ordnade af joir.

Erinran af utgifvaren.

Ur den förtjenstfulle österbottniske nationalekonomen, äfven naturvetenskapsmannen, kanslirådet P. J. Bladhs efterlemnade papper har utg. åter lyckats sammanställa en skrift. Ett par andra visa Bladhs deltagande i 1808 och 1809 års händelser. Denna visar honom i hans intresse för näringar och handel med hänsyn till fosterlandets bästa. Den resa, som B. nu företog, synes företrädesvis gällt vinnande af speciellare kunskap om några utlandets landtmannanäringar och handelsgrenar och tillika anknytandet af affärsförbindelser. Särskildt torde den sammanhängt med anskaffande till hemlandet af den bättre nötboskapsras, som allt fortfarande, i synnerhet i åtskilliga delar af det sydösterbottniska kustlandet, finnes qvar och genom sitt namn påminner om dess importör och utbredare. B:s reseanteckningar förefalla oss intressanta såsom ett halfvetenskapligt skriftstycke af den tiden från Finland, samt för de utsigter de lemna öfver några utlandets förhållanden i hvarjehanda näringar och handel, påverkade af dåtida krig och politik, samt öfver seder och bruk, sedda kanske med öppnare ögon af en fremling än af en infödning. Då vi ännu ej hafva någon sammanfattad historia öfver vårt lands handel och näringar, så torde de få spridda vinkarna i denna riktning ej anses alldeles onödiga, om än för vår tids affärsmän för litet detaljerade, eller ock numera opraktiska, samt naturligtvis torra för en ointresserad läsare. Annorlunda gestaltar

sig en resebeskrifning från de stora geografiska upptäckternas och dermed sammanhängande eröfringarnas tidehvarf; annorlunda en från merkantilsystemets och en från fysiokraternas; annorlunda en, författad i ljuset af våra dagars kunskap och sträfvanden. Den föreliggande bör bedömas ur sin tids ståndpunkt.

I stafsättet äro några små ändringar gjorda; i ord, uttryck, vändningar, konstruktioner och interpunktion ännu färre; språket har således en eller annan provincialism och är för öfrigt ungefär sådant, som det af bättre prosaförfattare skrefs för 100 år tillbaka. Originalmanuskriptet är in folio och visar här och der i bräddarna, att det kommit elden för nära. En mängd af binotiserna äro från strödda anteckningslappar. Förf. har till sin text här och der fogat upplysande pennteckningar. En och annan fingervisning af utg. förekommer i noter och parenteser. Några tomrum qvarstå för namn- och sifferuppgifter, icke ifyllda af förf. Om denne vinnas några närmare upplysningar ur sonen C. F. Bladhs „Minnen från finska kriget 1808 och 1809“, Sth. 1849, Spåres arbete om finska senaten, „Biografinen Nimikirja“, Rancken, „Händelsen vid Åminneborg“, Vasa 1876, d:o, „Bonderesningen i svenska Österbotten“, Sth. 1882. En genom Bladhs egna skrifter hittills i publiciteten mindre belyst sida af hans sträfvanden bör genom denna skrift framstå tydligare.

joir.

År 1799 den 11 juni reste jag sjöledes hemifrån Kaskö, och kom den 15 juni till Stockholm.

Juli d. 11. Reste jag landvägen från Stockholm.

D. 14. Om aftonen kom jag till Trollhättan.

D. 15. Kl. 10 för middagen reste jag derifrån: sedan jag besett hela den under arbete varande kanalen: 2:ne gamla såg-qvarnar, och en ny såg-anläggning alldeles efter samma inrättning som de äldre, hvilka af senare tiders förbättringar icke fått någon del. Kanalen, som nästa år förmodas blifva alldeles färdig, är ryslig att genomvandra, majestätlig att påse, och ett fägnesamt bevis, att också något storverk hos oss i våra tider kan uträttas: allt sprängningsarbete var nu i det aldranärmaste slutadt: några jemnkningar och förbättringar samt gräfningar återstodo ännu: äfvensom allt jern- och träarbete vid portar och slussar.

Vägen på några mil omkring Trollhättan är ganska besvärlig, bestående af många och branta backar, och går på somliga ställen öfver helt bara, släta och kullriga berg.

D. 16 kom jag till Göteborg, d. 20 gick jag ombord på briggen Junge Jacob, kapt. Nils Öberg, att dermed följa öfver till Hamburg.

D. 22 kl. 5 om morgonen seglade vi ifrån Göteborgs ström.

D. 27 kl. 9 f. m. passerade vi Heiligeland och kl. 6 om samma afton Cuxhaven, der jag skildes från briggen och gick med lotsarna i land: flyttade genast vid ankomsten till stranden mina saker ombord på en liten jakt, segelfärdig och destinerad till Husum, som lotsarne strax gåfvo mig anvisning på. Deruppå gick jag upp till och igenom denna lilla, men vackra och med kanaler genomskurna plats: åt aftonvard på ett värdshus och promenerade sedan ensam i mörkret ned till kajen, samt igenfann min jakt, som då genast gjorde löst från land och med ebben emot vinden arbetade sig en mil utför Elben. Här mötte

oss starkare flod, än vi kunde stoppa, hvarföre vi nödgades ankra

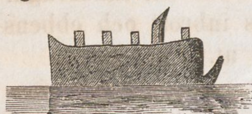
Juli d. 28 om söndags morgonen kl. 5 och ligga stilla till kl. 11 f. m., då vi åter började segla utföre; men som vår goda vind på eftermiddagen blef ostlig med regn, åska och tjockt väder; så vände vi om och med floden arbetade oss upp igen till Cuxhaven, och lågo der öfver natten.

Den 29. Om måndags morgon kl. 4 gingo vi åter med ebben utföre. Vinden var i början sydlig, men blef efter hand ostlig, och till slut full nord. Vi seglade så långt ut på en bog, att vi sågo och hade Heiligeland (Helgoland) i NV ifrån oss; vände då till lands; men kunde ej stäfva högre än ONO. Kl. 7 om aftonen fingo vi sigte på Holstenske vallen. Det blåste då redan ganska styft; vi gjorde flere slag, och kommo omsider kl. 10 i mörkret till ankars under land bredvid en galeas, som tjente oss till båk. Som det blåste styft om natten, och hela Nordsjön låg uppå oss, var det en lycka att ankar och tåg höllo. Men den gamla jakten hoppade som en tätting mellan vågorna och arbetade sig läck denna natt.

Den 30. Tisdags morgon kl. 4 gingo vi till segels med en stark vestlig vind, som var ganska god för oss. Men skepparen, okunnig på detta farvatten, tog miste om vägen och seglade in bland bränningar och bankar, hvarest till vår lycka ej gick någon hafssjö, emedan vi stötte flere gånger, och till slut fastnade alldeles på en sandbank. Vattnet var nu i stigande. Vi kommo snart af grund igen. Sökte göra oss, eller rättare finna, väg emellan bränningar; men förgäfves. Fastnade och kommo flere gånger utaf igen. Försökte då lovera oss ut igen, samma väg vi inkommit, men ock förgäfves. Emellertid sågo vi en annan jakt segla rätta leden förbi oss. Sista utvägen var då att vänta till inemot högsta flod, och då bjuda till att komma öfver banken in uti rätta farvattnet, som ej var öfver $^1/_4$ svensk mil ifrån oss. Detta lyckades; emedan skilnaden emellan lägsta ebb och högsta flodvatten nu var här visst 8, om icke 10, fot, och vi seglade således med vår 5 fot djupgående jakt öfver den sandbank, som vi några timmar förut sågo heltorr. Kl. 10 voro vi åter i vårt rätta farvatten, och med

en styf vind voro vi redan kl. 1 på en tysk mil nära Husum, som tydligen syntes öfver det låga landet. Men som vi nu mera ej sågo till några prickar eller märken till segelleden och skepparen ej visste vägen längre, ankrade vi återigen, och lågo här i egen vind, 20 timmar stilla.

Juli d. 31. Kl. 9 om morgonen, då det var mer än half flod, och vinden NV, lyfte vi igen ankare; men skepparen seglade åter orätt och fastnade emellan bankar. Han for nu med jollen till en hö-båt, att förfråga sig om rätta vägen: fick någorlunda besked; kom igen: gick till segels: och fick till vår lycka se en smacka från en annan kant segla in till Husum. Vi följde henne troget efter och kommo ändtligen kl. 1 om middagen lyckl. fram.

Heiligeland är ett ganska högt, men ofvantill platt land, med nästan lodräta stränder, af hafsvattnet undangnagade. Men en mindre ö, i SydOst derifrån nära belägen, är helt låg, och tyckes vara genom upplandning, eller sand-uppkastning af hafsböljorna i lä om stora ön tillkommen; emedan nordvesten är den svåraste och här mest rådande vinden.

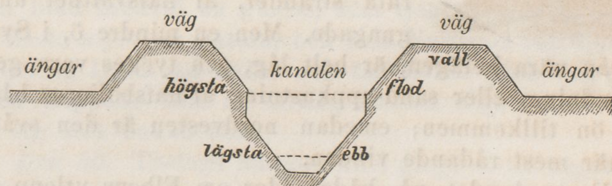
Fasta landet på båda sidor om Elbens utlopp ända upp till Cuxhaven är ganska lågt och flackt, just i vattenbrynet liggande; så att en stor del deraf är vid flod betäckt med vatten, men torrt vid ebb. Äfvenså är den Holstenska kusten öfverallt, som jag nu såg. På långt håll synas först kyrkor och qvarnar, och sedan husen, liksom stående på sjelfva vattnet: Omsider uppdagas det låga jemna och flacka landet, som på Holstenska sidan säges bestå af idel äfja och ler: är följaktligen ganska fruktbart, både af bottens beskaffenhet och af sjöluftens åtgärd; och var nu öfverallt helt grönt. Här finnes alldeles ingen ren sand. Den måste hemtas från Amrum.

Hamburgska bugten emellan Elben, Holstenska kanalen och ända upp till Husum är ganska grund och full med bankar. Man har på sina ställen ej 2 famnar vatten en hel mil ifrån land.

Efter allt utseende är hela denna trakt af Holsten, som jag sett, idel upplandning, liggande som en lineal i

vattupass; men som visar alldeles inga märken efter en successiv vattuminskning. Hela landet ser här ut, som sand vikarna på Ascension och annorstädes inom tropikerna, med den skilnad, att Holstenska kusten består af äfja och ler. Sand baijarna, efter deras namn, af idel grof sand.

Kanalen ifrån vida sjön upp till Husum, hvars inlopp ligger just i V. ifrån Husums kyrka, så att båda kyrkotornen då göra ett, är mindre än $^1/_2$ tysk mil lång, och lärer väl af naturen i förstone vara danad, efter den går så mycket krokig; men det synes tydel:n att den af menniskohänder blifvit upprensad, samt bredare och djupare gjord, emedan vallarna på ömse sidor nu tjena både till landsvägar och till fördämningar emot flodvattnets inbrott och ebbens utskärningar. Den ser ungefär så här ut.

Ängarna voro här både med raka diken och krokiga naturliga små kanaler eller utskärningar sönderdelta och stängda ifrån hvarandra, och befrämjades hägnaden ännu mer genom uppdämdt vatten uti dessa af lös äfjebotten bestående diken. Inga gärdesgårdar syntes här utom några helt korta nära staden af nedslagna pålar. Höbergningen, som nu påstod som bäst, hindrades mycket af regnig och mulen väderlek, samt köld. Här var nu väl så kallt, som någonsin i kalla somrar uppe i Finland. Uppå en del afbergade ängar syntes det utblekta höet uti stora stackar, som ej ännu hunnit inköras; men på andra ängar, hvarifrån höet redan var bortfördt, gingo hästar, oxar, kor, får och stora skockar gäss i bete; men inga ankor sågos här. På andra ställen var landtmannen ännu sysselsatt med slåttern.

Hästarna voro i allmänhet ganska stora: stadshästarna ganska feta och vackra: ungef:r 10 Danske tunnor råg kör-

des öfver deras med små kullersten lagda gator på en vagn efter 1 par hästar med bog-selar.

Största delen af landtmannens hästar voro ock stora och vackra; men så funnos ock rätt små och utmagra ibland dem. Bonden brukade både bogselar och usla ränker med en tjock halm-matta under ränkerna. Bryggare-hästar drogo toma käril enbets; men bonden hade alltid ett par, ibland nog olika, hästar för sin vagn med ett torf-lass uppå, hvilket en häst nog mägtat draga.

Under alla dessa vagnar hade framhjulen circa 4 och bakhjulen 8 qvarters diameter. Fattiga bönder hade obeslagna vagnshjul, men trävirket var öfverallt ganska nätt.

Här syntes ganska få statsvagnar, hvaraf ändå de fleste voro gamla och gammalmodiga: äfvenså deras chaiser. Att brillera med equipager var således visst icke deras sak. Men stora snygga bond- eller jut-vagnar med flera säten uti, det ena efter det andra, voro allmänna åkdon för resande. På några af dessa resvagnar voro ock engelska nymodiga läder-kurar, att ömsom uppställa, ömsom nedsläppa. På Föhr åkte alla menniskor uti öppna bondvagnar. Jag såg der slätt intet bättre equipage: ännu mindre på Amrum.

Alla de oxar och kor, jag såg i Husum, voro nu feta och hulliga. Jag blef aldrig varse, att oxar drogo någon vagn. Fåren voro ock rätt stora. Stora svinhjordar drefvos äfven i vall. De voro smärtare och långsträcktare, men icke större än våra svenske. Uti en skock af ungefär 200 stycken, voro idel utskurna galtar.

Husum tyckes vara en mycket gammal stad med smala, stenlagda och nog krokiga gator: husen af tegel och klinkert, mestendels med gaflarna stälde mot gatorna: en och två våningar höga. En gammal ofantlig kyrka med ett högt spetsigt torn på vestra gafveln. Ett litet torn på $^2/_3$ delar af längden och ungefär $^1/_3$ af kyrkan olika sedermera tillbygdt öster ut. Kanalen slutar

sig in i staden vid ett litet torg, der högst 9 fot djupt gående flatbottniga fartyg uppkomma och med sidan lägga till, vid högsta vatten; men vid ebb är mest hela kanalen torr. Innersta ändan af kanalen, eller hamnen, hvartill torget, ungefär 100 svenska aln. långt, på ena sidan stöter, och ett skeppsvarf, eller ställe att på land uppdraga och reparera smärre fartyg utgör den andra, är beklädd med plankor, smärre pålar ungefär 1 aln ifrån hvarandra, och grofva bjelkar 2 à 4 famnar emellan hvarandra, hvilket utvisar brist på sten, helst detta trävirke, som ömsom står öfver och ömsom under vatten, icke länge kan uthärda mot förruttnelse, och måste utifrån köpas.

Rörelsen tycktes ej svara mot ortens folkrikhet. Kanske höbergningstiden nu var orsak dertill. Här skall ej annat konsumeras än norskt och tyskt salt. Allmogen förde alla dagar in till torgs färskt smör, ägg, mjölk, grönsaker etc., men i synnerhet bränntorf och brännved. Ett icke mycket stort lass bränntorf betaltes med 5 mk lübsk.

Spannemål och lefvande kreatur skola vara ortens exportvaror. Den förra utskeppas till Hamburg, Holland och England; och de feta kreaturen till Hamburg och Flensburg. En fet slagtoxe betalas nuförtiden i Hamburg med 100 Rd. och kan väga 8 à 900 ℔. En ko skall här gälla 30 à 40 Rd:r. Husum-invånare pläga köpa om våren magra oxar från Jutland till 30 à 40 Rdr stycket, och sälja dem igen om hösten till Hamburg för dubbelt högre pris, sedan de blifvit väl fete på Husums mustiga bete. Kejsaren håller ock här hästuppköpare, som årligen leverera ansenliga partier för dess kavalleriregementer.

Allting liknade här en småstad. Tyskarne gingo öfver alla gator och torg hela förmiddagarna, och gammalt folk hela dagarna igenom, med sina nattmössor, tofflor, syrtuter, eller nattrockar och, framför allt, tobakspipor i munnen. Alla åkande, både herrar, kuskar och bönder hade sina rökande tobakspipor i munnen igenom staden. Ja nästan alla ridande hade enkom dertill inrättade, med hufvudet bakvände blossande pipor i gång. Man helsade på alla, som man mötte eller passerade, hvilket äfven pretenderades af främmande. Klädedrägten var mest öfverallt allvarsam

och gammalmodig. Några unga flickor hade ändå hunnit få sina lif upp under armarna, och några små herrar visade sig med tjocka halsdukar, pantalonger och helt spetsiga skor.

Invånarne äro ej särdeles vackra; men se friske och raske ut. Kroppsställningen på qvinkönet är ej fördelaktig. Många äro puckelryggiga, och nästan alla luta hufvudet framåt, och presentera en stor mage. Träskor och tofflor, som mycket brukas, skämmer bort deras eljes hurtiga gång. Ålderstigna personer af båda könen, som haft goda dagar, äro i synnerhet hiskeligen storbukige.

Folkets moralitet i allmänhet tyckes vara god. Uti värdshuset, der jag bodde, stodo dörrar dagar och nätter oläste, ehuru krog hölls i undra våningen. Hvarken slagsmål, svordomar eller oljud hördes på gator, och jag såg der icke mer än en drucken menniska under de fyra dagar, jag der vistades. Våta kläder hängdes allmänt utanför husen mot gatan att torkas. Tvätterskor och slagtare gjorde sina sysslor på öppna gator.

Ingen klocka hördes ringa i Husum på söndagen, ehuru folket gick till kyrkan både för- och eftermiddagen. Men i hamnen och på varfvet arbetades hela söndagen, utan anmärkning, af kyrkfolket. Jag observerade i synnerhet tvenne män med kran-såg på varfvet arbeta jemnt och för allas ögon hela söndagen. Det tycktes ock här vara nödigt att icke upphöra på sabbaten med arbete, om något skulle medhinnas. Ty så långsamt, lamt och uselt har jag aldrig någorstädes sett tillgå, som på detta varf. Den skepparen, jag skulle följa med till Föhr, inskeppade dricks-fastager om lördags-afton, så länge han för mörker kunde se. Resten intogs söndags morgon. Söndags eftermiddag kl. 4 sålde och lossade allmogen hö. Inga landttullar, inga besökare voro här. En beskedlig kontrollör vid hamnen gjorde visitörssyssla. Förtullade utländska varor, som med betyg och pass kommo från Hamburg eller Flensburg, betalte här icke mera någon tull eller afgift.

Omkring staden syntes rätt få väderqvarnar, hvilka måste vara ganska goda, om de skola kunna med mjöl förse så mycket folk, som här är, och få vattenverk äro på ett

så flackt land att tillgå. Vid Husum skall dock vara en ganska väl inrättad vatten-mjölqvarn.

Ingen annan färsk fisk fås kring Husum än räkor och en liten, men fet och af äfjebotten mörk ål. Saltsjöfisk hemtas ända från Heiligeland, cirka 10 mil.

Ingen skog synes häromkring, utom några invid staden och vid somliga bondgårdar planterade trän. Jag märkte här ganska litet flugor och alls inga myggor. Kanske den regniga, blåsande och kulna väderleken nu förjagat dem; men utan skog hafva ock myggor slät spis.

Ingen trädfrukt var ännu mogen. Röda och hvita vinbär, samt krusbär funnos endast till salu.

Allting var nu häromkring hiskeligen dyrt, hvilket härrörde både af franska kriget, som efterhand gjort alla äteliga varor dyra öfver hela Europa, dels af sistlidne starka vinter, som gjort sommaren åtminstone en hel månad senare, än vanligt. En mark smör gällde nu här 8 à 9 skillingar, och äro dessa skillingar efter nuvarande svenska kurs och agio, $^1/_6$ del drygare än våra. En famn bok-ved 3 aln. lång, 3 aln. hög och 1 aln bred efter dess groflek 24, 18 à 16 mk lübsk. 1 t. råg 24 mk lübsk.

Husum kanal, som flere gånger blifvit upprensad, gror snart igen af storm och flodvatten. Tillgången dervid är just densamma, som i åar och elfvar hos oss. Kanalens bräddar, som bestå af lös sandblandad lera, undangräfves efterhand. Vid storm och hög flod ramla hela stycken deraf i kanalen, der de af vattnet upplösas och utbredas på botten. Vattnet är ock derför alltid helt grumligt ej allenast inuti kanalen, utan ock i den med bankar uppfyllda saltsjön öfverallt häromkring. Vid lugnt och stilla väder deponerar vattnet således, i synnerhet i trånga och djupa passager, mycket sediment. Vissa deputerade voro nu i Husum att besigtiga denna kanal, till hvars upprensande Danska regeringen ock lärer något bidraga.

Engelska koljare föra stenkol till Husum. De anlöpa Heilige-land och ankra utan för Husums kanal, hvarifrån lasten med smärre fartyg sedan uppföres.

Frakten från Hamburg till Husum är ungefär likasom ifrån Finland till Stockholm 8 β för en tunna råg.

Den lilla täckta jakt, hvarmed jag kom från Cuxhaven till Husum, tillhörde en bonde, som sjelf var skeppare och hade endast sin dräng med sig. Den kunde draga 200 t:r råg: kostade i inköp circa 6 à 700 Rdr. Han hade i frakt till Husum haft 46 Rdr och nu 30 Rdr derifrån till Husum. Han behöfde icke någonstädes emot sin vilja taga lots eller betala lotspengar. 6 veckor hade nu redan åtgått på denna resa; och sade han sig aldrig kunna göra mer än 4 till 5 resor om året, i anseende till det grunda, krokiga och krångliga farvattnet. Förtjensten var således ganska svag; men vanan gjorde det till en jemn näringsgren. Sjöfolket häromkring konsumerade mycket bränvin: togo ofta, men små supar i sender, utan något bränvinsbröd deruppå.

När ebben inföll, såg man folk mångenstädes vada långt ut på kanterna af bankarna, att med nät taga räkor.

Aug. d. 5. Om morgonen kl. 7 afseglade jag med en liten jakt, hemma i Föhr, från Husum. Vi ankrade flere gånger för lågt vatten. Kl. 1 om middagen lyfte [vi] igen och gingo med små segel och knapp vind öfver åtskilliga bankar. Fingo sedan regn och hård blåst uppå oss. Kl. 6 om aftonen voro tätt under Wijck; men som vinden var knapp, blåsten och sjögången svår, seglen gamla och redan sönderremnade; så måste vi hålla af österut och lägga oss till ankars bakom en udde. Der lågo vi ett helt dygn för en stark blåst; men mot qvällen den 6 aug. bedarrade vinden. Vi lyfte vårt ankare, gjorde några slag och kommo kl. 7 om aftonen,

Aug. d. 6, lyckligen till ankars in på redden: förde tåg i land och foro strax upp till staden*).

---

*) (Ett par anteckningar, belysande handeln med skogsprodukter då, intagas här). August Friedrich Waldsen i Husum berättade, att han och hans medhandlande deri staden knappast kunde föryttra 200 t. tjära om året. Att deras tjära köptes i Flensburg och kostade dem der i år 5 $^1/_6$ Rdl. per tunna. Forlön landvägen derifrån circa 6 tyska mil kostade 20 β tunnan: Således kom hvar tunna i Husum att kosta dem Rdr. 5 28 β Dc. Jag lofvade till nästa år uppgifva mitt pris framme i Flensburg.

NB Holländska sorten är här ganska god.

Wijck på Föhr är en helt liten stad, vid pass 6 tyska mil från Husum, bestående endast af envånings tegelhus med ganska branta och höga rör-tak, som stöta en fremmandes ögon. Staden bygd i vinkel och husen på Holländskt och gammalmodigt byggnadssätt med gaflarna mot gatan. Dessa voro stenlagda, krokiga och ojemna. Det ena huset stående en eller par famnar längre fram på gatan än det andra. Några enda voro täckta med tegel. Postmästaren bygde nu ett tvåvåningshus, det enda af den höjden i hela byn. Snickar-arbetet var öfverallt ganska snyggt. Allt trävirke hemtades med ortens egna små fartyg från Norge, och var här ganska klent och dyrt.

Intet vildt växande träd eller buske finnes på hela ön; men uti byarne växte planterade trän både höga och frodiga. Jordmån är nog sandig. Väl häfdade åkrar buro dock vacker säd, i synnerhet korn; men sådana voro få emot de allra fleste usla, der den nu snart mogna rågen var gles, med ogräs uppfylld, och ej högre, än vanligt korn hos oss. Korn, hafra, ärter, bohvete och potatis voro alla i proportion efter rågen. 3 kyrkor finnas på ön, åtskilliga stora byar, en gammal skans och många ättehögar.

Sjöfågelsfångsten uti här på ön anlagde kostsamme

Köpmännens i Wijck utsäljningspris i minut:

Granläkter 9 à 10 aln. långa 5 à 7 ß lübs Cour:t.

Goda furubräder $1^1/_2$ t:m tjocka 10 à 12 tum breda och 6 à 7 aln. långa 1 mk à 1 mk 4 ß lübsk. stycket.

Usla gransparrar 4 tum i fyrkant 10 al:r långa 28 ß lübs stycket.

1 famn grof bokved, 3 al:r & 3 al:r och 1 aln trän ojämn sågad i båda ändar -- Rdl. 8 Dc.

1 tunna spis-aska till bykning — 2 Dc.

1799 sept. 10 & 24. C. H. Donner ung handlande i Altona om circa 24 år — och son af direktören i Altona bank, I. C. Donner — ville ej ingå kontrakt om tjära, men lofte på bästa sätt betjena mig som kommissionär till tjäras försäljande. Han uppgaf transporten till magasinen från skeppet till 6 mark och magasinhyran till 1 mk Cour:t p. läst om 12 t:r, antingen tjäran ligger der en dag eller ett år.

Jag lofte consignera till honom en liten laddning af Kaskö finaste tjära, och anmodade honom att skaffa skepparen styckegods retourfrakt till Stockholm.

fågelgårdar äro bland ortens märkvärdigheter; emedan deraf endast 3 finnas här, en på Silt (Sylt) och några på Holländska kusten.

Ofta kunna 1,000 sjöfåglar, mest artor och änder, fångas på en enda natt. Fångsten börjas i slutet af aug. och räcker ända till vintern. Färsk fågel säljes nära häromkring; men uti ättika inlagd skickas den både till Hamburg och Köbenhamn.

D. 8. Om förmiddagen seglade jag med en öppen båt, på 2 timmar med ebben från Wijck till Amrums södra udde, circa 2 svenska mil, der min förolyckade brigg*) låg på sanden. Gick derifrån till fots upp till Nebless, eller mellersta byn på ön, der kyrkan och prestgården ligga.

Ön sträcker sig mest i S. och N., är knappt en tysk mil lång och $^1/_4$ mil bred, hyser emellan 4 à 600 menniskor, 200 kor, inemot 100 hästar, får, svin, höns, harar, kaniner och artor. Korna voro litet större än våra finska, men feta, smärta och trinda; sades mjölka 6 à 7 kannor i dygnet, när de nyss burit. Till hvilken kreaturens trefnad endast hafsluftens inflytelse på gräset är orsaken, emedan grunden består af idel sand, mestendels med ljung och litet fint och klent gräs bevuxen. Hästarne, fåren och svinen voro ock smärre än på fasta landet.

Åkrarna, hvarpå råg, korn och hafra voro sådda, voro de klenaste man kan föreställa sig i verlden, dels af deras magra sandgrund, dels deraf, att de sköttes endast af qvinfolken och fingo sällan eller aldrig gödsel. Ty kodyngan samlas, blötes, bakas uti kakor, torkas och nyttjas till bränsle. På samma sätt flåddes ljungen och torfven öfverallt bort, så snart den några år mellan hvar ljung- och torftägt hunnit litet komma sig för. Ljungen skars icke bort, utan upphackades med torf och rot, utbreddes och torkades som hö, samt sedan samlades i stackar och hemkördes. Kor och får vallades af vallhjon. Hästar och svin tjudrades om dagarna. Alla kreatur hemkördes och stodo inne under tak om nätterna.

Härtills har mulbetet varit gemensamt, och ägorna

---

*) „*Trofast*“; se längre fram. Utg.

legat i tegskiften; men nu var här ock en landtmätare sysselsatt med en sort af storskifte.

Det är förundransvärdt att en så liten och steril ö vinter och sommar kan föda så mycken boskap. Under och efter förledet års starka vinter och myckna snö hade dock mångens kreatur varit på vägen att frysa och svälta ihjäl. Öfver isen hade då hararne mestendels flyttat bort till Föhr. Att fånga kaniner är förpaktadt till en enda man på Amrum, som derför årligen betalar till Danska kronan 10 Rdr och fångar knapt 10 kaniner. Ostron-fisket emellan Amrum och Föhr är regalt och idkas för kronans räkning. Invånarne sjelfva, som härmed äro hela hösten sysselsatta, få ej smaka en enda ostra.

Uti de många ättehögar, som här finnas, hafva kaninerna sitt tillhåll, äfvensom uti sand-dynerna, hvarmed öns hela vestra kust, såsom med en vall, är beskyddad från vestanstormars inbrott. Mellan dynerne växer ett groft gräs, som sammansnos och nyttjas att binda fast rören vid läkterna på taken; men får ej röras på Amrum, emedan detta gräs binder och qvarhåller sanden, som eljes skulle öfversvämma hela ön. Dynerna flytta nu ändå esomoftast läge, och utan fäste af detta gräs, skulle hafsböljorna bryta in och genomskära Amrum, liksom det händt med många andra fordom stora öar, hvaraf nu endast små fläckar stå så lågt öfver vattubrynet, att när stark nordvestlig storm och flod tillika insätter, står invånarnes undre våning mer eller mindre under vatten, så att både folk och kreatur då måste promenera uppför breda dertill gjorda trappor, och taga sin tillflygt upp på vindarne, till dess ebben åter släpper dem derifrån.

Ved, torf, tegel, kalk och alla trävaror hemtas från fasta landet. Största delen af Amrums invånare, äfvensom Föhrs- och Silts-boer äro dock välmående. De allra flesta utaf dem hafva varit, eller äro ännu sjömän eller kaptener från Dannemark, Hamburg, Bremen eller Holland. Mest alla kommendörer på Grönlands-farare äro bofaste på dessa öar. Månge voro nu redan i år hemkomne från Glückstadt efter en lycklig hvalfisk-fångst.

Farvattnet kring Amrum är det sämsta och äfventyr-

ligaste i hela verlden. Amrum- och Föhr-boer förlora derför sjelfva esomoftast sina små fartyg på de otaliga och ständigt ombytliga bankar, som omgifva denna ö. Bankarna sträcka sig hela 3 tyska mil till sjöss, så att man redan är insnärd emellan dem, innan man kan se land.

Vid lågt vatten lägga Amrums små jakter med sidan till sandbankarne vid södra ändan af ön, intaga der full last af den rena och fina sand, som de sedan föra 6 à 8 mil till Husum och der försälja. Ostron och sand äro således Amrums exporter.

Qvinnorna äro slafvar: förrätta alla jordbrukssysslor och hafva i bråda tider nästan ingen hvila; karlarne resa kring vida verlden och vräka såsom sjöfågel på sjön eller sitta hemma och röka tobak. Qvinnorna äro tjocka och lågväxta och bruka den besynnerliga gamla Friesiska drägten; men karlarne äro klädde som andre sjöfarande.

På Amrums fält växte röd och hvit väppling, men så kort att den knappt af kreaturen kunde afbitas. Leontodon Taraxacum, Galium och Potentilla anserina; men Erica och Empetrum, som nu hade mogna bär, intogo dock de största fälten. Björnbär växte här ock, men stod nu i blomma.

Den 9 augusti seglade jag åter på en timme med vind och flod från Amrum till Nieblum: en by på mellersta delen af Föhr. Oaktadt denna ö, ungefär 3 tyska mil lång och $1^1/_2$ tysk mil bred, är ganska starkt bebodd, emedan här skola vara emot 6,000 menniskor, hvaraf 14 à 1500 karlar ännu äro sjöfarande, voro här dock de allra sämsta vägar man kan föreställa sig. En hövagn, som för att komma förbi vår vagn, höll litet åt ena sidan, stjelpte midt på dagen uti ett djupt dike alldeles omkull.

I goda år gifver Föhr tillräcklig säd åt sina invånare; och af hafra exporteras i medelmåttiga år några tusende tunnor, men i svagare år köpes spannemål från fasta landet.

På Amrum finnas 2 mjölqvarnar och 18 på Föhr. Hvar qvarn på detta flacka och blåsande landet förser således inemot 300 menniskor med mjöl.

Qvinnornas drägt på Föhr var ej alldeles så besynnerlig som på Amrum. På ön Silt skall den vara helt underlig.

Föhrs qvinfolk brukade mest svarta bindmössor, mycket snipiga fram i pannan och spetsiga bakut; äldre och förnämare brukade ett bredt hvitt kammarduksstycke, som räckte ända till ögonbrynen. Barn och sämre qvinfolk alls intet stycke. Alla hade en halsduk under hakan, gående öfver mössan, med knut öfver hjessan, och en ganska tjock halsduk, två hvarf helt löst rundt omkring halsen gående, med knut i nacken. När de skulle vara fullklädda, och visa sig på gator, vägar, i kyrkan eller samqväm, hade de ännu den 3:dje halsduken för pannan med knut i nacken. Denna halsduk från pannan, och den nedra från halsen, drogo yngre qvinfolk på gator och vägar så tätt tillhopa, att de hade endast $^1/_2$ tums bred öppning öfver ögonen, hvarigenom de kunde se och vägleda sig. De voro således ordentliga masquer. Ja, somliga hade ännu ett hvitt kläde i tu viket, löst kastadt öfver alltsammans på hufvudet, knutet under hakan, men de andra två snibbarna hängande på ryggen; alldeles som våra bondpigor bruka för solsken. Midt i sommaren voro dessa hufvuden lika så insvepta som om vintern. En tätt efter kroppen sittande tröja, mestendels af mörkblått eller brunt kläde betäckte deras långa lif ända ifrån halsen och räckte ett stycke ned om midjan. Stundom satt kjorteln härmed tillsammans. Öfver tröjan var en bröstlapp, fallande tätt efter kroppen, och deröfver ett eller par lifstycken af olika färg, med stora silfverknappar uti. Mörka rynkade kjortlar med ljusare, $1^1/_2$ à 2 tums bred fåll eller kantning räckte föga öfver knäen, knappast till vaden på yngre qvinnor. Äldre brukade dem något längre. Hvita förkläden lika långa med kjortlarna, och baktill med bandros sammanknutne. Alltid svarta eller åtminstone mörkblå ullstrumpor, med hvita ullsockor deröfver. Sockorna räckte en tvärhand öfver vristen. Skor med spännen öfver tårna, eller tofflor.

Öfver denna drägt hade Amrums qvinfolk ännu en blå eller helst röd kort tröja, öppen både fram och baktill, med vida och besynnerliga rynkor på armarna och i sidorna; och vid högtidliga tillfällen messingsgördlar med flere underliga, rynkade kåpor, den ena öfver den andra, men af olika längd och färg, så att något af hvardera kunde synas.

Med en sådan drägt, kunna qvinfolken ej annorstädes vara solbrända än öfver näsan, händer och armar. Föhrs qvinfolk äro ännu mera smärta, välväxta med en vacker och fri gång, än på Amrum, der de äro alldeles jemntjocka upp och ner.

Ehuru sand, blandad med större och mindre grus och sten, samt snäckskal, är under den tunna matjordsytan öfverallt utbredd öfver Amrum; och samma jordmån, dock mera mullblandad, betäcker den högre belägna delen af Föhr, hvarför ock alla kreatur och växter äro frodigare på Föhr än på Amrum; finnes dock på dessa öar lera öfverallt på flera famnars djup under sanden. Detta bevisar deras brunnar, hvaruti öfverallt friskt och ganska godt vatten träffas och året omkring bibehåller sig på 3, 6 à 10 famnars djup. När regn faller i Amrum en gång i hvar vecka, är deras ö allra fruktsammast både på säd och hö. Vid en längre torka borttvina alla växter.

På östra, eller den emot fasta landet vettande, sidan såväl af Amrum, som i synnerhet Föhr, ligger deras så kallade marsch-land, eller lågländta och sumpiga, förmodligen i senare tider genom upplandning tillkomna landsträckor. De nyttjas till ängar och betesmark, utan diken, med vattenpussar och gölar öfverallt uppfyllde. Den ringa öfverst befintliga matjorden öfver en så sandig grund skulle ock kanske intet producera, om den ej ständigt hölls liksom vattudränkt. Dock sägas deras marsch-land på många ställen på Föhr bestå af idel lergrund.

Med uppkastade diken, jordvallar och dammar skulle såväl Amrums som Föhrs marsch-land ansenligen kunna både utvidgas och till bördigheten förbättras; men jordbruket är ej männernes sak på dessa öar, och qvinnorna hafva nog ändå att göra.

Tång och sjögräs, hvaraf flodvattnet det ena året emot det andra uppkastar och qvarlemnar så ganska olika qvantiteter, nyttjas som gödsel på åkrarna; dock måste den efter berättelse åtminstone par års tid ligga öfver vatten-horizonten, för att genom regn och sött vattens utlakande mista sin sälta; eljes befordrar den endast ogräs.

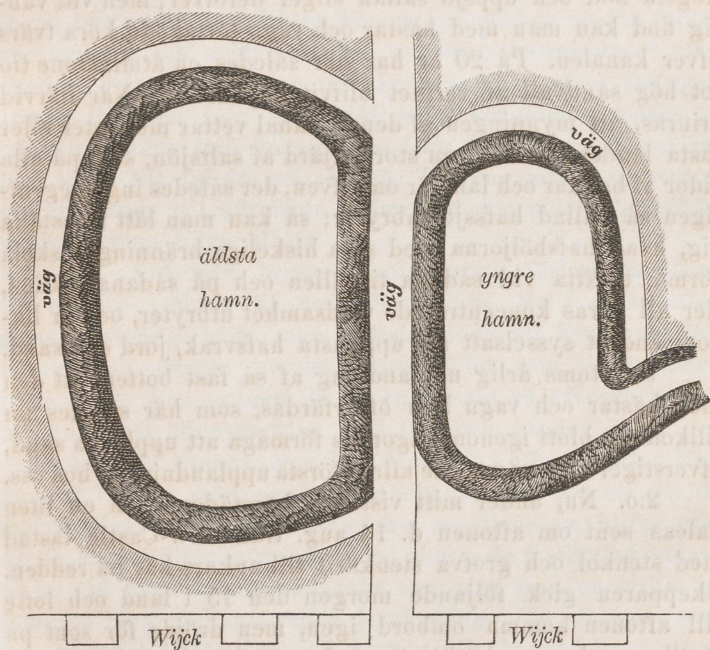
I anseende till vattuminskningen, skulle man vid för-

sta påseendet tycka, att vattnet här på kusten vinner och gör inkräktningar på fasta jordskorpan; emedan hela kyrkosocknar här blifvit af vattufloder förstörda, och deras ställen med vatten nu äro betäckta. Så säges här ock förvisso, att Amrum och Föhr i forna tider hängt tillhopa och utgjort en ö; men blifvit af böljorna under storm genomskurna och i två särskilda öar fördelta förmedelst ett, en fjerdedels svensk mil bredt sund, der 7 fot djupgående fartyg vid högt vatten nu kunna komma igenom, men vid lågt vatten, eller ebb, köres ännu med hästar och vagnar deröfver, då största delen af sundet är helt torr och 1 à 2 fots vatten endast träffas uti tvenne smala rännilar, dem hästarna vada öfver. Men vid nogare undersökande finnes påtagligen, att dessa vattnets eröfringar af landet äro endast apparenta. Med sandbankar öfver vattubrynet, dem vi, så snart de fått liten jordskorpa öfver sig och börja bära vegetabilier, efter deras olika storlek kalla öar, holmar eller skär, går det alldeles lika till, som med deras vederlikar, sandbankarne under vattnet i Nordsjön. Af stormar, hafsböljor, samt ebb och flod förändras dessa efterhand till läge, storlek, skepnad och djuplek. De genomskäras somligstädes och få djupare vattudrag och segelleder emellan sig, när vind, våg och ström verka gemensamt längs efter dem. I andra fall åter igenfyllas lugna och djupa gröpper och kanaler med lera, sand och hafsgräs. Med ett ord: det är naturens allmänna och vanligaste göromål både öfver och under vatten att jemna förekommande ojemnheter. Höjder blottas på land, och därmed igenfyllas dälder. Djupa och lugna ställen på sjöbotten uppfyllas likaså med de jordpartiklar, som vattnet, det mägtiga elementet, eröfrar, lössliter och uppslammar af lösa stränder öfver, eller lösa bankar näst under vattubrynet. Denna allmänna regel är dock icke, mer än andra dylika, fri från undantag. Tillfälligheter förändra allting i verlden. Men följer man naturen på spåren, skall man dock finna att hon på det hela är sig allestädes och alltid lik.

Utom det, att här, så väl som hos oss, allmänt klagas öfver farvattnens uppgrundande på många ställen, och utom hvad jag förut om Heiligelands stränders undergräfvande

och den på lugna sidan om stora och höga ön befintliga låga öns uppkomst här frammanföre anfört, vill jag ännu anföra några ovedersägliga bevis på upplandningar äfven här i nejden.

1:o. Tätt invid staden Wijck här på Föhr finnas tvenne med menniskohänder i forna dagar gjorda och gräfda vattusamlingar, inrättade till hamnar för ortens små fartyg, och så stora, att i den äldre, innanföre belägna visst ett hundrade, men i den yngre knappt hälften så många jakter kunnat få rum. Begge äro med höga jordvallar af den utur deras botten uppgräfna sanden och mullen omgifna.

Uti den mindre och yttre bassinen, ungefär 50 svenska alnar från hafsstranden belägen, ha ännu för 20 år sedan, 7 fots djupgående smackor utan svårighet med högt vatten in- och utgått, samt der legat i fullkomligaste lugn och be-

skydd för stormar och sjögång. Men igenom vederbörande embetsmäns och invånares vårdslöshet och oenighet har denna hamns och den derifrån till saltsjön ledande kanalens vidmagthållande, genom upprensningar, blifvit alldeles försummadt och uraktlåtet, och alltsamman lemnadt till sitt öde.

Den äldre och större hamnen har i mannaminne icke varit i bruk. Påföljden deraf har blifvit, att inom 20 år icke allenast hela kanalen blifvit af sjövrak och sand alldeles igenfylld, utan är der nu redan en så hög sandvall tvärs öfver kanalen i parallel med den öfriga stranden uppkommen, att saltsjövattnet äfven under svåraste storm och högsta flod och uppsjö sällan stiger deröfver; men vid vanlig flod kan man med hästar och vagn torrskodd köra tvärs öfver kanalen. På 20 år har här således en åtminstone tio fot hög sandvall af vattnet blifvit uppkastad. När härvid erinras, att mynningen af denna kanal vettar mot öster eller fasta landet och mot en stor infjärd af saltsjön, som på alla sidor af bankar och land är omgifven, der således ingen egentligen så kallad hafssjö inbryter; så kan man lätt föreställa sig, hvad hafsböljorna med sina hiskeliga bränningar skola förmå uträtta vid sådana tillfällen och på sådana ställen, der all deras koncentrerade våldsamhet utbryter, och är liksom endast sysselsatt att uppkasta hafsvrak, jord och sand.

Sex tums årlig upplandning af så fast botten, att den med hästar och vagn kan öfverfärdas, som här således nu tillkommit blott igenom vågornas förmåga att uppkasta sand, öfverstiger vida vägnar de allra största upplandningar hos oss.

2:o. Nu, under mitt vistande härstädes, kom en liten galeas sent om aftonen d. 14 aug. från New-Castle lastad med stenkol och grofva stenkäril till ankars här på redden. Skepparen gick följande morgon den 15 i land och lofte till aftonen komma ombord igen, men dröjde för sent på qvällen; och som det blåste starkt, qvarblef han i land öfver natten. Styrmannen for i skepparens frånvaro också i land och, liksom skepparen, qvarblef der öfver natten. Vinden var nordlig: floden satte söder ifrån gerad emot vinden. Floden rådde och dref galeasen just på ankaret, som snart under en sådan sjögång gnagade så stort hål i bogen på

galeasen, att han ej kunde med pumparna hållas öfver vatten, utan sjönk om förmiddagen d. 16 aug. alldeles ner: och gick vattnet sedan vid högsta flod 2 aln:r öfver däcket; men vid ebb hade galeasen endast 6 fot vatten på sidan. Vid hvarje ebb var folk och båtar ut till vraket att lossa laddningen. Redan den 18 hade sjön uppkastat mer än ett qvarters hög våt sand på däcket. När så mycket sand af vågorna blott inom 2 dygn så högt blifvit uppvräkt, som däcket då ännu var ifrån botten: hvad sandbankar rundt omkring fartygets sidor skola då icke redan på sjelfva sjöbotten uppvuxit? Att icke blåsten utan vågorna uppkastade denna sanden på däcket, finnes tydligen deraf, att ingen torr sand förmärktes komma på däcket, medan folket var ombord och medan däcket var öfver vattubrynet; utan skedde detta under den tid vågorna gingo öfver fartyget. Ingen hvarken torr eller våt sand kommer någonsin på däck på andra små fartyg, som icke långt ifrån denna galeas ligga till ankars på redden. Det var mer än $^1/_4$ svensk mil till lands till närmaste holme till den sidan, hvarifrån vinden denna tiden blåste.

3:o. Vid min briggs förolyckande förlorades äfven ett ankare i slutet af november 1798. Nu i våras efter isens bortgång hade man största möda att igenfinna det, ehuru man nästan precist visste stället, som ej var långt ifrån land; men sanden hade emellertid så öfverhöljt det, att knappast öfversta klon stod fri öfver sanden.

4:o. De tunnor, som här öfverallt i alla farvatten läggas ut i vilda sjön emellan sandbankarna, för att till de sjöfarandes efterrättelse utmärka segellederna, blifva alla år på sina ställen qvarliggande, ehuru de fasthållas endast af en vid hvar tunna nedsänkt stor sten med en cirka 15 famnars lång mellanvarande jernketting. Ty så snart stenen någon tid fått ligga på botten, blir han af den rörliga sanden så begrafven och inbäddad, att han håller tunnan lika väl qvar, som något jernankare.

För att visa vanans styrka, och svårigheten för nya inrättningar att uppkomma i bredd med gamla af tiden stadgade och redan naturaliserade näringar, får jag anföra:

att denna ö, Föhr, äfvensom de omliggande, hemta allt sitt öl och bränvin från Husum: en misshushållning, som svårigheten efter, och dyrheten på bränsle, endast kan något litet ursäkta. Flera bryggeri- och bränneriförsök äro här gjorda; men som åter snart blifvit nedlagda. Deras öl och bränvin har ej befunnits så godt, som det genom transporten öfver sjön förbättrade Husum-ölet och bränvinet. Nu äro vidpass 4 små båtar eller jakter om 5 à 10 lästers drägt jemnt hela sommaren sysselsatte att transportera bränvin, öl, ved och bränntorf från Husum.

Handeln härstädes skall i forna tider hafva varit ansenligen starkare och lifligare, än den nu är.

Tvenne orsaker föregifvas till dess aftagande. Den första är den i senare åren införda tullinrättningen. Under namn att hindra lurendrejeri, det en utlefvad med podagra behäftad tullinspektor med kammarråds-karakter på en allestädes öppen ö i skärgården alldeles icke kan uträtta, ligger nu herr kammarrådet som ett impediment och en onyttig börda, och endast suger, tvingar och hindrar handeln i sitt fria lopp. Den andra orsaken till handelns aftynande är brist på hamn. Ortens små fartyg ligga nu på en öppen och grund redd, der de vid påkommande storm hafva ganska svårt att berga sig; men kunna då alldeles icke lossa eller lasta, om de ligga flott.

Rörelsen härstädes liknar alldeles våra finska småstäders. Hvar och en, som har råd, förskrifver sjelf alla sina årsprovisioner från Norge, Hamburg, Altona, Flensburg eller Husum; det är endast de fattiga, som efterhand nödgas taga sina dagliga behofver af ortens handlande och krämare, hvilka således endast vid yppande tillfällig brist på någon viss vara komma åt de förmögnare invånarne.

Krögeri tyckes vara Wijcks förnämsta näring. Uti snart sagdt hvart annat hus hålles krog. Hvar och en som inkommer, vare sig bättre eller sämre, skall förtära något. En pipa tobak, ett ungefär qvarters glas öl, eller en liten sup af ungefär $^1/_2$ jungfru bränvin påkallas derför, gemenligen alla tre, det ena efter det andra.

Kärleken till födelseorten visar sig visserligen här i sin fulla dag. Af de många härifrån sjöfarande karlar

stannar sällan någon qvar på utrikes platser; utan de allra fleste, som igenom olyckshändelser ej omkomma, sluta gemenligen i god tid sina sjöresor, och förnöta i ro sina öfriga dagar bland slägt och vänner i sin fosterbygd, som i en fremmandes ögon visst icke har någonting behagligt uti sig. Ingen skog, ingen fisk, inga trägårdar, inga frukter, inga vackra naturliga belägenheter äro här att se. Blott och allenast en slät och jemn, några fot öfver hafsbrynet liggande och ifrån fasta landet med ett stort svalg afskild, stor, sandig holme, som endast lemnar säd, vatten och hö, samt knappa boningsställen och trånga utrymmen, omgifna af sandreflar, brusande böljor och lemningar efter fördränkta holmar och förolyckade skepp. Men det ställe, der man som barn haft roligt, behåller alltid något behagligt uti sig äfven vid en mognare ålder.

Orsaken, hvarför dessa öboer framför andra sjöfarande så fort kunna samla nödig bergning för sina öfriga dagar och i god tid upphöra att resa till sjös, består deruti: att de ega ett stadgadt hemvist: gifta sig tidigt och lefva sparsamt. När matroser från andra orter mestendels bestå af utsväfvande ungdom, som nöd eller öfverdåd gjort till sjömän, eller ock af nationens utskott, hvilka icke ega eller någonsin tänka få något fädernesland; utan resa den ena gången efter den andra endast för att i liderlighet hastigt förstöra i land, hvad de så tungt förtjena på sjön: och när våra styrmäns och sjökapteners hustrur äro förnäma fruar, som bo i våra större städer, hålla piga, betala hushyra, och lefva helt och hållet på mannens bekostnad: så är deremot sjöfarten härstädes en ordentlig och väl kalkylerad hufvudnäring. Emellan sjömän från en och samma ort, är derför samband: de följas åt; de äldre undervisa, handleda, hjelpa, befordra och slutligen lemna rum åt de yngre af sina beslägtade eller bekanta landsmän: och så snart de efter någon förrättad sjöresa hemkomma till Amsterdam, Bremen, Hamburg, Köpenhamn eller Flensburg, förstöra de icke der sina penningar, utan förfoga sig i stora skockar genast till sina ej långt aflägsna hembygder, dit alltid snar sjölägenhet yppas, och tillbringa vintrarna hemma hos sina föräldrar eller hustrur. De gifta sig tidigt; ty deras qvinnor,

antingen de äro flickor eller hustrur, äro ständiga arbetshjon, som icke kosta något, eller åtminstone ej mycket, att underhålla. När härtill lägges den allmänna tarfligheten och sparsamheten, samt i synnerhet könets myckna arbetsamhet och treflighet, i det man finner förmögna sjökaptenshustrur, likasom våra idogaste bondqvinnor, sjelfva förrätta det tyngsta arbete vid jordbruk och skörd, så är lätt att finna, huru lyckliga sjöfarande snart kunna få ihop en så måttlig förmögenhet, att de ifrån sin medelålder kunna förnöta sina öfriga dagar med tobakspipan i munnen uti allsköns maklighet, ehuru i sitt slag dyr ort de föröfrigt lefva uppå.

Att se en ung sjökapten från Föhr på gatan i Wijck följa med sin hustru, är just en besynnerlig kontrast. Den ena är en hyggelig kavaljer: den andra rätt och slätt en bondqvinna.

I sitt hus på Föhr är en sjökapten en lika commod despot, som han förut varit på sitt skepp. Han anser sin hustru som sin kajukvakt, med den skilnad att han ombord på sitt skepp nödgats hafva något bestyr; men i sitt hus befattar han sig icke med någon styrelse, hvarken öfver inre hushållningen eller öfver yttre landtbruket, det han icke förstår eller vårdar sig lära. Hustrun smörjer vagnen, spänner hästarna före, sätter upp trappan till vagnen, hemtar in tobakseld och tillsäger sin herre, att allt är färdigt, då han klifver upp och kanske tager emot tömmarna för att köra sina egna hästar.

Åkrarna brukades öfverallt vid Husum, på Amrum och Föhr ryggade liksom uti Vestergötland; men bredare tegar af 4 à 8 f:r bredd med en djup och bred fåra, midt efter ryggen, likasom ett dike. Tegarna voro hiskeligen långa och diken syntes ej annorstädes, än der belägenheten gjorde utfallsdiken oundvikliga.

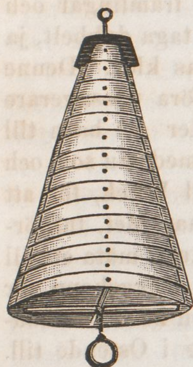

Bränntorfven är af 2:ne slag. Den öfversta skorpan af mossar med derpå sittande ljung, mossa, starr etc. afflås

uti större stycken, 12 à 14 svenska tum långa, 10 à 12 tum breda och $1^1/_2$ à 2 tum tjocka. Den undra, helt svarta, af till hälften förmultnade vegetabilier bestående kytt-, eller som den i Nerpes kallas finsk-, jord, skäres uti mindre stycken, till skapnaden alldeles lika våra smärsta bond-tegel, 6 à 9 tum långa, 4 à 5 tum breda och $1^1/_2$ à 3 tum tjocka. NB. detta mått är taget af torfven, så torr som den säljes och brännes. Råtorfven, då den upptages, måste väl vara större; emedan en sådan lös, lätt och till hälften förvandlad svart mylla ansenligen måste torka ihop. Med ett ord: den är just sådan som vår bästa österbottniska kytt-jord. 20 stycken af dessa smärre bränntorf utsåldes här på Föhr sistledne långvariga och starka vinter till de fattiga och behöfvande ej under 8 à 9 lübska skillingar, som efter nuvarande svenska höga kurs och agio gör 9 à 11 ß. i R. G:s sedlar.

På Föhr funnos inga gärdesgårdar: alla kreatur höllos derföre tjudrade i bete, hvilket lätt låter sig göra, när de ifrån ungdomen dertill vänjas. Äfven svin låta då leda och styra sig. Fåren höllos 2 och 2 sammankopplade, som jagt-hundar, med ungefär 1 famns långt mellantåg. De mjölkades ock här nog allmänt.

En dräng får på Föhr i ett för allt 30 à 35 Rd:r i årslön utan några persedlar, och en arbetskarl om sommartid $^1/_2$ Rd:r om dagen och maten.

En kasserad och på land uppdragen tunna, som legat mellan bankarna till de sjöfarandes rättelse, uppmättes och var i botten inemot 3 svenska alnar i diameter, kimbarne, vidpass 5 aln. långa, omgifna med 14 temmeligen stadiga bandjern. Botten hölls tillhopa med ett stadigt träkors med ord. stångjern beslaget, som på 2 sidor räckte ända till spetsen, der en stadig röring var fästad: äfvenså i botten.

Ehuru orten ej producerar något jern, är det dock nog frikostigt användt vid alla byggnader: ej allenast på kyrkor, utan ock på privata hus ser man gröfre och flere jernankaren i gaflarna inmurade,

än nödigt tyckes hafva varit. De öfver portarne eller fönstren insatta jernankaren utvisa gemenligen initialbokstäfverna af husegarens namn, eller ock med siffror årtalet, då huset blifvit bygdt.

Söndagarna firas ej strängare på Föhr än i Husum. De tvenne jag tillbragte på Föhr, hade jag ifrån mina fönster, som vette mot redden, nog tillfälle att se, det bränntorf lossades och uppkördes från en jakt ända till kl. 10 f. m. och innan kl. var 4 på eftermiddagen voro mer än 20 bondvagnar inne från landet, som vid ebb körde in till sidan af de på grund liggande nyss inkomna jakter: lossade och hemkörde spannemål och andra varor.

Presterna gingo här om söcknedagar och utom embetsförrättningar i civila kläder.

Under de 15 dagar jag vistades på Föhr, fick jag ingen gång smaka någon färsk fisk; ej heller syntes någon bäras på gatorna. Litet flugor, men inga myggor eller bröms märktes här. En enda mygga märkte jag på Amrum.

En olycklig händelse emellan Amrum och Föhr.

1799 aug. d. 18 om söndagen var den varmaste och vackraste dag, jag hade under hela tiden jag vistades på dessa öar. En gammal, stilla och gudfruktig gubbe, vid års ålder hade förra gången jag var på Amrum fört mig och kapten Petterson sjöledes öfver till Nieblum, och var den billigaste menniska jag hittills af sämre folk här funnit; ty han tog ej mer än vanlig forlön af oss främlingar och skeppsbrutne, då landsens sed eljes är, att taga dubbelt, ja fyrdubbelt af dem, som olyckan fört i deras klor. Denne gubbe, hvars mesta göromål var att öfverföra passagerare emellan öarne, var d. 18 i kyrka, höll der ett barn till dopet, åt sedan middag hemma i sitt hus med sin son, och for med floden straxt på eftermiddagen till Wijck, för att afhemta en löjtnant Faber (son till kammarrådet, tullförvaltaren och Gerichtsvogten Faber), som skulle mäta ett till Amrum nyss inkommet och i Ostende köpt briggskepp, för att dertill erhålla danska papper; ty briggen hörde förmodligen helt och hållet franska undersåtare i Ostende till. Denne löjtn:t Faber skall denna gång ej varit öfverlastad af drycker, då han for ifrån Wijck; men hvad som skett un-

der vägen är obekant. De foro inemot kl. 7 om aftonen med ebben ifrån Wijck och voro redan mer än halfvägs till Amrum, då luften tjocknade till, det började regna och en hiskelig väderhvirfvel med hagel öfverraskade dem. Båtkarlen Harken Qwedens ville då refva segel; men löjtnanten hade påstått det vara onödigt; när ändtligen väderilet häftigare kom öfver dem, än de förmodat, lemnar båtkarlen rodret åt löjtnanten, för att sjelf berga seglen, men löjtnanten, i stället för att lofva upp i vinden, för rodret åt orätt sida, och fyller seglen, hvaraf båten med ens öfverändakastas. Utom båtkarlen och löjtnanten, befunno sig vid olyckan der ombord såsom passagerare, en ifrån England 3 dagar förut hemkommen sjökaptens hustru, som ifrån sin hemort Amrum kommit till Wijck att helsa på sin man. Hon var 56 år gammal, hade 8 barn och nu med sig mellan 1 à 200 RD:r i kontanta pengar, som hon af mannen bekommit. På båten var dessutom en 13 års gammal gosse. Just i detsamma båten stjelpte, hade dock båtkarlen hunnit kasta ut ankaret. Båtkarlen, gossen och hustrun kommo första gången upp på båtens botten. Löjtnanten syntes ej till; men åter kommo alla 3 igen i sjön. Efter en stund fingo de båten åter upprätt, men hustrun syntes då ej mera till: båtkarlen lärer då ännu varit vid lif; emedan han någon tid derefter fanns orörlig liggande i båten och om morgonen var alldeles död; men gossen, sedan han fått båten upprätt och väderilet gått förbi, pumpade det mesta vattnet utur båten, vred det mesta vattnet utur sina kläder, kröp in uti den lilla kajutan och blef vid dagens ankomst följande morgon bergad och vid lif bibehållen, samt berättade tillgången af denna ynkeliga händelse. Löjtnanten blef ock sedan igenfunnen, med båda benen och en arm afbruten; men sjökaptenskans lik ficks icke rätt uppå: förmodligen hade de tunga silfverpenningarna hållit henne hårdare liggande på botten än löjtnanten, som aldrig plägade vara af penningar besvärad, utan var en af liderlighet alldeles förlorad menniska. Hans bedröfliga afgång var således en lättnad både för föräldrar och det allmänna.

Brefdragerskan från Amrum, en uti ena armen ofärdig menniska, skulle ock följa med Harken Qwedens; men hann

till sin lycka ej blifva färdig ifrån sina kommissioner i Wijck, innan båten afgick. Ett bref, som jag skickat till kapt. Pettersson på Amrum, följde med båten då den kantrade och flöt i land med alla andra bref, som i en låda voro inneslutna, samt återställdes mig måndags afton.

1799 aug. d. 22 reste jag åter andra gången sjöledes till Amrum med kapt. Cöster, som nu med 2:ne båtar var kommen till Wijck, för att i vederbörande deputerades öfvervaro besigtiga de i nejden befintliga ostronbankar; men som dessa herrar, oaktadt deras utsatta termin, ännu ej voro komne, reste kapt. Cöster med sitt folk hem igen.

Ehuru vinden var alldeles emot oss, voro vi dock på 3 timmar framkomne till Amrum. En annan båt, som seglade bättre än vår, var på $2^1/_2$ timme framme; således sätter ebben här inemot en tysk mil i timmen. Om aftonen satte ett hiskeligt väder in med regn och starka vindkast, som räckte hela natten.

D. 23. Fredagen den 23, då auktion hölls öfver min förolyckade brigg, var till all lycka upphållsväder; auktion förrättades mest under öppen himmel.

D. 24. Lördagen var ock upphållsväder. I dag gjorde några början med rågskörden på Amrum.

Kapt. Cöster berättade, att ett stycke österut ifrån Amrums södra udde skall vara en djup håla i sjöbotten, der man med 30 famnars lina ej finner grund. Ty på det stället, der ebben ifrån Amrum, som faller i SO och ebben ifrån Wijck, som faller i SV samt det ifrån Nordsjön inlöpande flodvattnet, som kommer vester ifrån, alla sammanstöta, der blir en sort hvirfvel utaf, som formerar och gräfver detta djup, hvaröfver ock alltid vid minsta blåst, ganska ordentlig och svår sjögång träffas.

Här på Amrum växa nästan samma örter, som allmänt hos oss i Sverige och Finland, såsom Phleum, Millefolium, Absinthium, Artemisia, Tanacetum, Heracleum, Urtica, Trifolium aqvaticum i pussar, sälting och äfven nyponbuskar, men 6 à 9 tum höga och helt veka. Kreaturen utvalde dock helst gramina.

Uti några med jord och stenvallar instängda täppor mellan husen funnos jemte vanliga jordfrukter några bu-

skiga och helt låga fruktträn, på hvilka plommon- och päronkarten ännu ej voro större än hasselnötter.

Ehuru ingen vet säga, om någonsin varit skog på Amrum, hvilket ock ser ganska tvifvelaktigt ut, har man dock ännu för 50 år sedan öfverallt bryggt dricka och bränt bränvin. Nu äro dessa här alldeles förlorade konster. Bränvin fins i alla hus: öl i ganska få, och det hemtadt från Husum eller Altona. Groft och syrligt bröd bakas här ännu af rågmjöl, alldeles som våra ankarstockar. The och kaffe nyttjas både ymnigt och allmänt; men nästan alltid utan socker, utom när deruti slås bränvin.

Deras spisordning är följande.

Om morgonen kl. 6 à 8 frukost. En liten sup eller hellre en kaffe-punsch. Bröd med herskt smör och ost uppå, rå eller stekt Shellfisk (saltad hvitling) samt kaffe 6, 10 à 16 koppar till man.

Middag: kokad Shellfisk med potatis dertill, eller fläsk med grönt, eller pannkakor, eller soppa med klimpar uti, som är deras favoriträtt. I allmänhet sällan mer än en hufvudrätt, och aldrig bröd om middagen på bordet. Hafva de ej soppa, så drickes the deruppå.

Efter middagen kl. 4 à 5 ymnigt thevatten, minst 6 à 8 koppar till man, med litet eller i allmänhet intet socker dertill. Deras the och kaffe är just icke bara vatten. Theet är i allmänhet starkare än hos oss; men kaffet svagare.

Om qvällen sällan annat än smörgåsar och the. Ibland ris- eller korngrynsgröt med smör i ögat. Mjölkrätter nyttjas sällan.

Små klämtsupar mellanåt äro här ock vanliga. De röka sin tobak, utan att dricka något deruppå.

Hustrur och döttrar göra alla de sämsta pigsysslor, till och med att upphemta, knåda och baka kodynga till bränsle. Äfven på Wijck brukades aldrig pigor i de bättre husen, der så stora döttrar voro, att de kunde koka mat och göra pigtjenst.

Hästarnes släptid är här just tvärtemot hos oss. Här upptagas de och insättas på stall i oktober, allrasist i början af november månad, och stå obrukta ända till dess jordbruket vidtager i april: äro ofta då så styfbenta och stela,

att de knappt kunna gå. Invånarne hafva inga vinteråkdon, inga vinterkörslor. Säd, hö och bränsle äro redan om hösten hemkörda. Slädar brukas icke, och vagnarne skulle af snö och is om vintern snart fördärfvas. Ifrån höbergningstiden till hösten få hästarne deremot så mycket trägnare hålla uti; och det öfver sandiga, djupa och obanade vägar.

Sällan har någon invånare mer än en häst. Tvenne grannar förenas, tillsätta hvar sin häst och nyttja dem hvarannan dag eller hvarannan timma. Men derföre måste ock begges hustrur tillika vara kuskar. De nyttja halmmattor under ränkerna, liksom i Husum, hvaraf hästarnas halsar och bogar befinna sig väl.

Kornas allmänna färg är ljusröd. Svarta kor finnas ock nog mycket, äfvenså svarta får. Brokiga kor äro sällsynta, och alldeles ingen helt hvit fanns ibland dem.

1 à 3 bikupor, sammanvridna af halm, funnos uti ganska många gårdar på Amrum och Föhr.

Flere små bäckar med friskt vatten, som från sanddynerna rinna i bugter öfver ön österut, bevisa att lergrund ej är långt borta. Häraf dricka kreaturen ute på bete, men ej af saltsjövattnet, som är för salt.

I förledne svåra vinter skall en myckenhet kråkor uppehållit sig på Amrum, och af kölden varit så stela och spaka, att de lätt kunnat fångas, hvarföre ock en myckenhet blifvit af invånarne tagne och nyttjade till föda. Nu sågs icke en enda på Amrum, icke heller någon skata. Af ätliga fåglar voro här deremot större och mindre spolar, beckasiner och snäppor af flere slag, och en slags grå åkerhöns, som i skockar uppehöllo sig på lågländta ställen. En slags så kallade bergänder, svarta och hvita med röda näbbar, stora som gräsänder med en hastig flygt, och ständigt skrikande derunder Tjy, Tjy, Tjy. De värpa uti kaninhålen stora ägg, dem invånarne förstå att uppsöka och skatta, då fågeln värper andra i stället. Lärkor voro här i ovanlig myckenhet, äfvenså svalor. På fiskmåsar och tärnor ej heller någon brist.

Ägg efter så mycken fågel tyckas på en alldeles skoglös ort böra lemna en ymnig och lättvunnen föda för råttor

och möss. Likvisst finnas och trifvas inga råttor på Amrum; ty de som med skepp någongång hitföras och komma i land, försvinna snart igen, utan att man vet hvart de taga vägen.

Aug. d. 25. Söndags morgon kl. 8 seglade jag från Amrum med en dansk jakt hemma i Fanö. Vinden, som då var NV, gick mera vestlig, sedan vi kommit par mil till sjöss, och började blåsa rätt styft. Vi vände om, och voro kl. 12 under Amrums södra udde igen, och arbetade oss sedan kl. 2 med tillhjelp af floden åter in i hamnen. Eftermiddagen blåste half storm med regn och kastbyar.

D. 27. Under 4 dygns ytterligare förbidande på vind var jag tisdagen kl. 11 förmiddagen i Amrums kyrka närvarande vid en brudvigsel. Hvarken krans eller krona eller någon särskild prydnad utmärkte bruden; utan var hon endast utspökad i Amrums galadrägt, som hade den enda förtjensten, att kjortlarna räckte ned till smalbenet. Ingen vigselring bruktes; utan sedan ett tal först hållits, några böner blifvit läste, och brudgummen och bruden svarat ja! på prestens fråga, om de ville hafva hvarandra, bad han dem taga hvarandra i hand, hvarpå han lade sin hand, med tillsägelse: att ingen må åtskilja, det Gud hafver sammanfogat, nämnde Tre-Enhetens namn etc. — intet pell hölls öfver brudparet, medan de till slut föllo på knäen inför altaret. För öfrigt var ceremonin nog lik vår, men enklare och kortare. En psalm sjöngs i början, som icke finnes i vår psalmbok, och efter vigseln: „Nu tackar Gud allt folk“ etc.*) Gudstjensten förrättas här på högtyska.

Som allmänt förutspåddes, att detta parti skulle slå illa ut, emedan bruden, som af en flat moder blifvit uppfödd i lättja och sjelfsvåld, vid tilltagande år fört ett nog oanständigt lefverne, hvarföre ock denne hennes fästman engång förut slagit upp förlofningen; men nu af brudens anhöriga blifvit öfvertalt att återtaga henne; så kunde jag ej förmå mig att bivista detta bröllop, ehuru så väl förut dertill buden, som i synnerhet af brudens broder vid utgången utur kyrkan derom enträget anmodad. Kaptenen på

---

*) En i Tyskland ännu särdeles mycket använd psalm.
Utg.

min förolyckade brigg, såsom mera bekant med folket, någorlunda mägtig det gamla frisiska språket, som här endast talas invånarne emellan, och äfven ordentligen buden, gick deremot dit en stund på eftermiddagen; men kom snart tillbaka igen, ganska missnöjd öfver ett så ängsligt bröllop. Ty brudens fader hade uti ett annat rum gått af och an, suckat, vridit sina händer och knappast kunnat tala: bruden hade alldeles rymt sina färde; men omsider efter två timmars borta-varo kommit igen, och hållit temmelig god min. Men brudgummen hade esomoftast gått ut, för att lemna sin bedröfvelse fritt utbrott, kommit med röda ögon in igen och liknade en till döden dömd brottsling. Och bröllopssällskapet hade förminskats oförmärkt: den ena gått bort efter den andra. Brudgummen var en ung preussare, hygglig både till utseende och uppförande, hade, liksom Staren par compagnie(?), med sina resekamrater kommit till Amrum, en gång fastnat i denna siréns nät, lyckligen sluppit lös; men nu andra gången fegt låtit snärja sig uti ett band, som för en utländsk sjöman af vanligt tänkesätt, intet skulle betyda; men som förmodligen gör denne känslofulle yngling för all tid olycklig. Ty en sådan flickas trohetsförpligtelser, som redan i sitt ogifta stånd satt sig öfver allmänhetens omdömen, är icke mer att lita på, än en på fylleri begifven friares nykterhetslöften, i synnerhet som en sådan lättsinnig och vacker qvinna, genom mannens nödvändiga bortavaro för flera månader, ja kanske för flera år i sender, utställes för större frestelser, än äfven den bästa föresats, med så olycklig vana och böjelse, utan högre bistånd kan uthärda. Måtte derföre hvar och en, som älskar eget sinneslugn, akta sig för sena och jemna förebråelser att hafva haft någon del uti olyckliga äktenskaps befordrande! Då äfven till lagliga giftermåls ingående försynen visligen har hos båda könen inplantat så stark drift, att den uslaste qvinna, såväl som den sämste karl, ändå utan tredje mans beställsamhet, alltid träffar ej allenast sin vederlike, utan ock ofta får en bättre maka, än han förtjenar. Mig tyckes derföre långt större skäl vara för den, som har något inflytande öfver andra, att hellre genom tjenliga underrättelser och goda råd moderera den

häftiga naturliga böjelsen till giftermål, än att af egennytta eller väld understödja densamma.

Aug. d. 29 började rågskörden allmänt på Amrum, och den 30 kommo vi ändteligen ifrån denna olyckliga och segslitna ö.

År 1799 aug. d. 30 kl. 2 om morgonen gick jag ombord på densamma i hamnen liggande Danska jakten, hvarmed jag förut redan gjort ett fruktlöst försök att komma från Amrum, och lemnade nu värdshuset Sten-odde, der jag sedan den 25 logerat. Kl. $^1/_4$ till 4 voro vi redan under segel, ehuru det ännu var ganska mörkt, och just nyss börjat gry af dagen. Klockan precist $^1/_2$4 passerade tätt under gamla Trofast (förf:s förlista fartyg). Kl. 7 var redan Amrum utur sigte och alla 6 tunnorna uti Smale-dip akterut. Vinden var nu redan VNV och drog sig efterhand allt mera vestlig. Vår kurs blef derför så mycket sydlig, att vi från masten knappast fingo sigte af Heiligeland, men af Holstenska kusten sågo vi hela dagen kyrkor, qvarnar och hus. Kl. 1 e. m. sågo vi redan lots-galioten, som ligger i mynningen af Elben, och båkarna der rundtomkring, samt Cuxhaven; men vi kommo ej åt Elben, utan krånglade oss fram emellan bankar längs Holstenska kusten, utan att se honom. Kl. 6 om aftonen hade vi omsider mot ebb och SV-vind arbetat oss upp i rätta farvattnet, och passerade då, ehuru på nog stor distans, Cuxhaven. Vi loverade slag på slag hela qvällen och natten. Kl. 10 om aftonen fingo vi hjelp af floden. Det var vår lycka att vi så tidigt i dag kommo ut ifrån Amrum, eljest hade vi aldrig med dager fått Elben fast. Vi hade ganska angenämt sommarväder i dag, med stundom litet hårdare vindkast.

D. 31. Lördagen passerade vi under idkeligt loverande mot syd- och SV vind Glückstad, medan det ännu var mörkt. Kl. $^1/_2$5 ankrade under Stade; emedan vi ej kunde stoppa ebben, som redan fallit en timme emot oss. Landet här omkring såg alltför härligt ut. Ymniga boskapshjordar gingo i bete uti de afslagna, jemna och helt gröna ängarna, som räckte in till Elbens stränder. Löfträn syntes här ock, både vilda och planterade kring gårdarna, samt sädeskärfvor uppställda uti långa rader.

Kl. 1 eftermiddagen, sedan vi loverat och krånglat oss ett stycke in uti ett smalt sund på Hannoverska sidan och skepparen med jollen varit upp och klarerat sig vid tullkammaren, satte vi åter segel till, hade floden med oss, men helt knapp vind. Som det dock blåste styft voro vi redan kl. 4 in uti en liten gräfd hamn tätt under Altona.

Jag gick kl. 6 i land, fick qvarter strax vid hamnen och bodde der i två dygn.

Sept. d. 2. Måndags middag spatserade jag in till Hamburgs Börs. Och mot aftonen flyttade jag från Altona till Hamburg. Det är en knapp fjerdedels svensk mil emellan dessa städer.

Altona är en ganska vacker och välbelägen handelsstad, tätt invid Elben, med magasiner på pålar utbyggda, så att smärre fartyg och långa enkom dertill byggda lastbåtar kunna lägga tätt intill magasinerna för att lasta och lossa. Sammanfästade grofva bjelkar eller dictalber (duc-d-'alber) äro på tjenlig distans från hvarandra uti Elben neddrifna långs under hela staden, hvarvid skeppen, åtminstone tre lag utanpå hvarandra, ligga förtöjda: behöfva således icke här, såsom vid de flesta andra sjöstäder, röta och slita sina ankartåg medan de ligga i egen hamn. Små hamnar för båtar och jakter äro dessutom innanför dictalberna genom gräfning och pålning formerade, som alltid lågo fulla med fartyg.

Staden har temmeligen breda och reguliera gator. Endast mot Hamburgska sidan äro de något krokiga och trånga. Strand- eller vestra-sidan af staden är lågländ; men genom en jemn, ehuru nog brant, kullring, blir östra- och större delen af staden, hög, platt och jemn. På denna höjd ligga alla kyrkor, flesta publika hus och en förträfflig, med träd planterad promenad midt uti staden. Husen, tomter och alla inrättningar äro i allmänhet vidare och beqvämligare i Altona än i Hamburg. Altona har icke egen, utan betjenar sig af Hamburgs börs, tjärhof, trä-nederlags-plats och många andra inrättningar. Deremot nyttjar Hamburg Altona-flagg på sina skepp i de farvatten, der deras egen icke är fri; såsom i Medelhafvet. Hamburgare hafva ock nederlag i Altona af sådana varor, som antingen äro till

införsel alldeles förbudna, eller med för höga afgifter betungade. Sålunda harmoniera dessa begge, så nära hvarandra belägna, olika nationer tillhöriga, rivalstäder ganska väl till ömsesides förmån. Ehuru trävirke och i synnerhet arbetslöner här nu äro hiskeligen dyra, i det en simpel timmerman har 40 β:r cour:t om dagen, voro här dock åtminstone 10 skepp under reparation på deras så kallade ställningar(?) på land uppdragna, utom flere nya små skepp under byggnad. Alla plankor och bräder, som härtill erfordrades, sågades på stället med stora hand- eller så kallade kransågar, till sina rätta dimensioner. Efter virkets groflek betaltes 1, $1^1/_2$ till 2 β. cour:t per fot i sågare-lön för hvart skär.*)

Det ryktbara Hamburger berg ligger strax utom Altona, och har äfven, i synnerhet den mot lands sidan belägna delen, i senare åren vunnit ansenlig tillökning. En hop nya stora värdshus figurera der, alldeles som palatser. Under den mot Elbens strand belägna del af Hamburger Berg äro,

*) Ifrån Europa exporteras årligen ansenliga partier franskt bränvin och genever till Amerika och Vestindiska öarna. Genevern föres till Amerika på fastager, men till Vestindien i stora flask-källrar. Som handeln direkte från Holland nu under påstående krig är hämmad: och genevern är belastad med dryga afgifter i Hamburg; så införes den till Altona och går derifrån med ganska liten kostnad ut igen till Amerika och Vestindien. — Linne ifrån preussiska fabriker exporteras äfven till Amerika och Vestindien.

För några år sedan skall Buenos Ayres hafva varit gjord till en fri hamn för alla nationer; men nu igen skall det, utom nödfall, vara förbudet för alla andra nationers skepp att der inkomma än spanska. Likväl gå dit alla år flere skepp. Portvin och linne skola der förmånligen afsättas: och torra hudar är ortens exportvara, som i Europa skall gifva god räkning.

Ett skepp med 100 svåra läster skulle kunna ifrån Buenos Ayres hemföra 4,114 st. af de största insaltade oxhudar, när hvar oxhud så supponeras väga 6 L℔ och med 1 L℔ salt dertill, Brutto 7 L℔: samt 288 L℔ räknade på hvar svår last. — Men utaf torra hudar skulle ett sådant skepp visst bära dubbelt så många, allenast de deruti fingo rum. (I sammanhang härmed finns följande upptecknadt).

Loft fru Stagemann 800 à 1,000 t:r tjära till nästa vår med något beck, att med eget fartyg afsända.

Loft Ludvig Garrels 1 laddning tjära till våren, om han insänder fartyg till dess afhemtande.

utom ansenliga magasiner, trankokerier och andra inrättningar, äfven fyra stora och många smärre hällingar, för att på dem uppdraga och reparera gamla, eller ock alldeles å nyo bygga skepp.

Så mycket de hiskeligen djupa dubbla grafvar och den deremellan liggande förskräckeligen höga och tjocka vallen och muren, som omgifver Hamburg, imponerar på en ifrån Altona inkommande främmande; äfvenså mycket stöter deremot de smala och illa konditionerade vindbryggorna öfver grafvarna, den smala, långa och mörka inkörsporten genom fästningsvallen, der man uti trängseln af ständigt mötande vagnar är i fara att antingen i grafvarna nedstörtas eller emot fästningsmuren ihjälkrossas: och i synnerhet den fula soldatesken. En ful och nu mycket illa medfaren uniform på illa växta och gamla karlar, som alla tycktes vara invalider, gaf dem ett ganska slätt utseende. Det var rart att finna någon ung soldat utan märkligt kroppslyte ibland dem.

På andra sidan åter var det en glädje att vid inpasserandet till en stad slippa blifva anhållen af tullbetjenter eller postkarlar. Bröd, kött och vissa andra varor betalte en lindrig tull vid införseln till Hamburg, på det stadens skatt dragande näringsidkare ej måtte prejudiceras af Altona och landtboer; men för öfrigt blef ingen ledig fotgängare eller herrskapsvagn någonsin visiterad. Vid en så stark och ständig framfart af menniskor förbjuder ock sjelfva ogörligheten att värkställa någon dylik författning. Pro forma skola ock stadsportarna här, såsom uti alla andra befästa städer, vid en viss timme om aftnarna vara lästa; men denna termin öfverskreds ofta både en och två timmar i synnerhet helgdagsqvällarna, då alla näringsidkare, som hela veckan igenom träla i staden, stjäla sig till liten frisk luft vid de utom staden anlagda enskilda eller allmänna förfrisknings-ställen. Man får då ofta vänta halfva, ja hela timmen, innan man kan komma in: och vore det då högst obilligt att ifrån sitt eget hus öfver natten utestänga den, som i rättan tid infunnit sig vid stadsporten, men för trängsel ej kunnat slippa igenom.

Men om nu närmaste passager och inkörsportarne till

en befäst stad nödvändigt måste vara trånga; så är det ingenting annat, än Hamburgs ålder som kan ursäkta de smala, krokiga och högst besvärliga gator, man nästan öfverallt här träffar. Några nya gator äro rätt hyggliga, temmeligen breda, raka och med smala trottoirer och planterade trän på sidorna försedda, men de flesta äro så trånga, att tvenne vagnar på annat sätt ej kunna komma förbi hvarandra, än att den ena på något tjenligt ställe stadnar, medan den andra passerar. När man nu besinnar Hamburgs ofantliga åkarevagnar, som gemenligen dragas af 3, ofta 4, hästar, 2 och 2 i bredd; så är lätt att finna hvad hinder och olägenhet en sådan vagn skall förorsaka åt till fots vandrande folk vid sin framfart genom trånga och krokiga gator: ännu mera uti vändningar och krökningar från en gata till en annan. Minsta uppmärksamhet af polisen tyckes längesedan genom förbud bordt afskaffat förspannet både för lass- och stats-vagnar, och endast tillåtit ett par hästar för hvart åkdon, som genom dessa trånga gator ändå blott i gående kan framtåga: men hvad gör icke vanan? Hamburgaren öfverflödar icke i präktiga equipager. Emot folkmängden och allmänna välmågan nyttjas de mångfaldigt sparsammare, än i Sverige. Men utom det, att de göra föga parad uti trånga mörka gator, är det ock ganska liten förnöjelse att åka uti dem, då de icke engång fot för fot jemnt få framskrida, utan vid hvart 100:de steg måste stadna, eller ock släpa sig förbi en hiskelig bryggare- eller med annat gods högt och bredt öfverlastad vagn, icke utan fara att få både smuts och rispor uppå sig.

Besvärligheten af Hamburgs trånga gator ökas ännu igenom de ifrån hvart hus på gatan utbyggda trappor. Souterrainen, som svarar emot våra källrar, är der ock gemenligen af folk bebodd. De måste således från gatan hafva åtminstone 3 à 4 branta trappsteg ned till sina rum, som hafva gemenligen halfva fönstren öfver gatan: följaktligen blir ock en dylik trappa ifrån gatan nödig upp åt första botten; hvilken trappa, ehuru nätt den ock må vara gjord, ändock visst stiger 4 à 5 fot ut på gatan: minskar således dess bredd; men lemnar fotgängare tillflykt undan vagnar.

Till all lycka behöfva icke alla varor med vagnar eller

skottkärror föras öfver gatorna. Ifrån Elben äro åtskilliga kanaler eller så kallade hamnar gräfda upp åt staden. Vid dessa hamnar hafva så många som kunnat, och som hafva grofva varors handtering, skaffat sig plats antingen för sina boningsrum eller för sina magasiner. Sålunda transporteras de gröfsta och mesta varor med båtar emellan skeppen och magasinen. Dessa kanaler, som mest äro fordrade med plankor och bjelkar på sidorna, bidraga således både till invånarnes beqvämlighet och helsa, ehuru de flesta äro mest torra vid ebb, och många hållas nog osnygga.

Husen äro här både höga och vackra, en del af idel tegel; men de flesta gamla, och nästan alla, till en hiskelig mängd, nu under arbete stående, af korsvirke: alla med tegeltak. Af de gamla hela stenhus finnas många ansenliga och vackra byggnader, med höga fönster och rum samt kolonner för portarna. Korsverkshusen deremot, i synnerhet de som nu uppföras, äro ganska tunna och svaga, och tyckas endast byggas för en kort varaktighet. Muren är aldrig tjockare än en liten tegelstens längd, 6 till 8 tum: ofta har den, i synnerhet mellanväggarne, ej större tjocklek än teglets bredd, 5 till 6 tum. Korsvirket sågas på stället med handsågar, precis efter murens och teglets tjocklek, af uppifrån Preussen utföre Elben nedkommande grofva, men ganska lösa furu bjelkar.

Med fönster öfverflödas utan all måtta. Många hus se ut som stora glaslyktor. Man får ofta se fönster vid fönster så tätt tillsamman, att utom 6 à 8 tums träposter fönstren så intaga hela väggen ifrån det ena hörnet till det andra, att icke en enda tegelsten finnes emellan dem. I stället för stenhus borde en sådan byggnad få namn af glashus.

Vid karlarnes klädedrägt är ej mycket att påminna. Att ungdomen vill vara på moden är ej underligt. Här äro de dock ej öfverdrifna. Men yngre, så väl gifta, som ogifta, fruntimmer kläda sig nog lätt och tunnt för detta klimat. Och är här föröfrigt den i alla stora städer allmänna klagan, att pigan kläder sig lika präktigt som frun, hvilken könets fåfänga svårligen lärer kunna förebyggas, der en myckenhet ogifta karlar vistas: ännu mindre här, der inom några år sjöfarten så ansenligen tilltagit, och der hvar

matros vid sin landgång har flera riksdalrar med sig att förstöra.

Med handel och sjöfart har ock all annan rörelse tilltagit och folkökningen genom inflyttningar så tillvuxit, att i stället för 80,000 menniskor, som här för tio år sedan endast voro, skola nu vidpass 150,000 menniskor här uppehålla sig. Att deraf, såväl som af franska kriget, dyrheten nu uppstigit till en hiskelig höjd, är en naturlig följd. Matpersedlar och hushyror äro i synnerhet öfver all höfva uppdrefne. För ett skålpund bästa smör betaltes nu till och med 12 β:r, som gör ungefär $13^1/_3$ β:r i R.G. sedlar för en svensk mark.

Under Hamburg ligga skeppen, vid dess nuvarande starka sjöfart, ännu tätare sammanpackade och vid dictalberna fastgjorda, än uti Altona. De smärre flyta ända in uti kanalerna, de större ligga strax utanför.

Ett stycke utom staden uppåt Elben äro magasiner anlagda för brännbara varor, såsom tjära, beck, svafvel, harts, oljor m. m. Der förvaras ock deras träförråder: bräder och plankor på land uppstaplade på ömse sidor om en flod, som här faller tillhopa med Elben. Men pipstäfvar och allt rundt och fyrkantigt ek- och furuvirke i detta friska vatten liggande. Det påstods att pipstäfvarne genom detta blandade vattens insupande skola blifva långt tätare och bättre till spirituösa likörers förvarande, än om de utom denna förberedelse göras till käril.

Under mitt vistande i Hamburg yppades de många och stora bankrutter, som sedan haft så svåra efterslängar kring hela Europa. Det är en gammal och af förfarenheten längesedan stadgad anmärkning, att så fort för hastig och för stor penningeförtjenst tillstöter på en ort, äro stora bankrutter nödvändiga påföljder deraf. Den tillfälliga hastiga vinsten inleder penningegirigheten uti öfverdrifna spekulationer. Flere, som icke veta af hvarandras företag, vilja blifva bråd-rika uti en och samma väg. Det misslyckas: de äro ruinerade; och ruinera sina bästa gynnare och vänner.

Så snart Holland blef af fransoserna intaget, drog sig efterhand nästan hela Hollands fordna transitohandel till Hamburg, som deruppå vunnit ansenligen. I synnerhet var

vestindiska och amerikanska handeln särdeles båtande förlidet år genom de då ovanligt högt uppdrifna priserna på alla produkter från den kanten. Höga priser verka ymnig tillförsel. Emellertid hindrade först sistlidne ovanligt långa vinter och sedan engelsmännens stränga blokad all utförsel sjöledes till Holland. Hamburgare och Bremare blefvo förlägne med sina ofantliga varulager, hvarpå stora summor blifvit anteciperade. Ett skändligt vexelvingleri hjelpte ock till olyckan. Brist på afsättning och brist på penningar till inkommande vexlars infriande fällde inom några veckor priserna alldeles ovanligen, såsom till exempel på socker ifrån 22 till 12 ß:r skålpundet; hvaraf hände att fallissementer nu genast utbröto, som utan förenämnde tvenne tillfälligheter förmodligen hade till allmänna freden blifvit uppskjutne.

1799. Sept. d. 25. Kl. 2 eftermiddagen lemnade jag Hamburg och följde med postbåten öfver Elben till Harburg, en liten stad. Vi tillbragte först två timmar på vägen igenom åtskilliga krokiga rännilar, emellan låga ängsland, och foro slutligen igenom en sluss och gräfd kanal, innan vi framkommo. För öfverfarten till Harburg betalte jag 10 ß:r, för sakernas uppbringande från stranden till posthuset 4 ß:r, för hela resan på forvagn till Bremen 9 mark courant. Drickspengar till formannen utom dess, icke allenast vid hvardera af de 3 ombyten, som äro emellan dessa städer, utan ock formannens förtäring på 4 rasteställen eller krogar emellan hästombyten: derjemte ännu 2 ß:r åt vagnmästaren för sakernas omflyttning på hvart ställe. Och med alla dessa utgifter gick det ändå både långsamt och illa till väga. För den hedern, att på vår vagn hafva sjelfva postiljonen eller anföraren för karavanen: en medelåldrig krabat med röd och blå uniform och en stor silfverbricka på bröstet, fingo vi ock betala hans förtäring under hela vägen, men blefvo derföre ej bättre betjente än andra. Vid ett ombyte fingo vi en af bränvin så öfverlastad forman, att han sof största delen af vägen, hvarunder hästarna vackert och väl gingo sin gilla gång, fot för fot, och vid framkomsten uttog dock denne liderlige person med pock sina fyra skillingar i drickspengar, såsom en ovilkorlig rättighet.

I mörkningen kl. $^1/_4$ till 7 om aftonen förenämnde dag kommo vi ändteligen till vägs från Harburg och med half timmas uppehåll vid hvart rasteställe och en timmas dröjsmål vid hvart hästombyte kommo vi omsider den 26 sept. kl. 7 om aftonen till Bremen. Två timmar användes således på hvar tysk mil, emedan emellan Harburg och Bremen räknas 11 tyska mil.

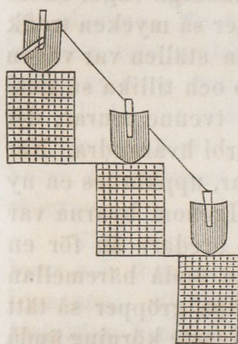
Det är högst förunderligt att så eländiga vägar skola finnas emellan tvenne så stora städer, der så mycken trafik af resande ständigt underhålles. På sina ställen var vägen af den lösa sandens bortflygande så djup och tillika så smal i botten, att man åkte liksom emellan tvenne murar, der 2:ne vagnar omöjligen kunde komma förbi hvarandra. När en väg af djupa hjulspår blifvit obrukbar, uppkördes en ny på sidan, utan dikning, utan fyllning. Igenom byarna var gemenligen en stenlagd gata: men icke bredare än för en vagn. På 2 mil nära Bremen var vägen ändå häremellan allra sämst, uppfylld med hiskeligen djupa gröpper så tätt till hvarandra, att formannen med försigtigaste körning ändå omöjligen kunde undvika alla. Men på en half mil nära Bremen var vägen åter skäligen god.

Vid första station eller hästombyte från Hamburg var en ganska usel krog eller värdshus. De andra begge voro bättre. Men krogarna, der kuskarne togo sig förfriskning på vägen, voro de sämsta kyffen i verlden. Man måste nödvändigt passera genom fähusen, der hästar och kor stodo fastbundne och der hackelse och gödselhögar lågo om hvarandra innan man kom till folkets usla boningsrum. Så snart jag första gången kom in genom dörren på ett sådant ställe, föll föreställningen om härberget i Nazareth mig i ögonblicket i hogen.

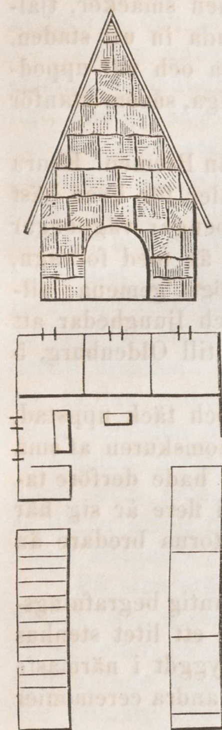
Hälften af landet häremellan, som vi nattetid passerade, tycktes vara mig nog sandigt, men temmeligen slätt och jemnt, med några långslutta höjder imellanåt. Ingen vild skog var här till finnandes, utom några här och der på fälten qvarlemnade parker och någon lund vid gårdar och byar. Den andra mot Bremen sig sträckande halfva vägen, som om dagen öfverfors, var likaså beskaffad. Ingen ovanlig bördighet kunde här förmärkas. Stora ljung-hedar

öfverforos, der naturen visade sig i all sin vildhet, utom det att skogarnas utödande beviste folks nära grannskap. Icke många stora byar, icke tätt belägna gårdar viste här den folkrikhet som här verkligen är. Förmodligen äro elf- och åbräddarne här såsom hos oss bördigast och bäst uppodlade. Visst var det, att ganska stora åkerfält ibland öfverkördes; men så passerades ock ännu större ljunghedar emellan dem. Åkrarna voro utan diken lagde i långa, 6, 8 till 10 famnar breda tegar, med en liten ränna midt efter ryggen, och med en sort grundt dike mellan hvar teg, som formerades af plogen. Plogen var stor och hvass, med 2:ne små, nätta jernbeslagna hjul fram under af circa $^1/_2$ alns diameter, gick ganska lätt efter 3 à 4 hästar uti denna lösa jordmån, fort och grundt, och styrdes makligen af en man. En gosse körde gemenligen dessutom hästarna. Harfningen gick ännu lättare: en man körde gemenligen i löpande 3 hästar och 3 tillhopa bundna harfvar. Som det var en ganska varm solskensdag, så syntes allmogen öfverallt i dag ute på marken sysselsatt, somlige med plöjning och harfning, andra slogo ännu sina ängar, eller togo torrt hö, som på stora vagnar genast hemkördes. Gemenligen var en piga öfverst på hövagnen sysselsatt med trampningen, och husbonden fodrade upp höet till henne med sin tvåuddiga jern-högaffel. Vinterrågen syntes nyss och tunnt somligstädes uppkommen.

På landet voro husen öfverallt byggda af korsvirke, ris och ler. Snedstrefvor bruktes icke; utan trädvirket lemnade fyrkantiga gluggar, hvaruti först ris inflätades, lerbruk sedan infyldes, rappades och hvitlimmades. De branta taken voro allestädes täckta med rör. Ingen skorsten bruktes; utan röken gick upp genom gluggar och dörrar, som utur ett pörte. På vägen såg jag ingen herregård; men på en mil nära Bremen voro flera vackra landtgårdar anlagda; situationerna af naturen och genom konst rätt vackra: och kostnad icke spard på dem eller på de dervid befintliga

trädgårdar. Här voro ock hornboskapen både feta och stora; men redan 2 mil från Bremen små och magra, som landtmannens illa närda kreatur gemenligen äro. Fåren voro, nära Bremen, ganska vackra, rena och ullrika. Landtmannen har gemenligen en stor inkörsport till sitt rymliga hus uti den mot landsvägen vettande gafveln. På ena sidan har han sina kreatur fastklafvade med hufvudet inåt rummet; på andra sidan sina uthus. På skullen hö och halm; i fonden 2 à 4 boningsrum: framför dem sina blanka käril uppställda, och der framom sitt dagliga tillhåll.

Om natten efter min ankomst till Bremen hade vi der starkt regn med blåst och några åskeslag. Men i Hamburg har då varit ett hiskeligt åskeväder med regn, hagel och en hvirfvelvind, som gjort mycken skada både på hus, qvarnar och skepp i Hamburg och Altona. De fem nätter, jag var i Bremen, hade vi der nästan hvar afton och natt starkt regn och blåst.

Bremen är en stor och ansenlig handelsstad, hvars rörelse nu på några år, under Holländska oroligheterna i synnerhet, mycket tilltagit. Husen äro här solidare byggda än i Hamburg, höga, med gaflarna gemenligen mot gatan. Uti förstugan är våg, vagnshus eller magasin. Gatorna trånga och krokiga. Tyska klädedrägten mer rådande än den franska. Öfverdrifna spekulationer i synnerhet med socker, kaffe och tobak hade nu här vållat lika oreda i handeln, som i Hamburg. Dock troddes följderna här icke blifva så svåra som i Hamburg, genom ett nu i nödfall inrättadt pappersmynt eller kreditsedlar, som emot hypotek af varor, och med hela handelskorpsens garanti utgifvas och endast inom staden komma att cirkulera och gälla.

Större skepp stanna vid Bråk (sic), 5 tyska mil ifrån

Bremen och kunna ej flyta högre upp; men smackor, tjalkar och dylika smärre fartyg komma ända in uti staden. Nejderna kring Bremen äro jemna, vackra och väl uppodlade: dock äro inga präktiga palats synliga, såsom utanför Hamburg.

Den 1 okt. reste jag med extra post från Bremen. Ehuru dryg betalningen var: $^1/_2$ Bremer riksdaler för hvar häst och hvar tysk mil utom vagnshyra, drickspengar, vägpengar etc. etc., kommer man ändå icke fortare än med forvagn, half tysk mil i timmen. Vägarna äro högst gemena: allmogens hus usla: och ofantliga sand- och ljunghedar att öfverfara. Kl. 7 om aftonen kommo vi till Oldenburg, 5 tyska mil från Bremen.

Oldenburg är en ganska angenäm och täck uppstad, öfverallt med vackra alléer omgifven, genomskuren af små kanaler. En hop emigranter från Holland hade derföre tagit sin tillflygt hit och samtlige redan i flere år sig här uppehållit. Staden är väl byggd och gatorna bredare än i Hamburg och Bremen.

Strax utom staden är en vacker trekantig begrafningsplats, omgifven med lefvande häckar, och ett litet stenhus i form af en kyrka med torn uppå, uppbyggdt i närmaste hörn till staden, der likpredikningar eller andra ceremonier vid begrafningar hållas.

D. 2 okt:r. Från Oldenburg hade vi en hel dags arbete att hinna till Leer, beläget 7 mil derifrån. Ingen duglig gästgifvaregård eller värdshus är häremellan till finnandes, utan fingo vi på ett ställe hålla till godo en sådan middag, som en resande allestädes får i Finland.

Leer är en ganska vacker stad med ännu rymligare hus och gator än de förenämnde 3:ne större städer. Väl belägen för sjöfart tätt invid Emsen, der 10 fots djupgående fartyg flyta ända upp till torget. Att hamn är säker inuti en elf, faller af sig sjelf. Staden var nu fullproppad af Holländska flyktingar.

Emellan Oldenburg och Leer börja allmogens hus blifva litet hyggligare; mera tegel synes både på taken och på väggarne. Dock ligga husen merendels lågt, jemnt med jordbrynet. Gödselhögarna liksom hos oss, emellan husen

och vägen, och taken innantill mest glänsande som beck af torfrök och sot.

Ehuru ganska vidlyftiga ljunghedar också öfverfaras emellan Oldenburg och Leer, der knappt något hus är synligt, knappt något spår till uppodling märkeligt, träffas dock der på sina ställen ganska stora åkerfält, mångenstädes bestående af idel lera och svartmylla. Höjderna äro gemenligen intagna till boningsplatser, uppodlingar och skogslundar; hvaremot det låga landet, ofta så vidsträckt att ögat ej räcker öfver det, tyckes vara alldeles fridlyst för all mennisko-åverkan och helgadt åt ljungväxt. Förmodligen är brist på utfall, eller svårigheten att få vattnet uttappadt dertill orsaken. Hästarna äro stora och starka, men vande att färdas endast i gående eller i smått lunk; vagnarna stora, försedda med starka, höga hjul. Med hästarnas antal öfverflödas mycket. Ett litet lass gödsel, ris eller ljung köres ofta med 4 hästar. Helt nära vid gårdar får man se diken kring trädgårdar, åkrar och ängar; men aldrig på något afstånd.

På sina ställen sågos några gärdesgårdar af sammanflätadt ris, såsom korgar, emellan uti marken nedslagna störar eller pålar, men de flesta inhägnader voro af torf uppstaplade såsom stengärdesgårdar, något vidare nedtill och smalare upptill, hvaruppå björk eller al midt efter gärdesgården var sådd, planterad eller med torfven ditflyttad. När träden började växa, bundo de torfvallen starkt tillsammans och ökade dess höjd, samt med tiden egarens tillgång på bränsle.

Kring alla städer var boskapen ungefär på en mil när, ansenligen större och fetare än längre ut på landet. Bättre underhåll är således påtagligen orsaken till dess frodiga växt, mer än sjelfva rasen. Dock voro dessa stora kor nu denna tiden alldeles icke fetare, än på Bennvik. De gingo öfverallt ännu ute, ehuru luften var kall, marken af regn genomblött och betet i allmänhet knappt och utgnagadt, Den enda skilnad jag kunde märka mellan Ost Frisland och Finland bestod deruti, att här var marken ännu helgrön, i det stället den nu i Finland är helgul.

Säden stod ännu somligstädes oskuren, men mest var

den skuren och i långa rader på åkern ute stående. Allmän oro yppades om dess inbergning. 6 till 8 män och qvinnor om hvarandra sågos här och der tröska. De voro ställde i en ring kring sädes drösan, som låg på golfvet strax inom inkörsporten uti deras boningsrum. Slagorna voro lätta och denna tröskning liknade mera en lek än ett tungt arbete.

På sina ställen sågs landtmannen ännu gå med lian: och mycket slaget hö låg ännu ute i stora vålmar i synnerhet på deras *diker* eller jordvallar, som buro ett frodigt gräs på ömse sidor.

Den 3 oktober reste jag från Leer till Emden, 2 tyska mil. Vägen följde till största delen Emsens strand uppå den jordvall, som till förekommande af flodvattnets stigande öfver det låga landet här var uppdragen. Denna vall var vidpass 3 famnar hög, ganska bred i botten, men på sina ställen så smal ofvantill, att en vagn ej kunde köra på honom. Der man kunde färdas efter vallen var vägen skäligen god; emedan vattnet hade så godt aflopp ifrån honom, ehuru en ganska svår regntid nu satte in; men när man måste köra nedanföre eller bredvid vallen, var vägen, som här bestod af idel lera, så blöt och djup, att hästarna gingo jemnt såsom uti en lerälta, upp till knäen i äfjan: emedan emellan vallen och vägen intet dike fanns, utan allt vatten, som nedrann från vallen, stadnade på vägen. Ifrån vallen uppåt landet sågs intet annat än hus och idel ängar. Husen voro vackra; mest af tegel och med taktegel täckta; hvartill de många stora tegelbruk, som emellan Leer och Emden så tätt passerades, lemnade ymnig tillgång. Teglet var här till utseende alldeles likt vårt svenska; och icke så gult och smått som det Holländska eller Hamburgska. Ängarna åter voro släta, ännu helt gröna och med diken nog tätt försedda. Boskapen, som här betade, var stor och vacker, men visst icke fet, utom slagtoxarna, som nära städerna höllos inneslutna uti särskilda hagar.

Broarna voro öfverallt i Tyskland ganska smala, sällan bredare än att en vagn netto kunde komma öfver dem. Brist på sten och trävirke var förmodligen orsaken till denna knapphet. Sällan fanns någon hvälfd bro, utan voro sidorna uppmurade af tegel: bjelkar deröfver och locket af

plankor och bräder. Uti bredare bäckar var midt efter rännilen ifrån vattubrynet en tegelmur uppdragen, hvaraf broreflarna på midten understöddes.

Vid alla gårdar på landet häromkring sågos stora inhägnader af blå- och kruskål, som var planterad tätare än hos oss; men växte så hög och frodig som de gröfsta potatisstjelkar. Denna kål skall efterhand om vintern nyttjas till föda både för folk och fä. Morötterna och blomkålen voro ganska stora och frodiga; men alla öfriga grönsaker och rotfrukter hade intet företräde framför hos oss. Potaterna voro rätt små och mjöliga. Ärterna ännu icke mogna. Päronen drägliga; men äpplen sura och dåliga.

Ungefär en mil, innan man ifrån Hamburgska sidan kommer till Bremen, ligger en ganska vidlyftig torfmosse. När jag for deröfver, syntes redan på långt håll af den upptagna och till torkning uppstaplade torfven stora och ganska många högar, alldeles som lador eller hövålmar på våra frodigaste ängar. Torfven var korsvis glest uppstaplad eller uppgillrad på samma sätt som allmogen hos oss, i brist af torklador, uppstaplar sitt slagna tegel att väder- och soltorkas innan det brännes. Mossan var här redan mest till svart mylla förvandlad och med gräsvall öfvervuxen. På många ställen sågos vidlyftiga gröpper, hvarutur torf för flere år sedan blifvit tagen, nu åter vara mest upp till kanterna igenfyllda med ny torf, som sedermera ditsamlats eller tillvuxit. Det sades att på 12 till 15 år blir en sådan grop alldeles uppfylld och till ny torftägt mogen. Här är alldeles ingen skog i nejden, ej heller några ansenliga höjder, hvarifrån vegetabilier med regnvatten till dessa gröpper kunna samlas. Således måste torfven hos oss, i vårt skogrika och ojemna Finlands dälder ännu fortare tillväxa. Torfven togs här på sina ställen till en hel alns, minst en fots djuplek på en gång upp utur gröpperna. Öfversta grässkorpan nyttjades icke till bränsle, utan nedkastades åter såsom dertill oduglig på botten i de toma gröpperna. På några ställen såg jag ock, att man, i stället för att lemna den skattade torfmossen åter till torfväxt, hade upplöjt, dikat samt med gräsfrön besått honom, och växte nu deruppå ett ganska frodigt gräs af Knylhafra och Hund-exing.

Just på samma sätt som våra finska kyttländer, sedan mossen genom årliga bränningar och sädesbärningar blifvit ända till ett qvarter nära leran eller alfven förtärd, sedan lemnas till gräsväxt och efterhand förvandlas till jemna och bördiga ängar.

Tvenne tankar föllo mig härvid in: Våra finnar borde lära af tyskarne, att antingen om hösten, när de hafva god tid, eller åtminstone tidigt om våren, uti en eller två tums tjocka skifvor skumma af sina kyttmossar: uppställa dessa skifvor att torkas; förvara dem torra under tak, och när rätta tiden till kyttande infaller, utbreda och afbränna dem, hvilket då alltid, äfven under regn kunde verkställas: i det stället nu deras mossar för infallande regn den tiden de böra kyttas, ofta blifva för det året alldeles obrända, eller ock kyttas de ofullkomligen: eller brännas och sås de för sent; hvaraf missväxt blir en säker följd.

Tyskarne åter, som ej hafva råd att på stället bränna sin torf, för att i askan så råg, borde lära sig af finnarne, att utur sina eldstäder samla denna aska och med dess utströende på sur och sumpig mark befordra både sädes- och gräs-växt på sådana ställen, som äfven i Tyskland ej äro sällsynta, der nu ingenting drägligt kommer fort.

I Hamburg bars torfven utur fartygen med korgar, som stjelptes på stora vagnar, der torfven ganska noga och tätt af enkom dertill inöfvade karlar uppstaplades uti konisk form, kördes till husen med 3 eller 4 hästar, lades der åter i andra korgar och upphissades på vindarne.

I Bremen kördes torfven uti korgar, gemenligen 12 på lasset efter tvenne hästar uppå nästan äfven så stora och höga vagnar, som i Hamburg.

Men i Emden kördes efter en enda häst 10 temmeligen stora korgar torf uppå låga, breda, enkom dertill inrättade vagnar: och forslades uti samma korgar ifrån fartygen ända upp på vindarne; således var här den vigaste och bästa hushållning med transporten; men i Hamburg, der arbets- och forlönerna äro dyrast, deremot den sämsta. Emdertorfven var ljusare, lösare och i större klumpar skuren, än både i Hamburg och Bremen.

På hela vägen emellan Hamburg och Emden träffade

jag icke mer än 3 till 4 par nog små och magra oxar spända för vagnar: således brukas det ganska litet, åtminstone i denna del af Tyskland, att köra med oxar.

I Emden kördes mycket enbets: och jag såg aldrig inom staden 2 eller 4 hästar spända för något lass, som med sin tyngd verkligen icke fordrade det antalet, men bönder, som kommo från landet, och resande hade alltid åtminstone ett par hästar för vagnen. Inom Emden kördes ock nästan allting med drögder. Varorna skakades der mindre, och detta åkdon kostar mindre än en kärra eller vagn; men hästarne slita mera ondt, och de stenlagda gatorne, som voro ganska jemna och alldeles utan någon tvärs öfver dem gående rännsten, voro denna tiden alltid midtuppå orena, der dessa åkdon släpades fram. Hästarne drogo med bogselar af fodradt läder, eller endast af sadelmakaregördlar med en på hvardera sidan derifrån till ändan af drögen gående tågstump eller jernkedja. Bogselen bars upp af 2:ne fodrade läderdynor; men dessa dynor hvilade icke som hos oss på samma ställe på hästens rygg, som sadeln vanligen sitter; utan lågo antingen just öfver eller mestendels framom manken, så att hästen drog både med bogen och med manken tillika, såsom med ett ok. Denna utrustning var i allmänhet ganska simpel och illa konditionerad. Dock var rart att deraf se någon häst skadad eller illa medfaren.

Slagtkreatur, som denna tiden nog flitigt till Emden inkördes, bestodo mest uti kor, får och svin. Af korna voro en del ganska stora, andra rätt medelmåttiga. De gamla voro gemenligen magra och skrabbiga; de yngre korna och oxarna vackra och feta. Fåren voro stora och ganska ullrika. Svinen, mest utskurna galtar, feta och rena; men ej så stora som de engelska.

Med söt mjölk, färskt smör, ägg, ankor, dufvor, grönsaker och rotfrukter kom allmogen alla söcknedagar in till staden: mjölken bars med ok uti stora koppar-ämbaren, hvaraf hvardera kunde draga vid pass halft ankare. Denna slags tillförsel gaf stadsboerna mycken beqvämlighet; men borttog många dagsverken af ungt och raskt folk från landet.

Utom det att luckorna och ibland dörrarna till krambodar om söndagarna voro igenslagna, var i trafiken med stadsboer ingen skilnad emellan den och andra dagar. En betjent stod der jemnt och sålde thé, socker, ättika, sirap, tobak m. m. Emedan här var öfverallt den absurda seden, att i minut dageligen taga sina behof utur krydd- och hökare-bodar. En eller par gånger hördes på söndags morgnarna ringning med en enda, icke stor, klocka: och att döma af det kyrkfolk, som syntes på gatorna, måste ingen trängsel vara i deras kyrkor.

Jag hade tillfälle att se en lik-färd i Emden. Liket efter en afliden liten borgare eller handtverkare bars af 12 bärare; men processionen bestod visst af 50 personer, 2 och 2 i bredd: bärare och sorgfolk alle svartklädde, med långa svarta klädeskappor deröfver, såsom prestkappor hos oss. Som vägen var lång, nedsattes båren emellanåt på gatan, medan bärarne hvilade litet. Efter begrafningen gick hvar och en genast hem till sitt. Inga klockor hördes härvid ringa.

Emden är en för handel ganska väl belägen stad just i Emsens mynning. Till utrymme ungefär lika stor med Göteborg, mest rund med en hög vall och derutom liggande graf omgifven. Staden är nästan öfverallt genomskuren af gräfda kanaler, som gifva honom mycken beqvämlighet. I de större ifrån saltsjön ingående kanaler kunna (?) fots djupgående fartyg ligga in uti staden. De mindre kanalerna voro fulla med tjackor, smackor och stora båtar, mest lastade med torf. Öfver dessa kanaler äro visst 20 à 30 broar inom staden: alle af tegel hvälfda. Ifrån landssidan äro ock många dylika hvalf under vallen, hvarigenom tjackor och båtar utur grafven komma uti smärre kanaler in i staden. På vallen är en promenad och planterad allé mest kring hela staden. Några gator äro lagom breda och raka; men de flesta trånga, krokiga och med utbygda vinklar här och der. Alle hus af tegel. De gamla af holländska byggnadssättet med gaflarna mot gatan, enskildt trottoir för hvart hus, och många små eländiga gluggar till fönster. Nyare hus bättre inredda med nästan för stora fönster och för höga rum, tunna murar och enstaka kamrar.

Några unga och förnäma fruntimmer sågos uti grekisk drägt*), som dock ej var öfverdrifven, men i allmänhet var klädedrägten alfvarsam och gammalmodig. Qvinnornas drägt bestod uti en under hakan knuten hufva, som ifrån hjessan betäckte bakdelen af hufvudet. Äldre och förmögnare hade der framom ett fyrkantigt stycke af spets eller skir nettelduk, som betäckte hela pannan och ögonbrynen samt halfva öronen. En eller högst 2 silkes- eller kattuns-halsdukar: koft med långa skörten; kjortlar, svarta strumpor, skor med spännen ut på tåerna. Bättre fruntimmer drogo en svart taftmössa öfver förenämnde hvita hufva; men landsfolk och pigor en ofantelig stor halmhatt. Bondhustrur, som från landet inkommo till staden, voro rätt hyggliga; hade mestendels en puce**) kamlotts-koft öfver sitt långa och smala lif samt sådana af flere couleurer bestående bredrandiga kjortlar, som våra bondqvinfolk bruka; men den sämre klassen stadsqvinfolk viste sig både inom och utom hus ganska osnygga, orena och trasiga. Den besynnerliga gamla frisiska drägten, som ännu brukas på Föhr, Amrum och Silt, var således här alldeles bortlagd; men språket nästan detsamma.

Den tanken, som ofta fallit mig in, att nämligen under tak och uti stora hus bygga skepp, på det virket under påstående byggnad må få väl torka och af infallande snö och regn ej emellanåt uppblötas, såg jag här i Emden på flera ställen verkställd. En hel tomt emellan 2:ne höga hus var inrättad till skeppsvarf: hela tomten med bräder täckt; gafveln mot gatan med bräder tillsluten, och med 2:ne portar försedd; men den andra gafveln, som vette mot kanalen, der skeppet skulle aflöpa i sjön, alldeles öppen, denna byggningsplats var nog mörk; emedan ljus endast ifrån den ena gafveln kunde erhållas. Här basades plankorna tätt invid det på stapeln stående fartyget med eld af spånor och böjdes nedåt af påhängande tyngder. Med

---

*) Modern då för tiden. Det republikanska Frankrike hade också i det yttre upptagit mycket från den klassiska forntiden.
Utg.

**) Lopp-brun, enl. ordbok. Utg.

fönster på sidorna skulle denna inrättning blifva ännu fullkomligare.

På ena ändan af staden, men inom vallen, voro flera kalkugnar anlagda. Kalken brändes af idel snäckskal och det med torf. De många kanaler, hvarmed denna trakt var genomskuren, lättade mycket denna inrättning. Ty fullastade smackor lade så tätt intill ugnarna, att folket ej hade mer än 10 à 20 steg att bära upp både snäckskalen och torfven, som genast lades på sina ställen in i ugnen. Ugnarna voro murade af tegel, ganska stora, runda, vidare upptill och trängre i botten.

Så måne Emder-boerne voro om sina trappors och förstufvugolfs snygghet, hvilka åtminstone hvar lördag sköljdes och tvättades, så litet bekymrade voro både husegare och polisen om gators och i synnerhet rännstenars renhållning. Thékannor och andra käril tömdes alltid i rännstenarna. Några aflägsna och ännu ej stenlagda gator vid vallen voro ock denna tiden hiskeligen djupa och nästan omöjliga att till fots genomvandra. Emellan husen och vallen voro på sina ställen ofanteliga högar liggande af idel smuts och orenlighet.

Allestädes emellan Hamburg och Emden var militären ovanligen artig och höflig emot resande och främmande. I Emden väntade alla menniskor af något anseende att vid förbigående helsas af en främmande.*)

---

*) *1799. Okt. 9.* Öfverenskommit med Herrar Peter & Joan B. Marchér, som är det förnämsta hus i Emden, att, om möjligt är, till våren skaffa dem 7 à 800 t:r samma sorts tjära, som L. Garrels förut af mig fått, emot circa 8 β Hamb. Banco lägre pris, än bästa Christina-tjära samma tid gäller i Stockholm. (Hrr Marchér anhöllo sedermera, om möjligt är, att till våren få 2:ne tjärladdningar, den ena för Emden, den andra för deras fabrique i Leer.) De skola sjelfva insända fartyg till afhemtningen att i medio Maj vara uti Kaskö. För beloppet drager jag på det hus de i Hamburg uppgifva. Loft dem äfven några tolfter $^3/_4$ t. tjocka $11^1/_2$ tum breda 10 al. långa furu-förhydningsbräder till circa 4 mk. Hamb. B:co per tolft uti inköpspris.

$1^1/_2$ t. tjocka 11 t. breda 7 al. långa Riga bräder skola eljes vara den courantaste bräd-sort i Emden. Becket åstundas hårdkokt uti boktunnor under namn af cron-beck, och betalas då i proportion högre, än det bästa finska beck.

Inloppet till Emden är väl krångligt och svårt för en obekant;

1799 okt:r d. 30 kl. 1 eftermiddagen gick jag ombord på en af de små transport-jakter, som dagligen gå emellan Emden och Delfzyl. För lågt vatten hade vi största möda att emellan de många i kanalen liggande fartyg slippa ut. Kl. 3 voro vi ändteligen utkomne på flott vatten, och med en liten frisk vind voro vi redan kl. 5 framkomne till Delfzyl. Detta är en liten, men på sitt sätt väl befäst Holländsk stad; men skall dock nu ej vara med tillräcklig besättning försedd. I porten blefvo alla passagerare af skildtvagten anhållna: passen affordrade, antecknade, och med en soldat jämte alla passagerare till öfversten afsände, der passen blefvo påskrifna, till corps-de-gardet vid porten återsände och här passagerarne återlemnade. Denna promenad upptog mer än en timmes tid.

Ifrån Delfzyl gå kanaler genom hela landet ända till Zuijderzee, som dela sig uti ganska många grenar, och tillskynda invånarena äfvenså mycken beqvämlighet och lättnad i alla transporter, som kanalernas underhåll förorsakar

---

men skall dock vara skäligen godt för en kännare, eller i sommartid, då alltid fiskare skola träffas utan för Borkum, som lotsa in skeppen. Minsta vattnet skall på ett ställe vara $3^1/_2$ famn vid lägsta ebb: således om man passar på högt vatten, skola de allra största skepp kunna dit inlöpa. För den, som har goda ankare och tåg, samt passar på sitt skepp och sina tåg, att de ej blifva oklara, skall redden vara ganska säker, emedan der och allt rundt omkring är en ganska hållfast lerbotten. 8 fots djupgående smärre fartyg flyta ända in uti hamnarna eller kanalerna. Sillen, nästan lika god som den Holländska, förbuden till exportation.

Uti Emden fans en ganska prägtig och hvit cabeliau, som skulle meritera att till husbehof införskrifva. Kostade nu 14 Rd:r Holl. C:t.

Till de kring Emden anlagda flera väder-sågar hemtades virke dels ifrån Östersjön uti grofva bjelkar, 12 à 16 t. i fyrkant och 6 à 7 f:r långa. För 15 t:s fyrkant betaltes 21 st. Holl. court. p:r fot(?): rundt gran-sågtimmer af 3 à 4 f:r längd 8 à 12 tums diameter i lilländan hemtades ifrån Norrige. $1^1/_2$ tum, 1, $^3/_4$ och $^1/_2$ tums bräder sågades mest. Äfvenså söndersågades de grofva Riga furu-bjelkarna till sparrar af 4 och 6 tums fyrkant. — Ibland togs midt utur dem en bjelke till husbyggnad, merendels 12 t. hög och 8 à 9 t. bred. Granbräder nyttjades i Emden ganska mycket. Vädersågarna i Emden gingo ganska lätt och jemnt, så att ock sågstockarna under sågningen icke voro i ändarna på något sätt fästade i de gammalmodiga sågbänkarna, utan fasthöllos af 2 à 3 tvärs öfver dem bundna jernstänger.

dem kostnad. Och hade Holland, utom dessa kanaler, under förlidet och detta års stränga blokad af engelsmän råkat i den allra brydsammaste förlägenhet om alla de varor, som det af utländningen behöfver och sjöledes vanligen bekommer; men nu har Holland genom Emden och Leer samt Delfzyl temmeligen väl dermed blifvit försedt; ehuru denna omgång gjort alla, men i synnerhet trä- och andra grofva varor, ganska dyra.

Okt. 31. Om torsdagsmorgon kl. 7 följde jag med Delfzyls Treck-Schuyten och kom kl. $^1/_2$1 till Grooningen: fick här en god middag af hel färsk Shellfisk, som, sedan engelska blokaden upphört, börjat fritt fångas och införas.

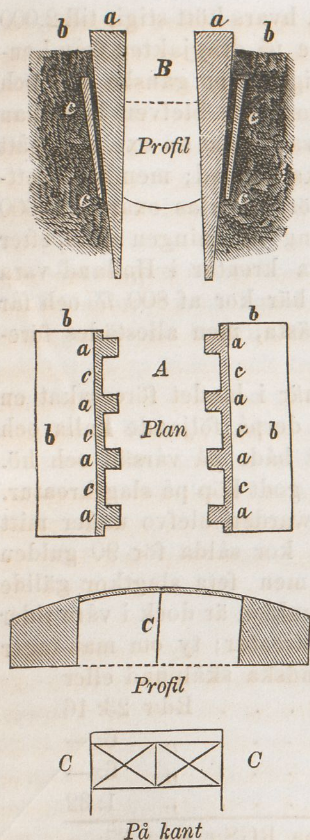
Grooningen är en ganska stor och vacker uppstad, väl byggd, starkt befäst, samt med breda gator och kanaler öfverallt genomskuren.

Kl. 2 e. m. gick jag ombord på Grooninger Schuyten; men för stark motvind och flera uppehåll på vägen, framkom ej före kl. $^1/_2$7 till Stroobosh, hvarifrån Schuyten redan för $1^1/_2$ timme var afrest: nödgades derför blifva der öfver natten.

Nov:r d. 1 kl. 12 om middagen for jag från Stroobosh och framkom kl. 3 till Dokkum, en liten vacker stad. Kl. 4 for jag åter derifrån och framkom kl. $^1/_2$9 till Leuwarden, en större och ganska vacker stad. Här passerades natten på ett godt värdshus och följande morgon kl. 8 fortsattes resan vidare genom Franecker till Harlingen, dit vi kl. $^1/_2$2 *nov:r d. 2* framkommo: inqvarterade oss hos en de Vinter och fingo genast middagsmåltid.

Hela landet ifrån Delfzyl till Harlingen är flackt, lågt och slätt: inga berg, inga höjder, ingen skog till seendes, utom några lundar vid byar och gårdar. Sällan är landet 6 qvarter högre än vattubrynet i kanalerna; men väl på många ställen mycket lägre. Inga jordvallar finnas här utom de kring städerna anlagda: merendels äro kanalernas bräddar med pålar och plankor bevarade, i synnerhet genom alla byar.

Innanför de ifrån hvarandra circa 6 qvarter nedpålade bjelkar *a a* fig. *A* är öfver vattenhorizonten 3 tum tjocka, tätt sammanfogade furuplankor *b b* horizontelt på kant

öfver hvarandra lagda, som hindra mullens nedrasande i kanalen. Ännu ytterligare äro circa 2 al:s långa, 3 tum tjocka, tätt sammanfogade och i nedersta ändan hvässta plankstumpar *c c* lodrätt nedpålade i äfjan bakom eller utanföre nedersta horizontala plankan *b*.

Uti städerna åter äro kanalerna öfver vatten murade af tegel. Vid Stroobosh och några andra ställen voro huggna sandstenar öfverst nedlagda. Broarna, *C*, hvaraf här i landet finnes ett hiskeligt antal, äro alla till sidorna murade af tegel: på landet med lock af plankor och bjelkar, men i städerna merendels hela hvälfda af tegel. Uti bredare kanaler på landet äro locken gemenligen midt uti kanalen understödde af nedpålade grofva, 12 tums, fyrkantiga, starkt sammanbundne, tjärade furubjelkar. Se fig. *C* nederst.

Hela Vest-Friesland och Öfver-Yssel tyckes vara ett ganska fruktbart land: åtminstone kunde jag icke finna der annat än lera och svartmylla. Således tycktes det vara nog sankt till åkerbruk; men så mycket tjenligare till äng och betesmark. Från Grooningen söderut skall dock finnas en hel trakt nog sandig mark, der skogs plantering och underhållande skall vara ganska lönande. Boskapsskötsel skall vara landets hufvudnäring. Dock kunde jag ej finna, att kreaturen voro här större än de bästa omkring Emden och Leer. En medresande berättade mig, att en landtman, icke långt boende från Oldenburg, skall hafva uppbragt sin boskapsafvel till den

storlek, att han försålt flera oxar, hvars kött stigit till 2,000 ℔ vigt. En forman eller skeppare på dragjakten från Leuwarden berättade likaledes för mig, att en ganska idog och genom boskapsskötsel mycket välmående blefven landtman der i nejden skall förlidet år hafva slagtat en oxe, som gått till 2,300 Holl. ℔ eller 134 svenska lispund; men herr Tettrode i Harlingen sade sig väl hört omtalas oxar af 1,600 ℔:s vigt, men ej deröfver. Omkring Grooningen skall, efter hans tanka, de största och bästa kreatur i Holland vara att finna. I allmänhet hörde jag här kor af 800 ℔ och får af 80 ℔:s vigt omtalas såsom bästa, men allestädes förekommande slagtkreatur.

Sistlidne svåra vinter har här i landet förorsakat en sen vår, hvilken tillika med den derpå följande kalla och regniga sommaren vållat missväxt både på vårsäd och hö. Litet och elakt hö har åter gjort godt köp på slagtkreatur.

1799. Nov. d. 1 à 3. I Leuwarden blefvo under mitt vistande derstädes 6 stora, magra kor sålda för 90 gulden holländsk courant tillsammans; men feta slagtkor gällde emellan 40 och 60 f. C:t. Sextio gulden är dock i våra tider visst icke mycket för ett sådant kreatur; ty om man tager hennes kött endast till 700 holländska skålpund eller

40 Sv. lispund à 28 β:r gör . . .	Rd:r	23: 16
Huden till	„	6: —
4 L℔ talg	„	6: —
Räntan	„	1: 32
så gör det till hopa RGS:r	Rd:r	37: —

Hvaremot 60 f. c. eller Rd:r 24 Holl. C:t à 72 β:r RGS. gör endast Rd:r 36.

Ost och smör voro här nu temmeligen, dock icke alldeles så dyra, som i Hamburg; men deremot kött och hudar så billiga, att de med fördel kunnat utföras; hvilket dock, hvad rå hudar angår, var alldeles förbjudet; men ost, smör och kött voro endast förbjudne att till England exportera.

I Vest-Friesland såg jag allra först, att mjölkande kor voro försedda med ett täcke af grof och lös segelduk, till skapnaden som ett litet hästtäcke, med segelgarn från alla fyra hörnen fastbundet kring alla 4 låren på kreaturet.

Afsinade och mindre mjölkande kor samt ung boskap hade icke något täcke öfver sig. Öfverallt i Ost-Friesland och Holland var ställningen på kor så lik oxars, att man deraf på något afstånd omöjligt kunde döma om det kreaturet, man såg, var ko eller oxe.

Betet var nu ganska knappt och utgnagadt. Längre gräs redan helt gult, men det kortare ännu grönt. Kreaturen gingo ännu öfverallt ute.

Harlingen är en liten vacker stad: till utrymme mindre än Göteborg, med kanaler allt igenomskuren: flera breda stora gator och hvälfda tegelbroar; men ock ganska många helt smala gränder och trä-broar endast för folk att genomvandra och öfverpassera, emedan öppningarna till dem med så täta, å ända i jorden stående stenpelare voro bevarade, att inga hästar, kreatur eller åkdon deremellan kunde komma. Uti den största kanalen kunna vid högsta flod 12 fots djupgående fartyg inkomma; men 10 fots alltid.

En kaj eller hamn, med på ömse sidor utbygda höga och fasta vallar, gör in- och utseglandet från staden ganska säkert och beqvämligt. Dessa vallar, så väl som alla stränder på ömse sidor om Harlingen, så långt man kan se, äro med runda nedslagna pålar befästade för vågornas inbrott och utskärningar. En hiskelig mängd måste härtill hafva fordrats, äfvensom en ganska dryg kostnad. Vid utgången utur Harlingens hamn synas temmeligen stora stenar just i vattubrynet utgöra stränderna deromkring: sålunda är dock grunden här fast, och ej idel upplandning.*)

---

*) *1799. Nov. 3.* Uti Harlingen är Fontein en Tettrode det förnämsta huset; dessa äro endast i bolag i tjäruhandeln; men i allt annat separerade. Berend Visser en Zoon är det andra huset, som ock handlar med tjära. Lemnat min adresse till Visser, som tycktes vara nog hugad för att börja affairer. — Tettrode har förut varit compagnon med afledne Wybeng, till hvilken jag förut, på Hrr Scharp & Engströms räkning, skickat 3 laddningar tjära 1786, 1787 och 1789. För Harlingen och omliggande städer skola 1500 t:r tjära om året behöfvas, af Holl. sorten. Becket, hårdkokt, uti ekfastager betalar sig bättre än i furutunnor.

Pottaskan betalas efter godheten 20 à 30 f. C:t pr 100 ℔ och räknas Perlaskan den förnämsta. Större masteträn och bjelkar i skarp fyrkant hemtas från Ryssland: små master och uselt timmer från Norrige.

Den 3 nov. kunde ej något passager-fartyg gå ut ifrån Harlingen för motvind, regn och storm; men om måndagsmorgonen den 4:de kl. $^{1}/_{2}$10 följde jag med ett sådant fartyg, som skulle gå ända till Amsterdam. Vinden var väl ännu konträr, men moderat och väderleken angenäm. Vi loverade

---

Joh. Chr. Pauli har 1799 sändt en laddning tjära till Emden för Tettrode med ett d. 6 julii från Stockh. expedieradt svenskt skepp à 46 f. fragt och 2 f. capl. pr läst.

Tjärans inköp 5 Rd. 16 β RGS. och tullen 19$^{3}/_{4}$ β d:o, Scharp & Engström en d:o à 3 Rd. 16 β B:co inköp och drygare cours än Pauli.

Loft Tettrode att nästa vår från Finland underrätta honom om handelsställningen och prisen.

Besågs ett H:r Tettrode i Harlingen tillhörigt saltraffinaderi, beläget inom staden tätt invid en liten kanal, som lättade transporten af salt, torf och vatten. Byggnaden ganska låg och mörk. Pannan af jernplåt circa 4 famnar i diameter och något öfver en fot djup. Eldades med torf; ugnen under pannan ganska simpel, utan jerngaller, utan dragrör. Torfven inkastades från en sida genom en (4 (4-delad? otydligt) till ugnsbotten nedgående öppning circa 6 qv. vid. Franskt, Portugis. och Medelhafs-salt nyttjades ömsom efter tillgången. Stensaltet från Liverpool var bekant såsom det starkaste och följaktligen tjenligaste till raffinering, men var nu kontraband. Raffineradt salt såldes till lika pris med oraffineradt. Tillökningen i volymen ersätter således kostnaden, som här med dyr torf måste vara nog dryg. Det långsammast raffinerade gaf de gröfsta och redigaste krystallerna, som hölls för det starkaste och nyttjades mest i Vestphalen till de bekanta vestphaliska skinkornas saltning uti stora kamrar, innan de röktes. De derefter öfverblefna, osmälta kristallerna hopsamlades åter och nyttjades sedan till ny saltning. De mindre kristallerna köptes till köttsaltning inom landet, och det finaste och svagaste raffinerade saltet till smörsaltning och matlagning.

(Såsom antecknadt på samma papper och gällande en saltfrakts-affär må följande här intagas.)

Kalkyl öfver sk:t Grefvinnan Oxenstjernas resa ifrån Hull till Alicante, och derifrån till Kaskö med salt, 1799 & 1800.

Besättningens hyror för 6 mån:r à 90 Rd.	540
D:o proviant för d:o mån. à 180 Rd.	1080
Sk:t värde 15000 Rd.; assecurance derpå à 6 pc. . .	900
$^{1}/_{2}$ års interesse à 6 pc.	450
5 proc. afbetalning af kapitalet	750
Skepps-umgälder i Spanien och hemma	560
Skeppets förtjenst på denna resa	520
RGS:r Rd.	4800
Credit fragt för 2400 t:r salt från Alicante till Kaskö à 2 Rd. pr tunna	4800

hela dagen och vid mörkningen hade vi Henlopen i sigte. Mot aftonen tilltog blåsten och blef half storm till natten. Vid pass kl. 9 om aftonen, då jag, som ensam var passagerare i kajutan, redan var till sängs, sprang den jern-bögeln tvärs af, som sitter kring masten och uppehåller foten af den hiskeligen stora spri-bommen, som dessa fartyg bruka, och hvilken nu med sitt fall på däcket gjorde en sådan smäll och skakning, som hade jakten stött emot en klippa. Som detta i hast nu ej kunde repareras, allra minst i mörker, storm och regn, nödgades vi ankra på öppna Zuijderzeen. Ungefär midnatts tid hände åter, att vårt ankartåg sprang tvärt af, och vi drefvo för bogen på en annan jakt af vårt sällskap, hvarvid icke mindre buller och brak förspordes, än när spri-bommen nedföll. Vi blefvo ändteligen klare från hvarandra och kommo åter till ankars för vårt bättre tåg och svårare ankare, hvarföre vi redo upp ifrån midnatten emellan den 4 och 5 till middagen den 7 nov:r eller $2^{1}/_{2}$ dygn, hvarunder det blåste och regnade nästan jemnt, samt gick en krabb och svår sjö. Om aftonen den 6:te bedarrade dock vinden och sista natten var nog maklig; men om morgonen den 7:de började det åter blåsa starkt. Emedlertid ledsnade skepparen och beslöt vända om igen; men vid ankarets lyftning under stark dyning sprang hans andra tåg, hvarigenom det andra och sista ankaret förlorades. Vi satte segel till och kommo efter 3 timmars hemresa åter lyckligen in i Harlingen.

Den 8 nov:r blåste ännu samma vind, men ej så starkt.

Den 9 gick vinden till NV och jag gick nu igen ut ifrån Harlingen med en annan jakt. Vi hade frisk NV, Vestlig och till slut SV vind hela dagen, som hjelpte oss ett godt stycke fram. Om aftonen blef vinden mattare, men mera nordlig med regn. Resan fortsattes, och vidpass kl. 11 om natten kommo vi till Enkhuysen, der natten passerades med regn och små vindkast.

Söndags morgon *den 10 nov:r* fortsattes resan från Enkhuijsen med en liten, men tjenlig vind. Kl. 3 på eftermiddagen ankrade vi ungefär en tysk mil från Amsterdam ett stycke inom -båk, emedan vind och ström här kommo emot oss. Samtlige passagerare, män, qvinnor och

barn, till ett antal af några och 30 personer, gingo här i land, för att landvägen söka sig till Amsterdam; jag allena qvarblef. Kl. 6 eftermiddagen blef vinden helt sydlig och tjenlig för oss. Vi lyfte ankar och emot ebben seglade så småningom upp till staden, dit vi kl. $^1/_2$9 om aftonen ankommo, och gjorde fast uti dictalberna.

Måndags morgon *d. 11 nov:r* kl. $^1/_2$10 gick jag i land i Amsterdam, uppsökte Hasselgrenska kontoret, der jag fick flera i förväg för mig liggande bref; tog qvarter på de Wapen van Amsterdam, bragte dit mina saker och således bosatte mig för liten tid i Bataviska republikens hufvudstad.

Vägarna genom det sanka mestendels af äfje- och lerbotten bestående Holland kunna denna årstiden ej annat än vara ganska blöta, djupa och svåra att öfverfara allestädes, der de icke äro stenlagde. Tvenne andra ledsamheter, som här i landet möta resande, äro svårigheten efter hästar, på hvilka man ofta får vänta flera timmar, och en hiskelig dryg skjutslega, som icke genom någon taxa är fastställd, utan ankommer på öfverenskommelse, eller rättare på de skjutsandes välbehag; hvarföre man ock för 3 timmars väg ibland får betala dubbelt mera, än på en annan station för sex. Att resa sjöledes med deras dragbåtar, der det sig göra låter, är derföre i alla hänseenden bättre, i synnerhet denna årstiden, ty man kommer dermed för en ganska lindrig frakt beqvämligare och icke allenast lika, utan ibland ännu fortare än till lands. Ifrån Delfzyl t. ex. kom jag med dragbåten för circa half annan gyllen till Grooningen på $5^1/_2$ timmes tid; hvaremot samma resa till lands kostade en annan svensk, som hade sex hästar för sin vagn, några och gyllen, och måste han ändå tråka hela timmar deremellan. Om jag haft en vanlig snäll passage och icke råkat ut för storm på Zuijder Zéen, hade hela resan ifrån värdshuset i Delfzyl till värdshuset i Amsterdam genom Harlingen, som är en ansenlig krok, varit gjord på 3 nätter och 4 dagar, och med frakt, drickspengar, nattherbergen och förtäring tillsammanräknade, icke kostat mig 20 gyllen; hvaremot förenämnde landsman på samma resa, geradaste landvägen tillbragte 5 nätter och 6 dagar, samt derunder depenserade

med sitt sällskap af fyra personer, hvaribland voro 2:ne domestiquer, öfver .

Dessa inlands passagerare-fartyg kallas Treck-Schuyten eller Dragbåtar, emedan de med ett smalt öfver 20 famnar långt tåg dragas af en häst, som rides af en gosse långs efter den på ena sidan af kanalen alltid framstrykande landsvägen. Ifrån bogselen går ett rep på hvardera sidan om hästen till ändarna af den tvärslå, som med en i hästsvansen uppbunden smal lina uppehålles öfver knäen, så att den aldrig nedfaller eller slår hästen på benen. På båda sidor åter om hästens baklår äro små svarfvade runda träklot på sidolinorna uppträdda, så att hästens sidor ej heller gnagas, ehuru han nästan alltid nödgas löpa litet snedt, hvaraf nu den ena, nu den andra sidan esomoftast gnides af sidorepen. De vid dessa foror vanda hästar vända sig derför alltid i rät linie framför båttåget, under det de i smått lunk släpa fram fartyget, hvilket deremot tyckes göra stark fart. Spannridaren, som endast har hästtäcket under sig, vet också i rättan tid, vid hvarje mötande bro, stanna litet eller att låta hästen endast i sakta gående framskrida, medan den i båten fastgjorda ändan af det då slappa tåget kastas lös, och båten af sin erhållna fart framstryker under bron; hvarefter tåget med en båtshake, sedan bron är passerad, återfångas, ånyo fastgöres och hästen återigen drifves i sitt jemna lunk.

Efter farvattnet äro dessa enkom inrättade passagerare-fartyg bygda helt platta, smala, men åtminstone 6 famnar långa. Den täckta ruffen midt uti fartyget, öfver 4 famnar lång, men icke så hög att man kan stå rak uti honom, är delt uti 2:ne rum. Uti främre och större delen, svarande mot skansen på skepp, intages alla sorter folk och fraktgods, så mycket däruti rymmes. Uti kajutan deremot, hvars ingång är akterifrån och som har ett eller tvenne fönster på hvar sida samt kan inrymma 8 à 10 personer, inlogeras endast bättre passagerare, hvilka gerna betala några styfvers högre frakt för att slippa höra och se allt hvad i skansen förefaller; ty sällan far någon båt utan att i yttre rummet herbergera något bel esprit och några späda barn, dem mödrarna utan krus efter behof betjena och sköta.

Emellan hvar station stannar Treck-Schuyten visst en, och på de längre hållen väl 2 gånger vid någon krog eller värdshus, der passagerarne för en liten stund få gå i land och taga sig förfriskning af bränvin, öl, vin, thé eller kaffe, som emot den tiden Treck-Schuyten förväntas, alltid på sådana ställen är i beredskap: och kan man äfven i båten få till sig buret, hvad man påkallar, utan att behöfva stiga derutur. Postiljonen och båt-besättningen hålla då ock till godo en snaps Janever eller hvad dem af passagerarene offereras.

De skeppare åter, bördmän kallade, som ifrån Harlingen och andra kring Zuyder-Zéen belägna städer på en viss timma alla dagar afgå till Amsterdam, hafva deremot i anseende till en större sjö, de skola öfverfara, ordentliga däckade, rundgattade jakter eller så kallade smackor af 20 till 30 svenska svåra lästers drägtighet, försedda med en eller tvenne mäster, och enkom till passagerares öfverförande inredda med alla dertill erforderliga beqvämligheter. Uti kajutan, som är ganska snygg och rymlig, inqvarteras de förnämsta passagerare. Tre eller fyra deruti inrättade fasta sängar eller koyer, med renliga och behöfliga sängkläder uti, uthyr skepparen till 12 st. hvardera för resan, den må blifva kort eller lång. Ruffen fullproppas med resande af medelklassen så tätt de någonsin få rum, och är der ingen säng, utan nödgas passagerarene der sitta eller ligga på bänkarna och på däcket. Ned i rummet förvises den sämsta sorten passagerare, der ock annat fraktgods och köpmannavaror intages. Skepparen med sin besättning, bestående af högst 4 man, bor fram i skeppet i skansen eller rättare cabelgatt och har der sin lilla kabysa. Till de resandes tjenst håller skepparen emot särskild god betalning tobak, pipor, bränvin, vin, thé, kaffe, ost, smör och bröd. Och är i synnerhet Janever flaskan, som ett perpetuum mobile, i jemn gång, samt de passagerares trogna tillflygt och enda tröst, som antingen äro sjösjuka eller hafva litet kläder uppå sig. Tobakselden uti ett litet fyrfat med sin i däcket fastbundna trä-rök-hatt hålles ock jemnt vid magt och besökes ganska flitigt. I frakt från Harlingen till Amsterdam betalte hvar passagerare i kajutan och ruffen 24 st. Holl.

Cour:t för sin person, och särskildt för sina saker, så snart de öfverstego en fastställd vigt.*)

Amst. d. 27 nov. 1799. Uppsökt Herr I. H. Schyssler uppå Beckers Yland vid norra ändan af Amst.: mot sjösidan, der alla beck-, tjäru- och harts-magasiner äro belägna jemte hvarandra och öfverenskommit med honom om prisen franco i Amst:s hamn levererade; då jag svarar för god vara och läckaget; men H:r Schyssler besörjer assecurancen (?otydligt) och ansvarar för sjörisken. Som H:r Schyssler sjelf är hufvudman för kypen, eller tunnbindare, och således sjelf öfvervarar fyllningen; så begaf jag mig från mitt påstående om tjärans fyllning ombord; emot förbehåll att H:r Schyssler med egen båt afhemtar den från skeppet och i eget magasin sjelf fyller tunnorna. Holländarena koka här sjelfve beck, ut på vattnet in i hamn uti lockförsedda kittlar, som draga 4 à 5 tunnor. 2:ne sådana kok fulländas inom dygnet. Härtill användes både tjock tjära och äfven lös kokt beck som omkokas till vederbörlig hårdhet. Det här kokta becket fylles dels på hela, här tillverkade ektunnor, som kosta $^1/_2$ Rd. Holl:c. stycket, eller 12 (st.?) för trä och 12 st. i arbetslön — dels på öppna, upptill vida baljor om $^1/_2$ à $^1/_4$ t. drägt, dels på ännu mindre ek-fastager af vanliga bränvins läckarers skepnad, alla utan hål på sidan, utan sprund.

Harts eller Conphonium (Kolofonium) betaltes här med circa 8 fc. pr 100 ℔. Den gula och klar-bernstenslika prefererades framför den bruna. Conphonium hitfördes i mattor, lika stora slipstenar.

Schyssler berättade mig att här i tjäru-magasiner samma

*) I Ms:häftet, der $1^1/_2$ sida lemnats blank, är ett blad bortskuret, hvilket likväl icke torde innehållit utförd fortsättning af resebeskrifningen. I denna förekommer således en halftår lång lucka för vistelsen i Nederländerna. Resultaten af denna vistelse, sannolikt hufvudsakligast hvälfvande sig omkring handelsförhållanden och boskapsskötsel, ha kanske blifvit nedlagda i särskilda anteckningar. Resebeskrifningen härintill visar sig äfven i sin yttre drägt såsom någonting utarbetadt; för den återstående tiden från 8 maj 1800 blott såsom på 3 halfarksblad löst utkastade minnesanteckningar.

Följande anteckning torde lämpligast få sin plats härofvan i texten. Utg.

vårdslöshet och bedrägerier föröfvades, som på andra ställen. För ett magasin, som kan inrymma 2000 t. tjära i 3 lag, betaltes 28 f. i månatlig hyra och 28 st. dessutom i discretion till förvaltaren. Ofta leges ett helt sådant magasin blott för 800 à 1000 t:r. Inspektoren intager 2 gg. till så mycket tjära i sitt magasin, får 3 hyror och 3 discretioner; i stället för 3 lag staplas tjäran i 5 lag. Vid uttagningen undandrages den understa tunnan, och de fyra öfre falla då med hela sin tyngd på golfvet, ingen kontroll kan hafvas på läckaget. God tjära utbytes emot sämre. Inspectoren säljer mycken tjära och lediga tunnor, den på golfvet utrunna fylles igen uti tunnorna etc.

NB att ifrån Kaskö sända beck uppå helt små fastager — afrådde Hr Schyssler såsom icke lönande, så vida de skulle långt mindre betalas i proportion än beck uti heltunnor, emedan han sjelf alltid omkokade det beck, som fyldes på dessa smärre fastager, kunde således försäkra, ej allenast om varans hårdhet, utan ock renhet från sand, strå och orenlighet, som vid omkokningen alltid skall finnas uti allt svenskt beck: förmodligen kommande ur beck-sval-pannans botten. Troligen skulle man i början förlora i priset, hvad man i frakt vunne: men med tiden, då stämpeln, varans fullkomliga godhet och vigten blifvit känd och stadgad, skulle Kaskö-läckare med lika förtroende emottagas, som Schysslers. Som circa 320 Holl. ℔ beck utgöra en hel tunna, kunde t. ex. 20 Holl. ($23^1/_2$ Sv.) ℔ utgöra $^1/_{16}$ och 47 sv. eller Holl. 40 ℔ $^1/_8$-dels tunna; dessa små kaggar äro nog långa emot tjockleken. Månne icke beck uti 4-kant:a kistor och lådor också kunde hitföras.

(Såsom stående i sammanhang med ämnet, intagas här nedan i not följande kalkyler.) *)

---

* Calcul öfver proportion i priset emellan fin tjära och cronbeck i Amsterdam levererade:

Beck.

33 t. grof tjära till 1 panna beck à (4 Rd. 40) 5 Rd.	159: 24
kokningen med fyllning	1: 24
veden	1: —
pannlegan	5: —
22 ek-becktunnor	11: —
ell. $8^1/_{11}$ Rd. p. t:a	178: —

1800 maj d. 8. Kl. 7 om morgonen gick med Treck-Shuijten från Amsterdam: hade ganska varmt och angenämt väder. Kl. 4 e. m. kom till Gouda. Kl. 6 gick med diligencen landvägen och ankom kl. $^{1}/_{2}$10 till Rotterdam — angenäm väg dessa städer emellan.

D. 9. Kl. 1 e. m. gick med Bördman ombord. Kl. 4 passerade Dordrecht, kl. 7 kommo ut i Maasen; hade ganska angenämt väder hela dagen och natten.

Utg. tull, tolag efter gamla taxan för
22 t. beck à 9 β B:o 1 β RG. & 50 pc. 6: 42
frakt & caplake à 2 RD 4 β 45: 40
små utgifter . . . . —: 14
gör RGS $10^{1}/_{2}$ pr (?) tunna . . RGS. Rd. 231: —

Tjära
små utgifter . . . . —: 12
33 t. fin tjära à 5 Rd. . . . . 165: —
utg. till 11 β B:o tolag 1 β och 50 pc. agio . . 11: 16
frakt & caplake à 2 Rd. 4 β 68: 36
gör RGS:r Rd. — $7^{2}/_{3}$ pr tunna 245: 16

Cron-beck kan då säljas i Amsterdam till 37 proc. högre pris än fin tjära.

Beck-kokning i Amsterdam
33 t. grof tjära à 8 f. ell. $17^{1}/_{3}$ £ pr läst . Cf. 264: —
kokning, torf, pannlega à $1^{1}/_{2}$ f. pr tunna beck 33: —
22 ekfastager à 24 St. 26: 8
gör Cf. 14 pr tunna el. $28^{2}/_{3}$ £ pr läst Cf. 323: 8
afgår 33 tom. tjärtunnor 15: 8
308: —

Amsterdams beck på hela fastager blir då $63^{2}/_{5}$ proc. dyrare än tjock tjära der gäller.

Calcul öfver 684 t. tjära till Hull 1799:
Inköp à 5 Rd. pr tunna gör i RGS. Rd. . 3420: — —
Land-tull à 12 β pr läst . . . . 13: 6: —
Tolag à $^{1}/_{2}$ β . . . . 7: 6: —
Stora sjötullen à 14 β B:co 10 pc. förhöjning
och 42 pc. agio 310: 27: 6
Sundska tullen à 2 β . . . . 28: 24: —
RGS:r Rd. 3779: 15: 6
à RGS:r 6: 32 gör . . . . £ 566: 18: —
frakten à 6 sh. sterl. caplaken inberäknad 205: 4: —
assurance à 2 pc. . . . . 15: — —

D. 10. Kl. $^1/_2$7 om morgonen, stadnade vi för lågt vatten på muddern in uti kanalen ungefär $^1/_2$ sv. mil från Middelburg, hvarifrån jag med samtliga passagerare gingo landvägen in till staden. Kl. 3 eft. middagen kom Smacken med floden upp till staden.

D. 11. Söndagen återgick ingen Bördman härifrån. Vinden var regnaktig, nordlig och kall. Om eftermiddagen reste jag tillika med en Herr Stevens från Antverpen med

---

Engelska omkostn.

Duty & Entry	48: 8: 6	
officers fus etc..	—: 9: 3	
Cooperage & silling	2: 11: 3	95: 16: —
Postage & negociations(?) of Bills	5: 4: 2	
Commission & delcredere $4^1/_2$ pc.	39: 2: 10	
		882: 18: —
1 års interesse på £ 838: 10 à 6 pc.		50: 6: —
Vexel courtage för indragningen $^1/_4$ pc. af 600 £		1: 10: —
		£ 934: 24: —

Credit.

Enligt försäljnings räkning		
669 t. à 26 sh.	869: 14	
förlust på denna ladning . .	65: —	£ 934: 14: —
eller		
inköp af $4^1/_3$ Rd. pr tunna		Rd. 2964: — —
Svenska omk:r såsom ofvanföre		„ 359: 15: 6
		RGS:r Rd. 3323: 15: 6
à Rd. 6: 32 pr £ gör		£ 498: 10: —
frakt och caplake à 6 sh. sterling pr t:a		„ 205: 4: —
assecurance på 500 £ à 2 guinees med omk:r		„ 13: 13: 9
Duty & Entry		„ 48: 8: 6
officers fus etc.		„ —: 9: 3
cooperage & silling		„ 2: 11: 3
		£ 758: 16: 9
ett års interesse derpå		£ 45: 10: 6
Postage, negociation, commission & delcredere		„ 44: 7: —
vexel courtage för indragningen		„ 1: 10: —
		£ 850: 4: 3
Credit 669 t:r à 26 sh — £ 869: 14.		
	förtjenst	£ 19: 19: 9
eller 9 sv. β pr t:a.		

en postvagn ungefär 2 svenska mil norrut till sjökusten, och besågo här en hop mer och mindre skadade, utur sanden i hafsstranden uppgräfna marmorstatyer, som troddes vara lemningar efter de gamla Romare. En bild af en gudinna Januarella(?) var efter min resekamrats berättelse, som tycktes vara kännare, någorlunda hel och förträffligen väl arbetad i lebens-grösse. En dylik bild var våren (?Varia? otydligt) med foren (?faun? otydligt), de öfriga voro graf-

---

Calcul öfver 65 tolfter $3^1/_4$ tums bräder till Hull 1790.

780 st. plankor af diff. längder emellan 7 och 15 aln. göra, när de reduceras, circa 1000 st. af 7 aln. längd à 16 β st.

gör i RGS:r		333: 16
forlön från sågen till Kaskö 4 β		83: 16
Landtull, sjötull, tolag, Sundsk tull . . .		83: 16
Rd.		500: —
à 6 Rd. 32 β gör . . . . . . Sterl. £		75: —
frakt & caplake för 34 läster . . . „		100: —
assecurance à 2 pc. . . . . „		2: — —
(Engelska Duty på 10 aln. plankor är $^1/_1$ d. pr stycket.)		
Duty & Entry	37: 4: 4	
Officers fus etc.	9: 2	38 4 6
Wharfage	—: 11: —	
		£ 215: 4: 6
ett års interesse derpå		12: 15: 6
Postage & negociation		1: 14: 7
Commission & delcredere		16: 14: 2
Vexel courtage		—: 9: 5
		246: 18: 2
renderar 17 $^1/_2$ β RGS. pr 7 aln. planke.		
eller 25 β d:o pr 10 aln. d:o . . .		£ 278: 8: 2
förtjenst		31: 10: —

Sk:t Grefvinnan Oxenstjerna Debet för resan till Hull 1799.

Besättningens hyror för 5 m:rs utresa à 90 Rd.		450: —
Proviant för d:o à d:o		450: —
Sk:ts värde 15000 Rd.	assecurance derpå 2 pc.	300: —
	$^1/_2$ års interesse à 6 pc.	450: —
	5 pc. afbetaln. af capitalet	750: —
Skeppsumgälder hemma och i Engl.		1000: —
	RGS. Rd.	3400: —
Credit 500 £ sterl. i frakt gör RGS.		3330: —
470 „ à 6 Rd. 6 β . .		2880: —
förlust		520: —

stenar, förmodligen stälda omkring gudinnans bild, förestälda i smått, män, qvinnor och barn. Landet på Walchern är något högländare än Holland; men jemnt och vackert och vackra landtegendomar deromkring. Planterade skogsparker här och der.

Maj d. 12 kl. 2 efter middagen reste med Bördman åter från Middelburg, hade contrair vind med kall blåst, kommo den aftonen med floden endast ungefär 1 svensk mil — ankrade för ebben kl. 8 om aftonen.

D. 13. Contrair vind, stark kall blåst, lyfte och loverade med floden, ankrade mot ebben; kl. 10 om aftonen kommo till Dordrecht och lågo der natten öfver.

D. 14. Kl. 8 började loven ifrån Dordrecht och kl. 11 voro vi redan i Rotterdam, hvarest jag träffade directeuren Lindahl, som aftonen förut dit kommit, och med hvilken jag sedan gjorde resesällskap till Paris. Åto middag tillsamman hos svenske vicekonsuln Bicker.*)

---

*) Promemoria.

Middelburgs utrikes handel är, såsom uti hela Holland, under nu påstående krig, nästan alldeles afstannad. Ostindiska handeln, hvaraf den Zeeländska kammaren här haft sitt säte, är nu alldeles bortflyttad till Amsterdam. Således torde Middelburg aldrig mera blifva, hvad det förut varit. Zeeländarenas förbittring mot Amsterdamarena är ock gruflig. Fordom kunde stora skepp flyta ända in uti staden. Sedan utrikes skeppsfarten upphört, äro nu kanalerna så igengrodda af mudder, att knapt 10 fots fartyg med högsta flod kunna inkomma. Hamnen 1/2 mil utanför staden är säker, transporten lätt och beqväm. — Knapt mer än 1000 t:r tjära lära dock här någonsin kunna debiteras.

Van Citters & Comp. har haft den betydligaste tjäru-handeln, är ett gammalt, solidt hus. Han sjelf tycktes vara en reel köpman, talte litet fransyska, har förut ordinerat sin tjära af Hr P. P. Åhlin i Stockholm, lofte göra ett försök af Kaskö tjära, när fred blifver.

Abr. & Jan Tak: en gammal gubbe, tycktes vara litet grälig och misstrogen, har förut jemte litet sorteradt jern årligen ordinerat circa 200 t. tjära af Scharp & Engström; talte ock litet fransyska.

Jacobus Marceun & Son, talte både eng. och fransyska, en medelåldrig, grof, häftig man, har förut tagit sin tjära från Dorpt, tycktes hafva en nog inskränkt handel.

Anthony de Wind & Comp. höll öppen krambod, sålde tjära i minut, nuförtiden circa 100 t:r om året. En ung Tak, med compagnon, som talte franska, tycktes vara en hygglig ungdom — åt alla dessa 4 hus lemnat min adress.

D. 15. Reste med postvagn från Rotterdam kl. 8 om morgonen för Cf. 14 till sjöstranden af Maas gent mot Willemstadt, med båt satte oss öfver för circa 2 f. till Willemstadt circa $^1/_2$ svensk mil. Vagn från Villemstadt till Antwerpen kostade 20 f. Vi åto middag på halfva vägen i Rosendahl. Skulle visiteras på gränsen mellan Holland och Brabant af fransysk tullbetjening; men en gylden friade oss från det omaket. Kl. 8 om aftonen kommo till Antwerpen och togo qvarter på Grand Laboureur.

D. 16. Besågo kyrkor och staden samt belägenheten mot Schelden, passerade hela dagen i sällskap med Herr Anders Küsell från Stockholm.

D. 17. Reste med en postvagn för Gulden till Bruxelles, kommo dit kl. 8 om aftonen, tog qvarter på Hotel de Galles vid parken, som är ett förträffeligen godt värdshus, bygdt och möbleradt som ett Palais.

Maj 18. Söndagen tillbragtes med att bese det märkvärdigaste i staden. Slottet var af fransoserne vid stadens eröfrande alldeles förderfvadt, icke allenast till meubler, utan äfven till dörrar, väggar, trappor. Kyrkorna till deras redbare ornamenter äfvenså spolierade. Staden är stor, välbygd, med krokiga och trånga, krångliga gator; dess läge ojemnt och backigt. Här hyrde vi oss en cabriole, hvaruti

---

I Dordrecht har Hoogstraten & Comp. repslageri-bana invid sitt hus, och den betydligaste tjäruhandeln. Lemnat min adress åt denne hygglige medelåldersmannen, som Konij (Kenij?) förut lemnat tjära åt, och till hvilken Brunström med Neptunus 1793 var consignerad. En svensk från Gefle är der på contoir. Tottie & Arvedson och P. Falk i Stockholm hafva sedan exporterat tjära för detta reella hus. Dordrechts situation är förträfflig, största skepp flyta genom kanalen intill magazinerna — äfven så uti

Rotterdam, som ligger circa 1 svensk mil högre upp i samma kanal. Tillställt vår svenske konsul Herr Bicker Caarten 4 à 5 mina adresser att lemna åt Vollenhoven och de bästa hus i Rotterdam, som handla med tjära, och som vanligen från Amsterdam förse sig med denna artikel. Herr Bicker Caarten är en ganska hygglig ung man, som varit i Sverige, talar litet svenska. Dess yngre bror och vice konsul Herr Bicker är ock en artig man. En ung svensk vid namn är på deras contoir. De handla ock med tjära men mest som kommissionärer.

3 personer med möda fingo rum, och betalte i lega till Paris $2^1/_2$ Louis d'or.

D. 19. Kl. 12 reste vi från Bruxelles, kommo den dagen ej längre än till Mons.

20. Åto middag i Valenciennes, kommo kl. 12 om natten till Peron(ne).

21 till Pont och

22 kl. 5 eftermiddagen till Paris — Hôtel de l'Empire (rue Scroutte?). Vägen ifrån Bruxelles förbi Valenciennes och ända till Cambrai är högst eländig, öfveralt stenlagd; men af groft artilleries transporterande sönderbruten och på många år aldrig reparerad. På sina ställen är största lifsfara midt på dagen att framkomma. Landet var som en trädgård öfverallt väl brukadt. Årsväxten stod härlig. Säkert och lugnt på alla vägar, samt så tyst som i djupaste frid. Ingen talte om krig. Folk krälade på alla ställen. Unga karlar voro dock sällsynta.

Under de 7 dagar, vi voro i Paris, beságo vi Tuillerie, Champs Elisees, S:t Cloud, Fabrique de Sev(r)e, Fabrique de Gobelin, Musée des statues, Musée des Tableaux i Louvren, Pantheon, fader(?) S:t Genevieve, Observatorium, Bibliothequet, Operan, Theatre de la Republique, Frescati, Tivoli, Panorama, Fantasmagori, Botaniska Trädgården, Maison des Invalides, åtskilliga kyrkor: Notre dame, S:t Sulpice, Tribune de Cassation. Men abbé de l'Epées inrättning för döfvas och dumbars informerande, Natural Cabinettet i Bot. Trädgården och Tempel-Tornet fingo vi ej se; de 2 förra visas endast vissa dagar, det sista aldrig utan specielt tillstånd. — På Pantheon, der endast Voltaires och Rousseaus bilder i nedersta hvalfven voro uppställda; på Musée des statues, på Observatorium. På environgerna kring Tuillerie arbetades med all drift. Allestädes, i synnerhet på spektakler och allmänna förlustningsställen var så tätt med folk, som någonsin kunde rymmas. Pengar förstördes på alla ställen; klädedrägten högst leger; munterheten allmän. På matpersedlar godt köp. — Från Paris hyrde vi oss en 4-sitsig vagn till Bruxelles för 6 Louis d'orer. Reste derifrån *d. 30 maj,* togo samma väg tillbaka igen, genom Valenciennes och anlände d. 2 juni till Bruxelles, den 3:dje till

Anvers och den 4 juni till Dordrecht, sedan vi med en liten båt och i stillaste lugn låtit ro oss öfver Maasen för 26 st. Holl. Cour. Den 5 reste vi kl. 11 f. m. ifrån Dordrecht, passerade endast 2 timmar i Rotterdam, fortsatte resan till Gouda, hvarest vi för 25 Gulden hyrde en egen Treck-Schuyt, hvarmed vi kl. 9 om aftonen aftågade från Gouda, fortsatte resan hela natten och kl. 7 om morgonen

d. 6 juni ankommo under vårt logis i Amsterdam —

d. 11 juni på Börsen. Kl. 2 om eftermiddagen fick jag passage med kapt. Carl Vikström kommande från S:t Übes med salt och liggande vid Texeln. Kl. 6, sedan jag ätit middag, gick jag omkring till kl. 9 att taga afsked, och med några Svenskar passerade aftonen till kl. $^1/_2 2$ om natten.

Juni d. 12 kl. 9 f. m. gick ombord på Alkmar Treck-Schuyten, arbetade oss mot ström och vind, passerade Sardam, som ligger ganska vackert, men helt lågt, just i vattubrynet. — Ifrån Sardam loverade vi genom en kanal och kommo kl. 7 e. m. till Alkmar, en liten vacker stad, passerade der natten och reste med en annan Treck-Schuyt

d. 13 kl. 7 om morgonen derifrån. Kl. 10 kommo till Nüwe brygg; derifrån skulle vi åter med en annan Treck-Schuyt gå till Sand; men som vi här genast fingo vagn för 10 Gulden ända fram till Helder, så intresserade jag med flere passagerare deruti; reste kl. 11 f. m. från Nüwe brygg. Största delen af vägen var högst gemen, liknande Holsteinska vägarna. Här och der sågos alldeles nedbrända, eller af Engelsmännerne förleden höst mer och mindre förstörda hus.

Uti Dynerna öfverallt grafvar efter de slagne. Slarfvor af röda kläder, hattar, ja, benrangel efter lik, lågo på sina ställen helt bara. Utom de höga dynerna, var landet flackt, sandigt och nästan obebodt. Man såg ibland icke ett enda hus omkring sig; låg starr växte på slätterna. Nära intill Heldern var vägen bättre. Vi framkommo kl. 3 på eftermiddagen; men som det blåste stark motvind och började hårdt regna, qvarblefvo vi öfver natten på ett värdshus i Heldern, som består af circa 2 à 300 välbyggda hus,

hvilka lefva af krögeri, lotsning samt bränvins och proviants försäljande åt sjöfarande.

Nüwe deep är en gräfd kanal, deruti öfver 100:de skepp kunna rymmas och ligga i fullkomligaste säkerhet fastgjorda i land och bevarade för sjö och vind.

D. 14 juni, kl. 8 f. m. gick ombord på Brigantinen Emanuel, som låg på Texels redd för hård blåsande NNO vind, destinerad till Göteborg. Denna vind med köld och små regnil varade ända till den 18 juni, då vinden saktade sig och luften blef blidare.

Juni d. 19 gick vinden till full sydlig. Kl. 8 kom lotsen ombord, då vi genast kommo under segel och loverade oss ut med ebben under regnigt och tjockt väder och svag blåst. Kl. 1 e. m. lemnade lotsen oss just som vi med yttersta möda och på 4 famnars vatten passerat öfver udden af Haaks. Vinden var SV, svag och floden började löpa inåt, som satte oss åter in emellan bankarna, hade inom en minut 7, 5 och 3 famnars vatten. Läto ankaret falla och när briggen såg(?) upp för ankaret, hade ej 20 famnar ifrån till ryggen af banken, hvarpå nu ej var mer än en famn vatten, förde ut varp, lyfte ankare och varpade oss således ifrån banken; fällde åter ankare, rodde igen ut varpankaret, halade oss derunder; och emot kl. 6 med högsta flod seglade öfver bankarna österut, samt kommo lyckl. igen uti farleden emellan 1:a hvita och 1:a svarta tunnan. Ankrade och för 25 f. betingade oss 2:ne lotsbåtar, som skulle åter föra oss till sjös. Vinden var svag. Kl. 9 om aftonen kommo igen under segel, gjorde 4 à 5 slag uti tjockt mistväder, och voro kl. 12 om natten åter lyckl. förbi alla bankar ut till sjös, då lotsarna lemnade oss. Vinden SV.

D. 20. Hade jemn vind och sommarväder.

21. Svagare vind, högre sjö. Kl. 12 hade lodning på Doggers bank, efter middagen stillnade vinden ännu mera ut, natten lika så.

22. Liten sydlig vind, slät sjö — 6 stora skepp passerade långt ifrån oss inåt.

23. Frisk vestlig vind 5 à $6^1/_2$ kn. fart, önskelig fortgång. Kl. 5 eftermiddagen fingo sigte af Holmen och Robers Knut på Jutland. Kl. 12 passerade Skagen.

24. Kl. 5 om morgonen fingo sigte af Wingö båk. Vinden frisk ostlig. Kl. 7 kom lotsen ombord och kl. 11 f. m. stadnade briggen i muddern på banken gent emot Schytses väder-såg. Kl. 6 om aftonen gick jag i land.*)

---

*) (Texten har kanske, vårdslösare utförd, som den är i sin sednare afdelning, slutat här, afbruten och ej fortsatt. Då den går nära sista sidans slut, kan man ej deraf, att tre närmast följande blad bortskurits, sluta till, att någon text följt med.

Såsom upplysande, hvad förf. dels haft för afsigt att på sin resa lära känna, dels iakttagit, jemfört med hemlandets förhållanden och tänkt der kunna tillgodogöras af sina erfarenheter, må tjena en knapphändig, säkert blott för eget ihågkommande utkastad promemoria. Så, som den kunnat tydas, läses den här nedan.)

Pro Memoria.

Leidens stora klädestillverkning, 130 st. 60 aln. kläden om dagen.

Holländska bräntorfvens art, i hvad mon den liknar något hos oss. *Jordmån.*

Byggnader, kanalers, dammars rening, struktur.

Qvarnar, som *pumpa vatten.*

Vedens bruk, pris. *Trädslags,* till allehanda husgeråd och byggnad.

Spanmål hurudan? och huruvida vi dit med fördel? hellre än de ifrån Levanten.

Mulbete, ans? *Kreatur* och produkt och skilnad emellan våra.

Trädgårdar, åkrar, planteringar.

Holländsk ull, hurudan? som räknas för Europas ypperligare. Månne vår egen ej sådan?

Färgörter, ans och tillredning.

Jernfabriker och *messings.*

Fiske vid Doggersbank etc. Sill salteri, if possible.

Universitet, Leiden, Franecker, Gröning, Hardvik etc.

Gymnasium i Amsterdam, Deventer.

Bomulls, Ylle, Siden fabriker.

Frieslands lärft, tillredning.

Blekerier, hvarför bättre än annorstädes? Månne ej till oss?

Pappersbruk, hvi så förträffliga; ömkligt att köpa af dem, då slarfvor ymnigt.

Holl. Tegel eller *Klink,* ämne? tillredning?

Borax, blå och *hvit stärkelse,* huru tillredes?

Haarlings sköna segelduks fabrik. *Pappers*verk. *Saltraffinering. Skeppsvarf* m. m. dertill hörande.

Stål, glas, sten- och *juvel-*sliperier; saknas nog hos oss.

Varupriser, våra och deras.

Huru *för Holland jern, bly, koppar* m. m. *till Levanten,* icke vi?

Hvarför deras *segelduk* så god? Månne ej möjligen en gång vår? och förlikning (?jemförelse?).

Hur kan Holland *beck* och *tjära* till Cadix med vinst. Månne Sverige ej långt mer.

Saltbitter (salpeter), pris. Hvi Holland ifrån Frankrike och China m. m. och hos oss stagnerar verket.

Huru de *krut, krigsredskap, skepps-* och *husvirke till Portugal?* Än vi?

Hvilka *kopparsaker* och *klädespersedlar* dit och till Spanien?

Till *Frankrike jern, koppardon, lin-frö-olja. Master. Messings* arbete?

Terpentin, men ej vi till Holland så väl som ifrån *Frankrike? Dess tillredning.*

Hurudana kalfskinn från England till H:d?

Hvad *bränvin* Holl:d till Norige och annorstädes?

Mursten, som förs till Norige, hvad?

Holland tar *aska* från Norige och Ryssland; sådant ha vi nog.

Hvad görs allt dermed?

Hvaraf och hvartill *Pottaska,* som de samla kring Östersjöns trakter?

Hvad ämna med *Nürnbergs granlåt,* som de vinna så med.

Sexhundrade väderqvarnar omkring Saardam såga trädvirke till mycket, raspa furuträn, mala snus, skala hvete till hel- och perlgryn, stampa kläden, bereda hampa, hamp- och linolja, blyhvitt, puder, stärkelse m. m. skön industri!

*Delfts stora porcellains-*fabrik.

Tergo pipfabrik och *lera,* äfven *Cölns*(?) och *Flanderns.*

Rättelser:

Sid. 11	rad 5	står:	Husum	läs:	Hamburg.
„ 35	„ 8	„	ställningar	„	Hällingar.
„ „	„ 15 i not	„	med	„	om.
„ 38	„ 7	„	fordrade	„	fodrade.
„ 41	„ 7 nfr.	„	mig	„	(ordet bortlemnadt).

ANTECKNINGAR

under

EN RESA TILL OSTINDIEN

åren 1782—1786

af

Clas Fredrik Hornstedt.

Que m'importe le coin de Globe qui recevra ma dépouille mortelle.

Utgifna

af

E. L.

Utgifvarens förord.

I vår tid, då geografins studium i hög grad tillvunnit sig den allmänna uppmärksamheten och reseskildringar från okända land esomoftast se dagen, kan det icke sakna sitt intresse, att äfven äldre skildringar af land och folk från olika delar af världen dragas fram ur samlares gömmor. Detta har föranledt Svenska Literaturskällskapet att publicera här följande anteckningar öfver en för hundra år sedan företagen resa till Kaplandet och Java. Den i detaljer gående, lifliga teckningen af naturen och folklifvet i dessa aflägsna trakter kan läsas med nöje än i dag samt gifva anledning till intressanta jämförelser mellan förr och nu.

Författaren till dessa reseanteckningar, doktor Klas Fredrik Hornstedt, var hemma från Sverge, men vistades under de sista åren af sin lefnad i Finland, stod genom sitt äktenskap i förbindelse med vårt land och har slutligen i dess jord funnit sin sista hvilostad. Då han emellertid är en föga känd person, intaga vi här några biografiska notiser om honom. De äro hufvudsakligen hämtade ur en meritförteckning, som doktor Hornstedt med egen hand skrifvit på kanten af det åt honom vid universitetet i Greifswald utfärdade doktorsdiplomet; smärre tillägg äro gjorda med ledning af J. F. Sackléns „Sveriges läkare-historia“.

Klas Fredrik Hornstedt föddes den 10 februari* 1758 i Linköping, där hans fader var rådman. Efter att hafva genomgått skolan och gymnasiet i sin födelsestad blef Hornstedt student i Uppsala år 1777. Här egnade han sig med

* Hornstedt anger själf denna dag, men Sacklén säger, att han var född den 12 febr.

ifver åt studiet af naturalhistorien under ledning af professor C. P. Thunberg. Som ung student företog sig Hornstedt flere botaniska exkursioner till olika delar af Sverge. Så kom han om sommarn 1780 till Lule lappmark och utsträkte därifrån färden tvärs igenom Finland ända till S:t Petersburg, där han gjorde bekantskap med den berömde naturforskaren Erik Laxman. Följande år återvände Hornstedt öfver södra Finland och Åland till Sverge.

På föranstaltande af sin lärare och synnerlige gynnare professor Thunberg och försedd med resepenningar såväl af Uppsala akademi som af kungl. vetenskapsakademin, anträdde Hornstedt i december månad 1782 den resa till Java, som utgör föremål för nedanstående skildring. Efter att hafva vistats omkring ett år på Java och några månader i Kaplandet återkom han med en ganska rik samling af naturalier och etnografiska föremål till Europa om våren 1785. Där uppehöll han sig hela det följande året i Nederländerna, norra Frankrike, Danmark och Tyskland. I Greifswald disputerade han och aflade examen för medicine doktorsgrad samt promoverades till medicine doktor den 7 september 1786. Därefter fortsattes hemresan öfver Stralsund och Ystad till Stockholm, dit han anlände i början af år 1787.

Strax efter hemkomsten utnämdes Hornstedt af Gustaf III den 6 februari 1787 till intendent vid naturaliekabinettet på Drottningholm och till lektor i naturalhistorien vid Linköpings gymnasium. Emellertid stannade han i Stockholm, där han kallats att vid vetenskapsakademin vikariera professor Sparrman under dennes på konungens uppdrag 1787—1788 företagna resa till Afrika. År 1787 antogs Hornstedt till ledamot af Collegium medicum och den 13 februari 1788 af kungl. vetenskapsakademin i Stockholm.

Den 6 juni 1788 utnämdes Hornstedt till fältmedicus vid arméns flottas eskader under sjöexpeditionen till Finland och kom sålunda att deltaga i kriget. Därunder bivistade han belägringen af Fredrikshamn 1788, slagen vid Svensksund den 24 augusti 1789 och den 15 maj 1790 samt reträtten från Viborgska viken den 3 juli sistnämda år. Efter ankomsten till Helsingfors uppdrogs åt Hornstedt ledning-

gen af flottans sjukhus. Under sin vistelse i Helsingfors ingick han giftermål med Helena Wilhelmina Schwartz, dotter till handels- och rådmannen Peter Schwartz.

Ehuru Hornstedt redan i början af år 1787 erhållit fullmakt å en lektorstjänst vid Linköpings gymnasium, installerades han som lektor först den 3 november 1792, därvid han höll ett föredrag på latin „de contemplatione animalium"; dock tillträdde han tjänsten först i juni 1793. Emellertid ledsnade Hornstedt snart på den pedagogiska värksamheten, ty jämt ett år därefter nedlade han lektoratet.*

År 1796 den 23 november utnämdes Hornstedt till amiralitetsmedicus vid kungl. arméns flottas eskader på Sveaborg, dit han i början af följande år flyttade. Sålunda kom han att äfven deltaga i 1808 års krig. Han öfvervar Sveaborgs belägring och bortfördes vid fästningens kapitulation i fångenskap till Ryssland. Dock frigafs han snart och bosatte sig därefter i Helsingfors, där han dog i maj 1809. Han efterlämnade maka, tvänne söner och en dotter.

Hornstedt erhöll i ungdomen af professor Thunberg det vitsord, att han „visade utmärkt lust, håg och flit i sina studier, att han ägde godt snille och minne samt skicklighet att vinna folks vänskap". Någon mera betydande vetenskaplig värksamhet kom han icke att utöfva. Utom sin doktorsafhandling, som handlade om Javas ätbara frukter, deras dietetiska och medicinska värde (*Fructus Javae esculentæ eorumqve usus cum diæteticus tum medicus.* Præs. J. Weigel. Gryphiswald. 1786.), har han offentliggjort endast några små uppsatser i kungl. svenska vetenskapsakademins handlingar. Men härtill kommer en ganska diger afhandling, som i handskrift är inbunden tillsammans med den i brefform affattade reseskildringen. Denna afhandling är skrifven på latin och bär titeln: *Descriptiones animalium præstantiorum; confectae in itinere orientali, inprimis per Javam, Sumatram et Caput bonæ Spei.* Afhandlingen är undertecknad: *Claudius Fr. Hornstedt 1784.*

* Enligt Hornstedts egenhändiga anteckningar. Sacklén säger, att han bestred lektorsbeställningen till 1796.

Batavia. Den utgöres af 70 kvartblad och åtföljes af ett stort antal handteckningar, af hvilka många äro utomordentligt fint utförda.

I den i kvart format inbundna volymen, däri reseskildringen betecknas såsom den förra och den zoologiska afhandlingen såsom den senare delen, ingå dessutom 37 tabeller med figurteckningar, hvilka, enligt hvad i sextonde brefvet af författaren angifves, tillhöra en „beskrifning om japanska kirurgin“ och skola utvisa, „huru de (japaneserne) bränna sina sjuka etc.“ Texten saknas.

Till reseskildringen har författaren fogat några konturteckningar af land, som han på sin färd passerat, men de hafva icke synts värda att efterbildas.

Beträffande redigeringen af doktor Hornstedts reseanteckningar må nämnas, att uteslutningar på flere ställen gjorts af sådant, som dels rört enskilda personliga förhållanden dels i detalj gående uppräkningar och beskrifningar öfver växter, hvilka bägge legat på sidan om reseskildringen. Också har den sista delen däraf, som hufvudsakligen handlar om författarens resa i Nederländerna, uteslutits, för att undvika upprepning af hvad redan i Bladhs anteckningar finnes beskrifvet.

Ortografin är moderniserad, men i öfrigt har författarens språk bibehållits nästan oförändradt.

Slutligen bör med tacksamhet nämnas, att den ofvan nämda volymen, hvarur manuskriptet till efterföljande anteckningar hämtats, är en gåfva till Svenska Literatursällskapet af dess ombudsman i Hangö, stationsinspektor Konrad Appelgren.

Helsingfors i november 1888.

E. L.

Som företal

anföres ett bref* ifrån Herr *Carl P. Thunberg,* botan. professor i Uppsala till kongl. bibliotekarien *C. C. Gjörwell,* dat. Uppsala den 4 januari 1785, rörande intendentens vid naturalkabinettet i Batavia herr *Clas Fr. Hornstedts* resa till Ostindien.

Jag hade genast lämnat den af min herre åstundade underrättelsen om herr Clas Fredr. Hornstedts resa till Ostindien, om icke andra trägna ämbetsgöromål upptagit all min tid. — Sedan de publika lektionerna nu upphört, har jag användt en och annan ledig stund för att göra utdrag af de bref, jag hittils från herr Hornstedts hand bekommit. De kunna till en början ej vara mycket intressanta, men får han lefva på Java, hoppas jag, att han meddelar sina landsmän mer och mer sådana underrättelser, som kunna både gagna och förnöja. Förnämsta upphofvet till dess resa har jag varit. Under de resor jag själf gjorde åren 1775 och 1777 på Java, såg jag nogsamt denna öns rikdom på naturalier och att en botanicus med nytta och heder där kunde sysselsättas. När kort därefter en lärd Vetenskapssocietet i Batavia blef inrättad, begrep jag lätteligen, att för naturalhistoriens skull en botanicus där kunde behöfvas och blifva nyttig. Herr Hornstedt, som bland mina disciplar visade utmärkt lust, håg och flit i min vetenskaps delar och som dessutom ägde en lätt och vig kropp, godt snille och minne, samt skicklighet att vinna folks vänskap, uppmuntrades härtill och antog med glädje tillbudet. Härom tillskref jag både rådsherren Radermacher, som var min gynnare och preses för Vetenskapssällskapet i Batavia samt baron van Wurmbs, Sällskapets sekreterare och min syn-

---

* Infördt uti Uppfostringssällskapets tidningar N:o 3. Stockholm den 13 januari 1785.

nerlige vän. Till desse herrar ägde jag så fullt förtroende, att jag vågade tillstyrka Herr Hornstedt anträda resan, innan jag ännu bekommit deras svar. Som obemedlad ägde han ej annan utväg att rusta sig till en sådan lång resa än att söka ett resestipendium vid Uppsala akademi, hvilket han omsider af de Stieglerska resemedlen fick, och att hos svenska Ostindiska kompaniet anhålla om fri resa till Java. På kongl. Vetenskapsakademins rekommendation täktes ock herrar direktörer vid Ostindiska kompaniet, som med så mycket ädelmod flere gånger på lika sätt omfattat vetenskaper och dess idkare, gunstigt förunna vår Hornstedt en alldeles fri resa till Cap och sedan till Javas kust vid Angri. Men kongl. Vetenskapsakademin behagade göra ännu mer och gå än längre i sin ynnest, så att den utvärkade Hans Kongl. Majestäts nådiga pass för vår resande och tillade honom till resepenningar äfven etthundrade riksdaler specie. Vid årets slut 1782 lämnade han således Uppsala och efter två månaders tid sitt fäderneslând. Kort därefter undfick jag bref ifrån herr Radermacher, att den botanicus jag ville sända till Batavia, skulle vara icke allenast välkommen, utan han lofvade draga försorg för all dess lycka och utkomst. Men på det att han skulle äga något visst att göra sig räkning på, så blefvo honom anslagna 100 dukater specie till resepenningar, ifall han reste öfver Holland och med holländskt skepp, samt årligen 200 specie dukater. Denna lön blef vid herr Hornstedts ankomst till Batavia ändrad och tillökt, och hade säkert blifvit ännu större och förmånligare, om icke herr Radermacher så olyckligen under resan till Cap blifvit mördad af upproriska kineser på skeppet. Både Vetenskapssocieteten i Batavia och vetenskaperna i allmänhet förlorade med denne både lärde och upplyste människovännen ganska mycket. Han behagade skrifva mig till kort före sitt olyckliga öde, hvari han berättar, att herr Hornstedt hade lön som assistent i Holländska kompaniets tjänst och som intendent vid Vetenskapssocietetens naturalkabinett; att han ägde fri boning i Vetenskapssocietetens hus och af den 30 Rd:r i månaden. Sedan sista brefvet från herr Hornstedt har jag haft tidningar ifrån Holland, att herr

Hornstedt kort efter blifvit sjuk, så att han ej kunnat draga försorg om de sakers afsändning med svenska skeppen, som både han själf hade färdiga och dem herr kaptenen Vimmercrantz lämnat honom att sända till mig. Jag har likväl sedan haft den glada tidning, att han frisknat till, så att vi i år med hemkommande skepp äga hopp att få af dess gjorda samlingar del.

Utdrag af första brefvet

till professor Thunberg,

dat. Göteborg den 27 december 1782.*

I går kom jag hit till staden, men vet ännu icke visst, med hvilket skepp jag kommer att gå ut. Jag har ännu icke varit hos herr kanslirådet baron Alströmer, men i morgon skall jag uppvakta denne herre jämte dess icke mindre ädelmodige herr broder kommerserådet tillika med de öfrige direktörerne af Ostindiska kompaniet. Jag önskar att herr professorn fått mitt bref från Linköping, och vågar förnya min anhållan, att herr professorn täckes skrifva till herr Vargentin och begära afskrift af Hans Majestäts nådiga skrifvelse till kongl. Vetenskapsakademin om mig. Det torde gagna mig här.

Utdrag af andra brefvet,

dat. Göteborg den 1 januari 1783.

Med förra posten hade jag den äran skrifva, men viste då ingenting angående mina affärer att berätta. I går voro Ostindiska direktörerne tillsammans, då herr direktören af Sandeberg sade det vara vid lifsstraff förbjudet för korporalen i Angri att taga emot någon af främmande nation, och därför kunde ej direktionen bevilja mig längre resa än till Cap. Jag talte med herr baronen Alströmer i den saken och gaf upp det förslaget, som desse herrar ock gil-

* Se Uppfostringssällskapets tidningar N:o 3. Stockholm d. 13 jan. 1785, där utdrag af 6 bref äro införda.

lade, att jag skulle af herr professorn begära ett rekommendationsbref till guvernör Plettenberg på Cap för att af honom kunna vinna pass och ordres till korporalen i Angri, att han emottager mig och skaffar mig fort till Batavia. Om jag af herr professorn får ett sådant bref, vilja direktörerne icke neka mig resa till Java. Min ödmjuka anhållan är altså att med första post få ett sådant bref. Det pass Hans Majestät allernådigst behagat förunna mig är hitkommet och skall i dag öfversättas ifrån latinet till holländska. Just nu kom en kapten, som varit många gånger i Angri och säger det ej vara någon risk att gå i land på Angri, utan att det går ganska lätt, endast jag får bref ifrån guvernör Plettenberg.

Utdrag af tredje och fjärde brefven,

daterade Göteborg den 10 och 22 januari 1783.

Nu är det afgjordt, att jag får fri resa till Angri. Herr kanslirådet baron Alströmer skänker ett ansenligt myntkabinett till Vetenskapssocieteten i Batavia och lofvar skrifva om mig. För herr professorns bref och för brefvet till Cap får jag aflägga en ödmjuk tacksägelse. Jag lärer inom kort komma att gå härifrån, emedan skeppet Sofia Magdalena, med hvilket jag får fri resa till Angri, lagt ut en mil.

Utdrag af femte brefvet,

dateradt Göteborg den 20 februari 1783.

I morgon bittida skola vi alla vara ombord och är det således nu för sista gången, som jag har den äran skrifva. Jag får därför nu taga mitt sista afsked och aflägga ödmjuk tacksägelse för den myckna ynnest herr professorn behagat visa mig såväl de 3 åren jag haft den lyckan vara herr professorns discipel, som äfven sedan jag blifvit skild ifrån min ömma handledare. Min vördnad och tillgifvenhet skola icke slutas förr än mitt lif, och min högsta önskan är att ju förr dess hällre kunna få tillfälle visa, det herr professorn icke slösat sin godhet på en otacksam.

Sjätte brefvet,

dat. Ostindiska skeppet Sofia Magdalena den 26 mars 1783.

Intet i världen är mig kärare, än att jag nu får tillfälle uppvakta herr professorn och betyga min vördnad ifrån en aflägsnare ort. Den ynnest herr professorn under mitt vistande i Uppsala hyste för mig, ger mig ett säkert hopp, att de små underrättelser jag kan gifva om min resa äro välkomna. Den 20 februari steg jag ombord på skeppet Sofia Magdalena i sällskap med superkargören herr von Heland och herr kapten Spindler, som kommenderar skeppet. Vi lågo åtta dagar för motvind eller till den 28 februari, då vi lyftade ankar och lämnade Göteborgs skären. Med en skön strykande vind passerade vi Vinga båk, hvarest lotsarne togo afsked af oss, sedan de både önskat och spått god vind. Dagen därpå, eller den 1 mars, lämnade vi med ett ömt farväl Marstrand, den sista syn af vårt kära fädernesland. Den 2 vid solens nedgång sågs Jutland och den 3 Norges bärg, öfverklädda med snö. Den 7 såg jag för första gången lefvande Jaen van Gents fåglar, *Pelecanus bassanus,* hvaraf jag förut fått se en uppstoppad i herr professorns samlingar. Dessa svängde sig jämt med vattenytan och flögo mycket sällan högt i luften. De gåfvo oss tillkänna, att vi inom kort skulle få se Färrö, som dagen därpå likasom höjde sig ur vattnet med sina majestätiska isbärg och hvilken den 10 försvann. Den 11 följde oss en stor myckenhet sjöfåglar af *Mergi* genus. Sedan den 10 hafva vi ej sett något land, och lärer jag som knappast få förnöja mina ögon förr än i Cap, om icke någon skymt af Kanarieöarna visar sig, som dock är osäkert. Små uttröttade fåglar hafva visat sig flere gånger för oss här i Spanska sjön, och som jag tykt vara *alaudae.* Jag har ej kunnat fånga någon. En var så trött, att hon föll ned i vattnet invid skeppet, som var i full fart, så att jag fick nöja mig med, att endast se den igenom kajutfönstret. I förgår då jag satt hos herr von Heland, kom hälsning från kaptenen, att jag skulle komma ut och se en vacker fågel. Den var en uttröttad *Upupa epops,* som kommit ifrån Portugal eller Spanien med någon storm för långt ut i hafvet, så att den icke råkat tillbaka, utan sökte

hos oss fristad. En kvartermästare fångade henne, och jag hade den lefvande till andra dagen, då hon uppstoppades. En hvalfisk sågs i Nordsjön, som sprutade en hög vattenkolonn i luften; dock sprutade denne ej så högt, som somlige berätta, då de sett det likna torn och mastträd; det högsta denne kastade vattnet, var två famnar. Få hafva passerat Nordsjön med så mycken lycka som vi, utan storm och med en vind från 60 à 80 till 190 à 196 engelska mil i dygnet beständigt, så att vi passerat för några dagar sedan Caput Finis Terrae och hafva i dag 39 grader nordl. latitud. Jag har altså varit äfven så lycklig i anseende till väderleken, som i anseende till officerare på skeppet: en superkargör, som visar mig all upptänklig höflighet, kaptenen, styrmän och assistenter äro det utvaldaste sällskap en resande kan önska sig. De hafva nöje och smak i vetenskapen och anse icke för ridicult, att jag springer och gör mig besvär för att få en oätbar fågel eller fisk. Nu möta vi en dansk seglare; med den skrifver jag dessa rader.

Sjunde brefvet,

dat. Bay Falso vid Cap de bonne Esperance den 26 maj 1783.

Med outsäglig glädje hastar jag till pennan för att få underrätta herr professorn, att nu andas jag Afrikas landluft. Då jag sista gången hade det nöjet att få ifrån världsoceanen uppvakta herr professorn med bref, trodde jag intet få se något land förr än Cap, men några dagar därefter, eller den 30 mars hade vi Teneriffa i sikte. Ön uppsteg ur hafvet med sin mot skyn uppskjutande Pico, som är bland de högsta i gamla världen, enligt säkra mätningar omkring 15,810 svenska fot hög.

Det majestätliga Pico viste sig högt öfver horisonten som ett bärg, hvars kala hjässa snön försilfrade. Ett moln döljde nedre delen af Picos grundval. Detta moln hade både på öfre och undre sidan jämna ytor och, ehuru luften därinunder var klar, kunde ingen tillstymmelse till bärgets fot eller själfva ön synas. Pico skall kunna ses med blotta ögonen 90 engelska sjömil därifrån. Ferro och Gorriera

kommo oss med morgonrodnaden den 31 i ögonsikte. Luften och hafvet täflade hela denna morgon, hvilkendera skulle öfverträffa den andra i stillhet och lugn. Skeppspredikanten magister Hjertstedt och jag vi följdes åt med våra önskningar att få komma i land, under det vi ifrån relingen betraktade de mörka bärgsklipporna, som tvärbrant uppstiga utur hafvet och krossande den långsamt rullande dyningen, hade små dälder, i hvilka vi trodde oss se och upptäcka rekryter åt vår älskade flora.

I „New general collection of voyages and travels“, utgifven London 1745, berättas, att på Ferro skall växa ett träd, som drager vatten ur skyarna till den myckenhet, att folk och djur få nog däraf att dricka. Vattnet dryper ned ifrån bladen och det till 20 tum i dygnet, som blir omkring 1,600 tunnor. Utom det vatten, som samlar sig vid källan nedanför detta träd, finnes intet friskt vatten på hela ön. Löfven likna olivens. Innevånarene kalla det Garoe och spaniorerne Santo eller Holy. Det beskrifves två famnar tjokt i stammen, 40 fot högt, och utskjuter grenar till 120 fots diameter. Upptäkten är gjord af Nicols 1560. Uti somliga franska sjökort står denna ö för inhabité, och i detta fall är troligt, att af Garoe dryper så mycket friskt vatten, att folket på ön har nog däraf; den skall dock vara bebodd.

En del nationer draga första middagslinien härigenom och begynna därifrån sin longitudsräkning. Mot middagen frisknade vinden, hoppet att komma i land försvann och med dagen förlorades Ferro alt mer och mer.

I denna månad hade vi seglat 3,511 engelska sjömil.

Den 2 april fick jag en angenäm visit af en stor *Gryllus*, som ifrån afrikanska sidan kom flygande ombord, ehuru vi voro öfver 200 mil från närmaste land. Denne är nära ett kvarter lång och en variation af *Gryllus nasutus*. En frisk landvind hade utan tvifvel drifvit honom ut till sjös. Man känner nu, att naturen brukar denna utväg att rensa Afrika ifrån den stora mängd gräshoppor, som i härar likt tjocka moln förmörka solen och öfversvämma dess landsträckor.

Den 8 om morgonen fingo vi med dagen i sikte tvänne

holländska örlogsskepp tätt invid oss, som tyktes företagit sig det orådet att kryssa uti passadvinden. Kommendörskeppet hälsade „God morgon!“ med tre skarpa skott, en komplimang, som vi intet åstundade; hade dock den godheten, att låta sina kulor passera framom vårt skepp. Vår kapten, som förstod hans hälsning, minskade segel och kommendören begärde af oss att få skicka sin slup ombord. En löjtnant med 8 man lade till, steg ombord, begärde hemlig konselj med vår kapten, for sin väg och vi fortsatte i största fredlighet vår resa. Krigsmännens ärende var att få veta om Kapverdsöarna lågo öster eller väster ut ifrån oss. En storm hade åtskilt holländska flottan strax utom Texeln, och då desse två örlogsmännerne träffade hvarannan, stod den ena med sina räkningar öster och den andra väster om nämda öar.

På 22° nordl. latitud, 150 mil ifrån afrikanska kusten, blef vattnet under en hel timmes segling rödt. Jag lät strax vinda upp en pyts och tog däraf uti ett glas, som, då det stått en stund, deponerade små röda kulor på botten. Jag blef bortkallad och fann vid återkomsten mitt glas utslaget, hvarigenom tillfälle betogs mig att undersöka om dessa antingen voro små djur eller blod efter någon hvalfiskedrabbning.

Den 10 april såg jag för första gången flygfisken lefvande, hvilken därefter syntes oss dagligen inom tropikerna. Denna, som så begärligt ätes af sjömän, sökes ännu begärligare af sjödjur: bonneter, albecorer, delfiner jaga honom i vattnet; albatrosser, manuarer, bobier fånga honom i luften. Dess flykt är alltid båglik, då halfva periferin, som är öfver vattnet, är 24 till 30 fot, är perpendikulära radien merendels 8 till 10. Flykten upphör, då bröstfenorna blifva torra.

Ekvatorn passerade jag den 17 med tämmelig god bidevind. Sydöstra passaden började redan på 3 grad. nordl. Under linien är merendels lugn. Vindarna kasta, med molnbyar, genom hvilka seglaren måste hjälpa sig fram. Ofta händer att skepp få ligga flere veckor, ja månader utan att komma ifrån denna, vid lugn, odrägliga

hetta. Strömmarna sätta västvart och ju närmare man går afrikanska kusten, ju mera lugn har man att frukta.

Den 18 april på 1 grad 8 minut. sydl. lat. och 22 grad longit. väst Paris kom ett litet moln med en by och ett hagel föll, som skulle vi varit närmare polcirkeln än ekvatorn. Vid närmare påseende fann jag det vara lösa saltkorn, våta, af varghagels storlek.

Sådana saltregn måste alstras ifrån salta hafsvattnet, som af lufthvirflar uppumpas, med molnen kringdrifvas och, då värmen skiljer vattenångorna ifrån saltpartiklarna, nedfalla dessa af sin egen tyngd som lösa saltkorn. Det är bekant, huru sandregn ofta förekomma uti afrikanska sandöknarna, där sandpelare uppstiga genom lufthvirflar till otrolig myckenhet och sönderbrytas sedermera i sandregn.

En stor nordkapare visade sig den 26 ej långt ifrån skeppet. Han kom ifrån afrikanska sidan och styrde sin kurs åt Brasilien. Tyktes vara efter ögonmåttet 50 fot, af mörkbrun färg, med en ryggfena nära intill stjärtfenan. Vågorna brände emot honom, likasom emot en klippa. En gång dykade han ned med hufvudet och satte stjärtfenan öfver vattenytan. Kroppen var mycket smal åt stjärten.

Den 29 syntes stormvädersfågeln, som en stor svala, springande på vågorna fram och tillbaka 20 till 30 i flokken. Våra sjömän dömde intet häraf något ondt väder. Samma dag sågs den första *Phaëton æthereus.* Denna täcka tropikfågel, som annars plägar synas i myckenhet strax inom tropiken, har ej förr än nu visat sig för mig. Kärleken och dess frukt måtte varit orsaken, hvarför han denna tiden var osynlig i stora världshafvet.

Under det vi seglade i Västerhafvet var svenska termometern, april månad ifrån den 1 till 9 middagstiden i skuggan 24 grader öfver 0, den 10 var han $26^1/_2$, den 11, 12, 13, 14 — 30^0, den 15, 16, 17, 18 — 31^0, den 19 — 32^0 och sedan till den 30 april 30^0, antingen det var uppehållsväder eller regn, frisk vind eller helt stilt.

I april månad seglades 3,196 engelska sjömil.

En svart tärna, *Sterna stolida,* kom den 1 maj flygande till skeppet. En kadett tog den ut på rån, utan att hon visade någon rädsla. Denna, som egentligen hör

till de amerikanska farvattnen, gaf mig anledning att tro det voro nära södra Amerika. Vi roade oss att fånga bonneter, *Scomber pelamis,* med krokar på hvars öfre ände var tvärtföre satt en sticka eller penna, för att likna flygfisken, flygande öfver vattenytan under det fartyget sköt fart. Bonneterna, som skocktals jaga flygfisken, svälja ofta denna krok, hvilken ej hastar undan, såsom den rädda flygfisken och blifva, på detta sätt bedragna, ett rof åt den illistige fiskaren.

I magen af en bonnet, som jag öppnade, fans en *Exocoetus evolans,* som var oskadad och 4, som voro mer och mindre förtärda. Denna var så komplett, att jag kunde räkna radii pennarum och därigenom fylla den brist i von Linne's Systema Naturæ: D — — — 13. P. 11. V. 6. A. 18. C. 20. Exocoetus evol. fann jag på 12 graders sydl. lat.

Den 12 fick jag beskrifva och uppstoppa den såkallade capsdufvan, *Procellaria capensis,* som för någon likhets skull under flykten med dufvor af sjöfolk fått detta namn. Hon fångades lätt med en 5 à 6 famnars lina som uthängdes från akterspegeln, på hvilken hon själf snärde sig fast med vingarna, då hon med den ville leka.

Den 16 kommo tvänne kadetter ledande med en stor albatross, *Diomedea exulans,* som de fångat på samma lina. Den uppstoppades tillika med den förra.

Ändteligen kastades ankar i Bay Falso den 26, då jag tillika med herr superkargör von Heland, kapten Spindler, och assistenterne gick i land. Vi togo hos kommendanten vårt tillhåll. Bay Falso är bebygd med några stenhus, som ligga i oordning kringspridda. Här bor en kommendant ifrån januari till april månad, då skepp ej våga för de sydostliga stormarna till Taffelbayen. Man kan bekvämt hämta och förse skeppen med vatten. Invid vattenstället ligga några kanoner, som i fredlig tid kunna hindra en vattenbåt att lägga till, men göra ingen särdeles nytta i ofrid. — Uti ett värdshus, som svenskarne kallade Kamfodret spisades och logerades alla sorter anständigt folk. De få blommor, som pryda Bay Falsos kala sandbackar hade hösten redan hunnit fördärfva. Här sågos nakna kvarlefvor af en *Erica,* där vissnade blad af en förbränd

Protea, m. fl., som gaf en nykommen obehagliga begrepp om landet denna årstid.

P. S. Herr professorn är god och förlåter, jag beder det en gång för alla, att i mina bref ej kommer att finnas någon ordning. Jag är beständigt distraherad af ombytande föremål, som i dessa aflägsna länder framställa sig alla främmande för mig.

Åttonde brefvet,

dateradt Cap Bona den 8 juni 1783.

Den 27 maj kom svenska Ostindiska kompaniets kommissionär herr Cahman ifrån Cap Bona med hästar och vagnar för att transportera oss till staden Cap förbi Afrikas yttersta uddes grufveliga bärg, dem portugisarne gifvit namn af Promontoria diaboli. Efter två timmars resa kommo vi till Möjsenberg, där vi spisade middag. Vägen var ganska svår. Vi färdades i stora öppna vagnar, med 8 till 12 par oxar förspända, än uppföre de brantaste höjder och bärg, än ned till själfva hafsbräddarna, för att betjäna oss af den långgrunda stranden. Med möda kunde vi akta oss att inuti vagnarna blifva våta. Herr Cahmans landtgårdar Weelte Freeden och Stellenburg, till hvilka vi kommo efter ännu 4 timmars resa, betogo med sina behagligheter en del af de i förtid fattade, rysliga begrepp om Cap de bonne Espérance. Vid framkomsten hälsades vi med 15 kanonskott och sedan några glas äkta rödt Constantia vin blifvit tömda och 15 skott för afresan lossades, fortsattes den för att, innan mörkret öfverföll, hinna till staden. Vid tullarna fans ingen besökare. Vi passerade fritt och obehindradt förbi alla poster, in i staden och fingo logis hos herr Cahman.

Andra dagen gjorde jag tillika med de öfrige svenske herrarne vår uppvaktning hos guvernören edele heer baron von Plettenberg. Jag lämnade till honom det rekommendationsbref, jag hade från herr professorn. Herr Cederblad, en landsman, till hvilken jag ock hade bref, var inflyttad på sin landtegendom. Ett rykte hade blifvit utspridt, att en engelsk flotta var utanför Cap. Strax flyt-

tades fruntimren och barn in i det inre af landet och man såg den tappre caps-holländarn med gevär modigt vara beredd till sitt lands försvar, åtminstone så länge som ingen fiende syntes.

Herr Cahman är född svensk, har blifvit välmående genom ett rikt gifte och egen arbetsamhet efter många synnerliga äfventyr. Hans hus räknades nu för att vara ett af de rikaste i staden. Han håller en, efter indiska magnaters bruk, magnifik taffel. Är god värd. Har tre unga och vackra styfdöttrar, som icke litet göra huset intressant och muntra societeten. Då man varit 3 till 4 månader på sjön, utan att se en kjortel och kommer till Cap, finner man fruntimren där gudomliga. Inga poscher, ingen cul de Paris, ingen panjé dela den attention man är skyldig deras naturliga växt. Deras klädedräkt, af fina hvita bomullstyger från Indien, förenar liten lättsinnighet med anständighet och behag [samt] upptäcker de intagande proportioner, som skaparen gifvit sitt vällustiga mästerstycke. Flickorna här hafva mycket af den könet medfödda längtan att behaga, som gör deras lycka och äfven vår.

Den 2 juni reste ett sällskap till herr Cahmans landtegendomar Stellenburg och Weelte Freeden, som ligga tätt bredvid hvarannan. Två karosser inrymde tio herrar och fyra damer. I sådana ofantliga fraktvagnar, ty andra finnas ej, rullade vi i tre timmar, innan vi framkommo. Trädgårdarna voro, fast nära vintern här prydda med sina gröna alléer och silfverskogar af *Protea argentea;* feltes intet mer än blommorna för att vara i sin fullkomligaste fägring. Till denna försilfrade skog styrde nyfikenheten i ögnablicket mina steg, och i sällskap med herr von Heland skyndade jag att få lära känna denna lysande parks lyckliga invånare. Några guldskinande *Certhiæ*, målade *Loxiæ* och *Fringillæ*, jämte en *Lanius* uppoffrade för våra brinnande mordgevär sina oskyldiga lif.

Vi återreste samma afton till staden. Kompaniet har en vacker trädgård nära staden, vid hvilken herr guvernör Plettenberg bor; den intar ett ansenligt vidt fält och skulle beundras äfven i Europa. Djurgården i hvilken guvernö-

ren samlar och underhåller allehanda rara afrikanska djur, förtjänar en resandes uppmärksamhet.

Den 6 gjordes åter en resa till herr Cahmans landtgårdar, då en ny *Caprimulgus*, den jag kallade *afer*, blef skjuten och uppstoppad. Uti herr Cahmans trädgård såg jag en tébuske växande, stor, af det téslag kineserna kalla såatjong; den hade en ansenlig storhet och vidd. Blommar i mars och april. Man berättade, att försök blifvit gjorda, att utplantera denna i flere trädgårdar, men han dör där ut och trifves på intet annat ställe kring Cap.

I detta land trifvas och frodas väl de mesta af europeernas trädgårdssaker: såsom hvitkål, sockerärter, sockerbönor, blomkål, m. m., som få här en utomordentligt söt smak; dessutom en myckenhet frukter, såväl af europeernes som indiernes. Jag fann här äppel, päron, körsbär, fikon, violetta fikon, valnötträd, granat, oliver, mullbär, mandel, gujave, ananas, jambas, mango, mangostana, pomeranser, citroner, apelsiner, aprikoser, persikor, smultron och vindrufvor. Vindrufvorna tyckas här ensamt förbättra sig af europeiska frukter. De äro alla komna från Europa. De europeiska frukterna urarta, isynnerhet de nordiska. Äpplen och päron äro föga smakliga i jämförelse mot dem hos oss. Man har gifvit namn åt åtskilliga vinsorter, som:

Rödt och *hvitt Constantia* är ett starkt vin, som har sötaktig smak och angenäm lukt; det röda hålles i dubbelt värde. Växer endast vid en landtegendom, som heter Constantia, hvarefter ock vinet fått sitt namn. Drufvorna äro tagna från Madera; växa på låg stam. Man har försökt att plantera detta dyrbara vin på egendomar rundt omkring Constantia, men såväl drufvorna som vinet få en helt olika smak. En åm kostar emellan 60 till 70 riksdaler på stället.

Caps Pontack är ett mörkrödt vin, sött och säljes ofta för Constantia.

Muscadell, rödt och hvitt. Den röda är tjock och sötare än portugis. muscat. Kostar 75 riksdaler en liggare.

Hannepote, tuppfot vin, är hvitt, pikant, vill gärna gå i arbete. Är ett skönt vin, men drufvorna ge litet; därför prässas det ej i myckenhet, utan drufvorna ätas till dessert.

Caps Frontinjack är hvit, söt af god smak.

Steen wyn; då detta är ungt är det hvitt, blir brunaktigt med åldern; är ett godt vin.

Caps Madera är starkt och liknar portugis.

Eensamhets wyn, är ett hvitt och starkt vin. Har fått sitt namn för drufvorna växa ensamma högt uppe i bärgen.

Ordinarie wyn, landtvinet, däraf finnes det söta, det röda och det hvita. Detta vin drickes vanligen i Cap och säljes till bästa pris. Kostar 35 riksdaler liggaren, som innehåller 670 buteljer. Capska vinerna hållas i allmänhet på Cap för sämre än de viner, som komma ifrån Europa. På de bättre borden drickes gemenligen rödt Bordeaux vin.

Landet har till öfverflöd oxar, kalfvar, får, höns, gäss och kalkoner, utom flere slag vildt, som: gazeller, rådjur, harar, rapphöns och vaktlar.

Alt det friska vatten, som i staden nytjas och som genom ränilar utflyter, kommer ifrån Taffelbärget.

Staden Cap är väl bygd och förbättras dagligen. Taffelbärget på norra och det omätliga hafvet på södra sidan tyckas skilja staden från det öfriga af världen. Husen äro alla af sten, hvitrappade; taken äro efter österländska viset platta, på det att starka stormar ej måtte skada dem. Gatorna äro räta; merendels äro de största försedda med en djup rännsten midtuti gatan, där all orenlighet, som utkastas från husen samlar sig till dess att tillräckligt regn kommer och sköljer bort den.

År 1486 upptäktes denna södra Afrikas yttersta udde af portugisaren Barthelemy Diaz, som då kallade den Cabo Tormentoso, hvilket namn hans kung Johan II ändrade till Cabo de bona Espérance. År 1498 seglade Wasco de Gama omkring denna udde till Calicut.

Det var först 1650 som Cap proponerades af en skeppsfältskär van Riebeck till upplagsort för holländarnes asiatiska handel. Förslaget antogs. Van Riebeck utsändes till Cap; han köpte för långtobak, kläder, med flere där begärliga dylika varor det första landet af hottentotterna för ett värde, efter hans beräkningar, till 50,000 gyllen.

Alla, som ville flytta till detta nybygge, fingo vissa

tunnland jord; det stod dem fritt, som åstundade att efter vissa år återkomma, att disponera dess land som egen egendom. Unga flickor hitsändes att försötma och deltaga uti nybyggarenes besvärligheter.

På senare århundratalet har Cap vuxit till stort anseende. Man räknar nu 12,000 europeer, som af alla nationer där satt sig ned i landet, och med denna upptäkt gaf det stora Alexandria och Egypten sista stöten och bringade det uti det ömkeliga tillstånd, hvari man nu ser det.

Det tros hafva kostat Ostindiska kompaniet 24,000,000 gyllen för att sätta kolonin i sådant stånd den nu är. Kompaniets årliga inkomster af Cap skola ej stiga öfver 150,000 floriner. Det tyckes af denna olika proportion emellan utgifter och inkomster, att kompaniets afseende med denna anläggning lärer vara egenteligen att under dess vidlöftiga och lönande handel på Asien och asiatiska öarna deras skepp skola äga en sund och säker hamn, en mild och hälsosam himmel, att såväl vid bort- som återresorna kunna proviantera med färsk mat och friskt vatten, att kunna upplägga och sköta sjuka och återfå frisk besättning. Andra nationers fartyg, som här inkomma, tillåtas, sedan de begärt guvernörens tillstånd, upphandla hvarje slag af förfriskningar som de hafva nödigt.

Jag har seglat i maj månad 2,859 eng. mil.
D:o d:o i april „ 3,196 „ „
D:o d:o i mars „ 3,511 „ „
Således från Göteborg till Cap 9,566 engelsk mil.

Man omtalte i staden en fransman, som gjort en synnerlig lång resa till det inre af landet. Varit mycket längre än herr professorn och professor Sparrman. Jag sökte flere gånger under min korta varelse i Cap herr Vaillant, men hade intet det nöjet att få träffa honom. Ett oöfvervinneligt begär för jakt och nöje för zoologi hade skilt honom från hustru och barn i Paris, fört honom ifrån Surinam i Amerika till Cap i Afrika. Han skall nyss vara återkommen och skall gjort en samling af öfver tusende fåglar, utom en ansenlig mängd Afrikas djur och insekter, som han förer med sig till Frankrike.

Nionde brefvet,

daterad Bantam den 29 juli 1783.

Nu har jag på en gång blifvit försatt i en ny värld. Så snart jag fått med några rader omnämna min afresa från Caput bonae Spei, skall jag berätta, hvad behagliga känslor åsynen af Java väkte hos mig.

Jag återreste den 9 juni från Cap Bona till Bay Falso. Spisade middag på Muusenburg och innan mörkningen hann jag fram. Ett danskt Ostindiskt handelsskepp hade nyss ankrat här i hamnen och dess herrar voro i land. Jag uppsökte och fann dem i det värdshus, som kallas Kamfodret, hvarest de muntre förskansat sig omkring flere bålar. Jag blef införd, emottagen och trakterad hederligen, tillika med en del af mina yngre landsmän. Man hade ock redan börjat ett spel, som kallades Petit Quinze, uti hvilket spel våra värdar obligerade oss att deltaga. Spel och kalasande fortsattes hela natten, som för mig så slutades, att jag klockan 8 om morgonen for ombord med ettusende trehundrade silfver dukaters vinst. Den 12 middagstiden seglade vi ifrån Bay Falso, utan att jag kunde få taga afsked eller mera få se mina frikostiga vänner danskar.

Den 16 klockan 5 eft. midd. visade sig himlen mörkgrön på 36 grad. sydl. latitud. Alf. Frezier skall vara den förste, som upptecknat gröna moln under en resa, som han gjorde till Amerika.

I juni månad seglade jag 2,229 engelska mil.

Vi hade nog kallt i Söderhafvet, ehuru vi ej voro högre i syd än 36 och 37 grader. Vindarna, som här mest blåsa sydliga, medföra en fuktig kyla, som är här mera genomträngande än den kalla nordan på 59 och 60 grader i fäderneslandet. De herrar, som från Cap anlagt till dagligt bruk sidenkläder, voro nu glada att få sticka näsan i klädessyrtuter.

Vid begynnelsen af juli månad passerade vi västra landsträckan på den delen af Polynesien eller femte verldenes del, som kallas nya Holland och den 23 fingo vi känning af ön Java, som då vi kommo henne närmare emottog oss med den allra ljufligaste aromatiska lukt. Hvilken

angenäm känsla att uti vilda oceanen få med hvart och ett andedrag insupa den behagligaste luft, som nyss flutit ifrån de friskaste blommor och som spridde en okänd vällust i hvarenda bloddroppe! Hvilken olika syn! Afrikas yttersta uddes hiskeliga bärg, från hvilka vi kommo, och dessa asiatiska öars leende stränder, som nu pråla för våra ögon. Hela landet ligger likt en blomsterpark, hvaruti de lummiga palmträden höja majestätligt emot skyn sina mörkgröna kronor.

Den 24 seglade vi in uti Straat Sunda, som åtskiljer öarna Java och Sumatra ifrån hvarandra. Midt emellan dessa stora öar ligger den lilla ön Prins Ejland, af invånarne Pulo Selan kallad, ifrån hvilken öboarne förde till oss i flere båtar kokosnötter, pisang, sköldpaddor, åtskilliga slag flätade bastmattor, papegojor, markattor, m. m. Alt såldes för piastrar och ducatonner. Man kunde ock få byta mot gamla skjortor och näsdukar, på hvilka senare de satte stort värde.

Invånarne äro små, väl växta, viga, glada och något mörkare än kopparfärg; hafva svarta hår, som äro långa och raka. De gå nakna utom ett kläde som de draga emellan låren och knyta om lifvet. På hufvudet vrida de ett kläde eller en duk som turban mot den brännande solen. Ön är från väster till öster 4 mil, från söder till norr 3. Styres af en radja, som är lydkonung under sultanen i Bantam och residerar uti Samadang, uti en koja af bambu.

Detta hufvud-nigri skall innehålla 400 hus, efter herrar Banks och Monkhouses berättelse, som själfva där uppehållit sig några timmar år 1771.* Herr Radermacher tror 1781, att denna ö då ej hade flere än 200 invånare.** Valentyn antecknar på sin tid denna Prinsön för obebodd.***

Om eft. midd. fäldes ankar utanför Angri, hvarest vi träffade svenska ostindiska skeppet Adolf Fredrik. Vidpass 8 dagar seglade detta fartyg förr än vi ifrån Göteborg och var 8 dagar före oss i Cap de bonne Espérance; seglade

---

* Voyages autour du Monde. Tom IV par Cook p. 296.

** Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap III Deel. 424.

*** Valentyn, Nieuwe en Oude. Ost-Indie. 1726.

8 dagar förr än vi ifrån Cap och var jämt 8 dagar före oss i Angri, utan att vi på någondera resan sett hvarandra i sjön hvarken emellan Göteborg och Cap eller emellan Cap och Java.

I juli månad seglades:	3,761	engelska	mil.
Uti juni d:o d:o	2,229	d:o	d:o
Resan emell. Göteborg och Cap	9,566	d:o	d:o
Summa summarum segl.	15,556	engelska	sjö-

mil emellan Göteborg och Java.

Vid Angri skildes jag ifrån mina hederliga landsmän, sedan jag följt dem i närmare 5 månader och med dem seglat 15,556 engelska sjömil utan att i deras sällskap hafva haft någon enda ledsam minut.

Angri eller Anger är ett nigri vid Straat Sunda bestående af vid pass 100 hus och omkring 400 invånare, som här hafva en moské af sten. Husen äro alla bygda af bambu och väggarna flätade likasom mattor; golfvet är en fot öfver jorden och taken täkta af ett gräs eller vass, som invånarne kallade „allam allam“. Hela byggnaden är delad i tvänne rum, det yttre störst, där manfolken vistas, och det inre är mindre, uti hvilket de innesluta sina kvinnor.

En liten bäck flyter här i hafvet, utur hvilken skepp, med något besvär kunna hala vatten.

Angri lyder under konungen i Bantam; öfverbefälet af denna stad var nu lämnadt åt en prins, som förr varit dess rådsherre. Holländska Ostindiska kompaniets regering i Batavia håller här, äfven i fredstider, en korporal och två man soldater. Under krig är det en fänriks post. Denne skall genom kurirer öfver land underrätta regeringen i Batavia om hvart och ett skepp, som passerar Sraat Sunda.

Jag gjorde här bekantskap med vice kommendören och administratorn af Bantam herr Jan de Rovere van Breugel och gick med honom ombord den 25 om aftonen klockan 11 på en prå, för att komma till staden Bantam. Med sjövinden seglade vi och med landvinden roddes vår maskulit af 16 raska indianer, att vi inom två dygn voro i Bantam. Min reskamrat lät mig nu veta, att jag vid första anträdet i land skulle genast inställa mig hos kom-

mendören. Jag bad honom då presentera mig, sådan som jag resklädd kom i land, hvilket skedde, men herr van Breugel försvann med detsamma. Inför denne „groote heer" skulle jag nu redogöra för huruledes jag kommit till Java. Vräkande på en soffa med fötterna högre än hufvud frågade han: Woor komt dy van dan? hvarpå jag svarade: de la Svede. Då han hörde, att jag icke talade holländska, frågade han mig på fransyska: Hvarför svenskarne satt mig i land, hvad brott jag hade begått ombord, efter mina landsmän ej ville tillåta mig fortsätta resan till Kanton, m. m., som gjorde mig så förvånad och retad, att jag ej svarade ett ord, utan sedan han slutat med: hvad svarar Ni?, svarade jag på fransyska: Om jag vore en missgärningsman, som af landsmän blifvit kastad i land, är Ni för ringa person att döma mig; det tillhör Eder icke en gång att undersöka, utan genast sända mig till regeringen i Batavia, därifrån skulle min gynnare och vän hans excellens Radermacher underrätta honom, hvem jag vore. Då jag nämde „vän excellens Radermacher" hoppade herr kommendören upp ifrån sin soffa, var min ödmjukaste tjänare af alt sitt hjärta, tillbjöd mig sitt hus, sitt bord, gjorde mig all upptänklig höflighet. Jag dröjde hos honom några dagar för att få bese hufvudstaden Bantam. Staden är anlagd vid en flod, på hvilkens ena sida, där kongliga slottet är, bantamanerne bo, och på andra sidan hafva kineserna bygt sin stad. Utanför staden hafva holländarne anlagt fästningen Speelvyk, inom hvilken kommendören, de öfrige tjänstemännen och militären bo; den kommenderar hela staden. Af militär skall här vara en kapten, 3 löjtnanter, 3 fänrikar och soldater. Konungens slott är en usel byggnad, men skall nu förbättras. Moskén är vacker med tegeltak; de öfriga husen likna dem i Angri.

Den 30 gick jag ombord på en prå med 20 indianer, som skulle föra mig till Batavia. Klockan 10 om aftonen lämnade jag Bantam, sedan jag förskaffat mig en vän i komm. herr Engert. Fartyget var bygdt utan däck med ett spetsigt tak af Bambu, som i storm kunde borttagas. Seglen voro af bast, mycket oviga att brassa och regera.

Nätterna tillbringade jag med sömn, men mina mahomedaner nytjade dagarna därtill.

Tionde brefvet,*

dateradt Batavia den 20 augusti 1783.

Lyckligen kommen till den värld jag så länge önskat, hastar jag till den angenämaste skyldighet att lämna herr professorn underrättelse, på hvad fot jag har mina saker här i Batavia. Det måste denna gången ske kort. Herr Radermacher har befalt mig göra brefvet litet. I slutet af juli lämnade jag svenska Ostindiska skeppet i Anger, hvarifrån en prauw (ett slags fartyg) med 16 javaner följde mig först till Bantam och sedan hit utan minsta svårighet. Först adresserade jag mig till herr Vimmercrantz, som logerade mig de första åtta dagarna, till dess herr Radermacher själf ackorderade med en fransos, hvarest jag nu bor, spisar och till och med kan kommendera hästar och vagn. Dessutom har jag något öfver 50 Rd:r i månaden; hvar Riksd:r gör vid pass 32 skillingar specie. Generalguvernören Alting ger mig 15 Rd:r i månaden, så länge jag arbetar här; herr Radermacher, utom det att jag bor och spisar för hans räkning, ger han mig 20 Rd:r och min öfriga lön går till 20 Rd:r. Jag har god apparence att få detta tillökt genom de öfrige Vetenskapssocietetens herrar ledamöters frikostighet. Så snart jag hunnit lära väl malajiskan, skall min första resa börja inåt Java, till hvilken regeringen allaredan gifvit sitt bifall, sedan åt Borneo, Makassar och kanske Ceylon. Emellertid är jag nästan hvar dag hos herr Radermacher och spisar där ofta, då han tillåter mig att åka ut med sig på sina landtgårdar eller till Sällskapets botaniska trädgård. Under vägen vill han alltid lära svenska glosor, ja han har till och med börjat läsa svenska i Cronstedts mineralogi.

Naturalier äro på svenska skeppet Sofia Magdalena: en stor kinesisk lerkruka med 3 species hajar, 16 species cap-

---

* Infördt i Uppfostringssällskapets tidningar N:o 10. Stockholm den 7 februari 1785.

ska fåglar, några capska fiskar och amfibier i spiritu vini, en stor bläckfisk i en annan flaska, en albatross, capsdufva, m. m., som jag nu i hast ej kan komma ihåg. För 4 dagar sedan beság jag en ihjälslagen krokodil, som ätit upp en flicka. Han var 12 fot lång och 4 bred.

Innan svenska skeppen återkomma till Anger, skall jag ditsända, hvad jag kunnat samla här.

Elfte brefvet,

dat. Batavia den 2 september 1783.

Efter några dagars vistande i Batavia blef jag tillsagd att få presenteras i rådsalen inför sittande råd. Jag infann mig på befald timme. Den höga indiska regeringen var samlad. Jag anmältes, fick inträde, då edele heer Radermacher presenterade mig som en naturalhistoricus, den endast kärlek till vetenskapen hade fört ända till dessa Indiens sydligaste öar, att han ämnade uppdraga åt mig intendentskapet öfver de samlingar af naturalier och böker, som den nyligen anlagda Vetenskapssocieteten ägde i Batavia tillika med öfverinseendet vid botaniska trädgården. Rådet, sittande omkring ett stort rundt bord med hattarna på hufvudet, nickande bad mig vara välkommen och önskade mig lycka.

Rådsalen är inuti kastellet, som ligger åt sjösidan och har 4 bålvärk. Kastellet är mest bygdt af korallstenar. Generalguvernören har däruti sitt residens, då han vistas i staden. Här inom är ock kansliet, arkivet, ränteriet, biblioteket, regeringens boktryckeri, rustkamrar, högvakt och magasiner, hvilket alt jag denna dag beság.

Batavia täflar i byggnader med de vackraste städer i Europa. Öfver Jauatra floden, som flyter därigenom, äro tre vackra bryggor och staden utgöres af nära 2,000 hvita stenhus. En mur försedd med 22 bålvärk omgifver staden, som är anlagd för 185 år sedan af holländarne på 6° 10′ 30″ sydl. latitud och 122° 47′ 30″ longitud ost om Teneriffa.

De första holländska handlande hafva förmodligen utvalt dess plats, som är låg och sank, mera i afsikt att genom gräfda kanaler vinna den förmån att med bekväm-

lighet kunna transportera sina handelsvaror emellan fartygen och packhusen än att få ett sundt ställe för människor att bo uti. Gatorna äro breda, anlagda i räta linier, en del försedd med kanaler, som midtpå dela dem i tvänne. Gatan på hvardera sidan om kanalen är gjord med lera och sand till en rymlig och jämn väg för vagnar och med trottoarer af släthuggen kalksten, såväl invid husen som längs kanalen för de gående. Dessutom lämna planterade träd af *Canarium ammune* på ömse sidor om kanalerna de färdande en angenäm och nödig skugga.

Alla hus i Batavia äro af tegel, så bygda att de hafva midt uti en liten fyrkantig kringbygd gård, som insläpper dagen i nedre våningen och genom stora fönster befordrar en väderväxling, som i detta heta klimat skaffar den angenämaste svalka, hvilken är likaså nödig här, som kakelugnarna för att befordra värme i våra kalla länder. De förmögnare pryda nedre rummet med en myckenhet stora speglar. Folium håller sig icke länge klart, den löper inom några år tillhopa och lämnar i speglarna långa gångar, likasom om maskar skulle lupit fram och tillbaka. Öfre våningarna äro afdelta i smärre kamrar, som hafva inga andra möbler stort än säng och stolar.

Af allmänna byggnader räknar man nya holländska kyrkan, bygd en dôme, invigd 1736, och kostar tillika med sitt vackra orgelvärk något öfver 500,000 gyllen. Kastellkyrkan bygdes 1640, lutherska kyrkan bygdes 1749, tvänne portugisiska kyrkor, af hvilka den ena ligger utom staden, och en malajisk göra ingen synnerlig parad. Stadshuset är en vacker byggnad. Här är ock ett enkehus, ett spinnhus, ett stadsboktryckeri, ett apotek, ett postkontor, ett publikt värdshus under namn af „Heeren logement“ och Vetenskapssocietetens hus vid stora rivieret, utom en myckenhet magasiner.

Omkring 700 stenhus tillhöra holländarne, som äro engagerade uti kompaniets tjänst. De öfriga tillhöra europeer, som äro fria borgare så kallade. Nära 1,500 europeer tros bebo Batavia. Staden omgifves af förstäder och byar, som kallas camponger. Södra förstaden består af vid pass 500 hus. Utanför Rotterdamer stadsport är en andra förstad af

omkring 700 hus, som bebos af omkring 900 i landet infödda kristna, hvilka vanligen få namn af portugiser. Vid Diest Port är den stora kinesiska staden campong Kina kallad. Den skall hysa 22,000 kineser uti 1,300 hus. Utanför Ytreckska stadsporten bo mohrer och mahomedaner uti 760 hus. Dessutom äro aderton camponger eller byar omkring Batavia, hvilka fått sina namn efter de nationer, som där flyttat tillsamman och idka olika handel och näringsfång. Där ligga: 1:o campong Bugis, 2:o campong Bali, 3:o c. Ambon, 4:o c. Autong, 5:o c. Mandhar, 6:o c. Malojo, 7:o c. Krokot, 8:o c. Anké, 9:o c. Pacodjang, 10:o c. Pisang Batec, 11:o c. Gusti, 12:o c. Djakatra, 13:o c. Patuacan, 14:o, 15:o, äro 3 af samma namn, 16:o c. Baru, 17:o c. Tombor, 18:o campong Manga dua, hvilka skola sammanlagda med mahomedanska förstaden hysa 68,000 mahomedaner och hedningar. Utom själfva staden får man se moskéer, pagoder, hospitaler, slaktarhus, arraksbrännerier, sockerkvarnar, krutbruk, artillerilaboratorium. En fjärdings väg därifrån är hamnen, som hålles för den förträffligaste i Indien. Den inrymmer hela världens flottor, hvilka kunna ligga där alla årstider, lika säkra på bästa ankarbotten.

Holländarne skicka omkring 30 skepp årligen till Batavia, som föra ifrån Holland, hvad europeerna där behöfva, och återhämta peppar, muskot, näjlikor, kaffe, socker, risgryn, arrak, bomullsgarn, gedigen saltpeter, färgträd, m. m.

Batavia drifver en stark så kallad inländsk handel, till hvilken räknas handeln med kinesiska junkarne (fartyg) och ett ansenligt antal andra större och mindre fartyg, som årligen komma ifrån åtskilliga Indiens kuster och öar, t. ex. från Tonkin, Siam, Palembamg, Trangano, Cambodja, Banjermaising, Passier, Kutu, Ambon, Banda, Macassar, Ternate, Timor, Bima, Sumbava, Malacca, Padang, Bali och Javas kuster, hvilkas antal stiger till emellan 5 till 600. Dessa handla egenteligen med borgerskapet, hvaribland slafvar utgöra den dyraste handelsvaran. Årligen föras till Batavia omkring 4,000 sådane ifrån alla kuster och öar.

Med herr Vimmercrantz reste jag till Anké utanför Batavia för att där få se ett roddarespel eller kapproning, som kineserne anställa rivieret uppföre. Dessa farkoster

hade som alt annat här sin egen skapnad: de voro långa och mycket smala för att lätt kunna klyfva vattnet och roddes af 12, 16 till 20 kineser alt efter fartygens storlek. Årorna liknade ugnspadar. I fören satt en som sjöng upp och slog takten med handen, för hvar gång årorna skulle i vattnet. Midt i båten satt musiken som skramlade på runda metallstycken. Farkosterna voro fyra, som täflade, och belöningen gafs åt den, som vann priset, det är som kom först fram till målet.

Det är för europeer icke tillåtet på denna ort att hafva någon hvit, det vill säga europé, uti sin tjänst. Hvar och en måste därför betjänas af slafvar. Sedan jag uppehållit mig några veckor i detta klimat, fann jag nödvändigheten af att köpa åt mig en säker och trogen domestik såväl att passa upp mig, vid hvilket man själf är högst oskicklig, som ock att öfva mig i talandet af malajiska språket. Herr kapten-ingeniör Wimmercrantz, som inom kort ärnar återgå till fäderneslandet och därför försäljer sina flesta egendomar, har valt ibland sina slafvar en, som skall vara sådan som jag önskar, hvilken jag betalte med etthundra riksdaler. Det långa namnet Januarius ändrade jag till Ali i köpebrefvet. Man tager här köpebref på en slaf, likasom hos oss en ort, egen tomt eller hemman.

Tolfte brefvet,

dat. Batavia den 14 september 1783.

I förgår blef jag bjuden af kapten Josef Guglielmie de Maranzeto att göra honom sällskap och bivista en kinesisk fest, till hvilken han blifvit inviterad med sina fruntimmer. Vi reste klockan 8 om aftonen till campong Kina. Tuan Thomas, en kines, var oss till mötes med brinnande facklor, vid en liten brygga, hvarifrån vi gingo till fots. Under promenerandet frågade jag vår unge ledsagare, som talade god holländska, hvarför denna festlighet var anstäld? Jo, svarade han: mästarene i vårt ämbete byta hvarje år om att vara åldermän. Min bror, som är stenhuggare, öfverlämnar i afton åldermansbefälet tillika

med Joss (Guden) åt en annan. Då vi komma fram, följ mig, så skall ni få se, huru vi offra och aflägga vår tacksägelse åt vår Joss för det lyckligen förflutna året.

Mycket nöjd följde jag min ledsagare tätt vid sidan och sedan vi gått vid pass $^{1}/_{16}$:dels svensk mil kommo vi till en gård, där flere bord voro efter landets sed serverade. Alla stenhuggarne hade redan satt sig att spisa. En myckenhet kineser och javanare voro deras åskådare. Här sade min kines: lämna Edert sällskap och följ mig! Vi gingo genom gården in uti ett rum, därest på tre bord, det ena en half fot högre än det andra, voro uppstälda gudar och offer. Nu föll min vän på knä, jämte en annan kines, klädd i mandarins dräkt. De föllo först på det vänstra, sedan på båda knäna och sist lade de ansiktet på jorden. Då de så gjort fem särskilda gånger, upptände de 4 smala rökelsestänger, hvilka nedsattes i aska, som förvarades uti ett rökelsekar framför stenhuggare Joss. Under denna ceremoni var inuti samma rum en förskräcklig musik på kinesiska harpor, skramlor och smällande på metallstycken af nästan samma skapnad och melodi som våra stekpannor. Gudstjänsten blef nu slut. Vi gingo ut en liten stund, till dess de itända rökelsestängerna voro utbrända, då samma ceremoni förnyades och på det sättet fortfor hela natten igenom till litet för solens uppgång. Jag frågade min beskedelige kines, om det vore mig tillåtet att med blypenna afteckna denna grannlåt? Ja, svarade han, ja gärna. Han lyfte själf fram en stol för altarena eller rättare borden, uppå hvilka jag på papper afritade altaren, gudar, offren, m. m. Min vän stod bredvid mig, och då han såg mig sluta, bad han, att jag för alldel ej ville förgäta att rita af den vackra duken, som hängde ytterst nedanför det främsta bordet, hvilken duk jag omöjligen kunde se, förr än den blifvit framdragen. På denna var broderadt utaf guld ett förskräckeligen grymt ansikte med stora mustascher och sex horn i pannan. Bordet längst bakom var minst och högst öfver de tvänne andra; därpå satt Joss och hade sin tjänare Sattan till vänster. Joss eller den goda guden färgas af kineserne hvit i ansiktet med röda kinder, eller ock röd med blå kindben och den

onda svart. På ömse sidor om dessa gudar sutto fyra mindre tjänstegudar; utom dessa brunno två stora vaxljus, två alnar långa. Frammanför den goda gudens fötter stodo tre porslinskoppar fylda med tsjö eller svag arrak.

Det andra eller mellersta bordet, var större än det öfversta och mindre än det understa. Midtuppå stod ett täkt rökelsekar af porslin; närmast intill på hvardera sidan voro placerade oformliga figurer, hvilka liknade grymma djurshufvuden, utarbetade i trädrötter, och utom desse brunno två stora vaxljus. Ytterst på hvardera ändan stodo två stora porslinskrukor, den ena med kinesiska blommor och den andra med mogna frukter.

Tredje bordet var lägst och störst. På detta satt deras egen Joss eller guden för stenhuggarne med två tjänstegudar på hvardera sidan och invid desse stodo 12 tekoppar fylda med kanderadt socker och smärre frukter. Framför denna Joss stod ett rökelsekar af japansk koppar, hvaruti de brinnande rökelsestängerna nedsattes i askan af förbrända, hvilken gömmes som en helgedom. På hvardera sidan om detta rökelsekar, stod ett annat af porslin, fyldt med aska. Framför dessa stodo först 3 porslinskoppar med tévatten utan socker och grädde och framför dem 5 med tsjö. Vid ändarna af bordet lågo 4 kaststenar, med hvilka de spå tillkommande händelser. Den ena sidan af stenen är konvex och den andra konkav; af den, som faller uppåt, då dessa stenar kastas framför Joss, döma de väl eller illa. En pyramid stod på hvardera sidan af detta bord med brinnande vaxljus, som voro längre än de förr beskrifna.

Utanför denna kammare, där andakten förrättades var en stor grön gård, där 4 fyrkantiga bord voro stälda i kvadrat, kring hvilka de kineser, som hörde till stenhuggareämbetet sutto och spisade. Inom dessa bord eller midtuti fyrkanten var ett stort aflångt bord dukadt för kapten Maranzetto och hans sällskap. Vi trakterades där med 30 rätter mat, utan att jag kunde stilla min hunger. Klockan var omkring 12 på natten; jag hade en god aptit, men ovan att äta kinesiska maträtter, förekom den mig så mäktig, att jag kvaldes och vämjdes vid hvar bit; men till slut kommo

frukter fram, då jag med nöje tog min skada igen, åt pisang, radja, pumpelmus, apelsiner och ananas.

Under hela supén speltes komedier på en därtill upphöjd teater, så ställd, att vi ifrån borden kunde betrakta spektaklet. Kineserne och javanerne tyktes hafva mera nöje att se oss äta än att se teatern. Flere än hundrade inländare stodo med största uppmärksamhet kring vårt bord, och isynnerhet roade det de svartsjuka javanerne att se våra fruntimmer under måltiden railleras af oss. Vi sjöngo deras skålar på holländska och på malajska, och indianerne inblandade äfven deras glädje med vår; de gåfvo den till känna genom ett itereradt ropande af: „Hossa! hossa!"

Kineserne finna ett synnerligt nöje i komedier. Det är könet ensamt, som uppför dem. Aldrig går någon kines på teatern, men väl hjälper han till vid dekorationerna och musiken. Pjesen började i afton med en simfoni, ganska trög och en kinesiska sjöng därefter solo. Då denna gick ut, inkom en annan flicka, väl klädd med 4 hvita vingar på ryggen och hade i sitt sällskap fyra flickor, som buro hvar sin fana i handen. Två komplimenterade hvarandra i sender och marcherade därefter med stolta steg sin väg. Solosångerskan inkom åter med en långsam gång, stiger sakta upp och sätter sig på ett bord, under en bullrande orkester af trummor, flöjter, pipor, skramlor och en sort trumpet-marin. Vid det hon satte sig ned på bordet, inkommo åtta svartklädda, af hvilka fyra hade dragna värjor, och fyra träpåkar, som brottades, hoppade, dansade och gjorde några ekvilibristiska kullerbyttor. De siktade med trädpåkarna åt alla fyra väderstrecken och ropade: „Pi". Sju gingo därefter ut; en blef kvar för att utföra nästan en och samma exercis och då denna var uttröttad, lämnade hon teatern och en annan inkom; hvarmed fortfors till dess alla åtta varit framme och visat särskildt sin skicklighet.

Nu kom en annan in, och med otrolig färdighet balancerar med tvänne käppar, kastande dem i luften. Åter komma tvänne och slåss; en af dem segrar; den öfvervunna flyr ut och en annan kämpe intar den öfvervunnas ställe. Den, som sist segrade, öfvervinnes af den nyligen inkomne.

Sedan detta blifvit fortsatt en fjärdedels timme, begynte sångerskan på bordet en pantomim; hon grät eller kanske sjöng mycket sorgligt med de ömkligaste åtbörder och nu vardt pjesen slut. En annan började, som efter mitt tycke ej var mycket skild ifrån den förra, åtminstone i pantomim, balletter och musik; alt det öfriga förstod jag intet.

Själfva kineserne förstå ej mycket af det, som sjunges ifrån teatern. Då jag frågade dem, hvarom pjesen handlade fick jag alltid till svar, att de ej kunde höra aktriserna, som talte eller sjöngo så sakta. De tyktes vara mest roade af balletterna och musiken.

Ehuru kineserne kände för mer än 3,000 år sedan denna vetenskap, att lifligen framställa människors gärningar på teatern, får man i de kinesiska komedierna vänta hvarken det regelbundna eller det sannolika. De äro ännu i sin råhet och barndom, hvarifrån de aldrig lära komma, emedan kineserne aldrig vika ifrån sina förfäders bruk.

Det är hos kineserne och atenienserne som dramatiken kan räkna en hög ålder. I Rom öfvades den flere hundrade år senare. Hos indianerne är den ännu okänd, men deras danserskor och danspartier äga mycken likhet med kinesernes komedier.

Klockan inemot tre om morgonen reste vi härifrån, men festiviteterna fortforo till solens uppgång eller klokkan omkring sex.

Trettonde brefvet,

dat. den 20 november, Batavia 1783.

Jag kommer ifrån att hafva gjort en resa åt de dels bebodda dels obebodda öar, som ligga utomkring Java åt Sumatra landet. En fyrcoijangs prå, det vill säga ett litet fartyg, som kan bära något öfver två läster, hyrdes för 4 Rd:r om dagen, då med båten tillika följde tvänne javanare, som vid motvind rodde och med god vind passade på seglen och rodret. Klockan sex om morgonen seglade vi med det vackraste väder, som kunde önskas, ut genom rivieret. Vi seglade förbi en ohygglig uppsväld, död människokropp, som flöt lik en trumma på vattnet, och längre

ut vid mynningen åt bayen summo 15 till 20 fot långa krokodiler af och an, för att uppsluka hvad som kan flytande komma från staden och tjäna dem till föda. Denna negerkropp blef genast sväljd. Krokodilen nedslog med stjärten negern, vände sig, höjde öfre käken öfver vattenytan, då den döde, tillika med en ström vatten, liksom sam in uti hans ofantliga svalg.

Hela rivieret var på båda sidor fullt af större och mindre fartyg, som ifrån åtskilliga orter och öar drifva handel med invånarne i Batavia. Man får se nästan likaså många byggningssätt, som man får se farkoster. Det är intet sällsynt att se dem med tvänne kölar och tvänne styren. Längre ut på redden lågo 9 stycken så kallade kinesiska junkare [djunker] eller fartyg till ankars på två till tre famnars vatten. Ytterst ligga de europeiska skeppen. Hamnen är lika stor som redden. Skepp kunna ankra på hvad djup de behaga uti den bästa lergrund. Stormar och sjö kunna aldrig göra dem någon olägenhet. Ett grund sträcker sig ut, som gör uppgången till rivieret svår och något äfventyrlig under lågt vatten, då det icke är djupare än 2 fot.

Med tillhjälp af den jämna landvind, som gemenligen blåser till kl. 11 f. m., landsteg jag efter några timmars seglande på Onrust, af inländarne kallad Pulo Kappal. Ön ligger vid pass 6 engelska mil ifrån Batavia, är mycket bebygd med bambuhus. Kompaniet har här ett godt varf, där skepp kunna repareras och kölhalas och underhåller en myckenhet skeppstimmermän, som mest äro indianer eller hyrda kineser. En kommendant förer befälet, under hvilken är en kapten, en löjtnant, en fänrik, en adjutant och en värkbaazer. Alla morgnar hålles här en liten marknad, mest med matvaror.

På denna ö har kompaniet största nederlagsställe för pepparn och äfven magasiner för andra specerier, som äro destinerade till Holland. Belägenheten af in- och utskeppningen är här bekvämligast. Öfver magasinerna har en administrator, som har Opperkoopmans rang öfverinseendet, hvilken efter berättelse skall kunna göra sina inkomster till flere tusende riksdaler i månaden. Kompaniet insam-

lar på Java omkring sex millioner skålpund peppar, för hvilket det vanligen betalar $2^1/_2$ styfver ℔. Ön har en kyrka med sin betjäning, ett sjukhus för hundrade sjuka, bygdt af bambu, en fältskär och en syktroster. Vi foro härifrån till Pulo Fogel, som holländarne kalla Kuyper, där kompaniet har ett packhus för ris och andra varor af mindre värde. Vidare passerade vi förbi Pulo Sakkit, hvari lyste ett vackert stenhus, som nytjades till hospital, Pulo Kellor, Pulo Ubibezar, Pulo Aijer. Vid Pulo Lussi fiskade jag några vackra koraller, med sina lefvande djur uti. Jag hade icke längre haft dem i båten, förr än de begynte lukta så illa, att jag nödgades för stankens skull kasta dem åter i sjön; och som denna ö var obebodd och natten tyktes blifva stormig, togo vi där vårt första nattläger.

Natten blef ock värkligen en bland de rysligaste, jag [upp]lefvat. Under det stormen tilltog med ilande orkaner, följde den ena blixten oupphörligt på den andra, att inom samma minut väl tjugu gånger det svartaste mörker afväxlade med det ljusaste sken, så att himmelen och hafvet tyktes stå i eld.

Andra dagen fortsatte jag resan till Pulo Dammer, vid pass 20 engelska mil ifrån Onrust. Till denna ö sändas sådana brottslingar, som dömas till arbete på 5, 10, 20 ja 90 år för sådana brott, som ej förtjäna döden: t. ex. buffeloxe tjufveri straffas med brännmärke och 10 års arbete. Här bor en så kallad kommendant, som har under sig en bokhållare.

Resan continuerades till Pulo Baru, omkring Pulo Menjangan förbi Pulo Dammer Kitjil och den där bredvid liggande ön Janock; vidare åt öster till Pnlo Putri, Pulo Ubi Kitjil och landsteg på Pulo Ontong Djawa, där jag tog nattläger. Sedan jag här öfverkommit några vackra insekter, roddes dagen därefter till Pulo Rambu och därifrån till Pulo Atrada. Himmelen var denna dag särdeles klar och solen itände luften med sina brännande strålar. Förra dagarna hade vi haft moln och regn, som gaf oss en sval luft att andas. Denna dag var intet sådant att hoppas. En af sällskapet, en ingeniör, [som] var mest ovan vid hettan, fick den vanliga hufvudvärken med matthet och svim-

ningar. I båten var ingen skygd för solen, intet friskt vatten. Vi måste släcka vår brinnande törst med sköldpaddeblod på javanernes inrådan. Lyckligt hade vi nyss uppfiskat en af de mindre sjösköldpaddor. Vi rodde med fördubblade krafter åt ön, seglen lättade rodden så, att inom tvänne timmar hunno vi nära stranden. Landet var låggrundt och bränningarna nog starka, att vi ej kunde lägga till land på den sidan. Tid var intet eller öfrig för oss att uppsöka någon bekvämligare, det skulle ock varit omöjligt att arbeta oss ut tillbaka emot sjön och emot bränningarna. Jag tog min bössa i handen, hoppade utur prån i sjön och befalde Ali att följa mig. Öboarna kommo till stranden för att hindra oss landstiga. En steg strax framom de andra, gick mig till mötes intill vattubrynet, frågade med handen på sin kri: Apa tuan mau? (hvad vill herrn). Jag svarade: Mau bili ikan (jag vill köpa fisk); fortsatte min gång långs stranden i vattnet utan att landstiga och utan att låddas höra det svar, som alla på en gång ropade: Trada, trada ikan (vi ha ingen fisk). Öboarna följde mig. Jag lade till ögat och i detsamma sköt en fågel, som satt några famnar ifrån stranden, han föll död, min slaf lopp till och tog den. Inländarne stannade och liksom föllo i förundran öfver mitt gevärs säkerhet att döda. Då vi voro något skilda ifrån dem, tillsade jag Ali att hos dem med beskedlighet utvärka mig tillstånd få hvila några timmar öfver den heta middagstiden. Ali gick emot den, som tyktes vara deras anförare och höll till honom detta tal: „Det är min herre, den som där går; han är Tukan Sackit (doktor), som kommit hit långt ifrån andra sidan om Mecka; han gör ingen människa ondt; alla dagar plockar han rosor dem han lägger emellan papper; han skjuter fåglar och stoppar bomull i skinnet, sedan han tagit bort köttet; han trär flugor på knappnålar, köper ormar och fiskar, som han lägger i arrak och skickar hem till sin kong. Hitkommen till eder, är han endast för att söka skydd för middagssolen och friskt vatten åt den sjuke holländarn, som ligger i prån.“ Efter en liten stund kommo några små gossar löpande med fyra vackert färgade fiskar af genus *Chaetodon,* lefvande uti en glasflaska. De frågade:

Tuan mau bili? Jag emottog flaskan med fiskarna och gaf gossarne en rupi för att snart bli deras vän. Gossarne, hoppade af glädje, viste sina föräldrar deras skatt. Strax lupo ynglingar till stranden, samlade tillhopa med händerna småfisk i träbunkar, tusendetal, och framburo för mig att köpa. Det hade blifvit mig för kostsamt, att betala dessa efter mitt första pris. Jag utletade några olika species, betalte dem med en half rupi och viste barnen med de öfriga till de andra herrarne, som ännu voro uti båten. Jag vandrade vidare rundtomkring hela ön på mindre än en timme. Stränderna voro här som på de öfriga öarna hvita af söndermalade snäckskal. Några större träd och små buskar prydde det inre af ön och gaf en svalkande skugga. Jag träffade några inländare, som voro sysselsatta att fläta mjälar af rotting, hvilka hade samma form som de mjälar vi bruka i Sverge, men dessa hade från 12 till 20 fots längd, med 4 eller 5 fots bredd. Intet andra djur än ett par höns och några små gråsparfvar syntes.

Då jag kom till stället, där jag landsteg, fann jag mitt ressällskap i land, där de hade intagit en plats strax vid infödingarnes hus under ett skuggrikt tamarind-träd. Muntra vid en kruka friskt vatten, höllo de nu på att tända sina tobakspipor. Jag lät bära fram min matkorg, hvaruti jag hade äfven några buteljer rödt vin. Vi bjödo vår mandor, som jag gaf titul af radja, att spisa med oss. Gubben hade klädt sig uti en storrosig kattuns nattrock, förmodligen att ge oss värdigt begrepp om dess välmåga och anseende. Vi trakterade med stekta höns, skeppsskorpor, smör, holländsk ost, pisang, ananas och pumpelmus. Efter måltiden drucko vi en bål punsch. Under det vi åto bredde Ali små smörgåsar och därmed trakterade barnen, som flitigt beskådade oss. Kvinnorna, som vi hittils ej sett, kommo nu fram med små dibarn och begärde äfven åt dem smör och bröd. Bägge könen gingo nakna, utom ett skynke, som de buro öfver länderna, och karlarne hade dessutom en duk vriden omkring hufvudet. Mitt sällskap lade sig efter landets bruk att sofva middag, men jag begaf mig till stränderna för att söka snäckor, som af bränningarna blifva uppkastade.

Klockan 4 kom Ali och underrättade mig, att herrarne voro vakna och kaffe kokadt. Radjan hade låtit föra ut ett bord, 4 (oläsligt) porslinskoppar (oläsligt), det redbaraste af hans egendom, och gjorde oss äfven sällskap vid kaffebordet.

Hela ön hade omkring 12 bambuhus, bygda efter javanska byggningssättet med golfvet en fot öfver jorden, men regentens var efter det Malackska, bygdt på höga bambupålar, uti hvilket man ingick genom en stege med 10 till 12 steg. Fyratio till femtio människor utgjorde öns invånare.

För att innan mörkret komma härifrån måste vi lämna detta beskedliga folket och fortsatte vår resa. Återkommen till Batavia, hade solstrålarna så förbränt huden, att jag efter några dagar flådde af skinnet i ansiktet och på händerna, nästan som man aftager en mask, eller drar af sig ett par handskar.

Alla örter, jag under denna resan fick se och samla, voro stora som buskar.

Fjortonde brefvet,*

Batavia den 4 november 1783.

Sedan mitt sista bref till herr professorn, har jag haft tillfälle närmare känna ett land, som till dess naturalhistoria säkerligen ännu får ett rum bland de okändaste på vårt jordklot. Den 4 september gjorde jag en resa inåt landet med en fransman till dess gård. Här uppehöll jag mig i tre veckor, dels för att botanisera och dels för att andas en sval och hälsosam luft, som man förgäfves söker i Batavia, hvars giftade ångor kostat många tusende europeer lifvet. Alt var här af den starka hettan och långsamma torkan utan blommor. Det är öfver sex månader, som här icke fallit så mycket regn, att jorden blifvit en gång nog mättad. Således har jag ingen apparence att få mätta min nyfikenhet och att få nogare känna de höga

* Infördt i Uppfostringssällskapets tidningar N:o 10. Stockholm den 7 februari 1785.

palmträdens okända blommor, förr än den såkallade „elaka årstiden“ (Qvade Mousson) är förbi. Under de 4 månader, då solen är som allra närmast, öfvertäckes himmelen med beständiga moln och faller ett dagligt regn som vattnar och ger växterna nytt lif, i stället för att solen annars skulle förbränna alt lefvande i detta rike. En *Nymphœa Canna indica, Jasminum Azoricum* och några *Convolvoli* voro de enda, som nekade mig blotta deras födslodelar.

Hvad jag har tillfälle göra i den öfriga delen af naturalhistorien såväl under min varelse inuti landet som omkring Batavia, täckes herr professorn inhämta af medföljande förteckningar. Alt har jag med möjligaste noggrannhet beskrifvit och afritat. Alla fyrfota djur, fåglar, fiskar och amfibier, har jag dessutom på det varsammaste förvarat antingen uppstoppade eller i spiritu vini. Det mesta är in dupplo för att däraf öfversända en samling till kongl. svenska Vetenskapsakademin, hvars benägna frikostighet jag aldrig till fylles kan vörda och utom hvilken jag aldrig fått tillfälle se Indien. Den andra tillhör min förste befordrare herr professor Thunberg. Jag hade tänkt få altsammans afsändt till Sverge med kapten Wimmercrantz, men han måste själf lämna en del af sina saker af brist på bekvämliga rum i skeppet, hvilka jag fått kommission öfversända med andra skepp till Europa; därför nödgas jag vänta, tils svenska skeppen komma till Anger eller Nord-Eiland, hvilka torde komma förr hem än kapten Wimmercrantz. Då tänker jag kunna öka herr baron och kanslirådet Alströmers och herrar Bergii ansenliga naturalsamlingar med ett *Herbarium Javanense*, samt herr asessor Mentins museum med insekter och kranier af *Mammalia*, hvilka jag till en del redan har aflagda.

Under närvarande tid är jag sysselsatt med Vetenskapskapssocietetens kabinett för att nämna och iordningsätta de naturalier, som här finnas. Hälften är nytt. När jag får dessas beskrifningar färdiga, tillagda med hvad jag själf dagligen samlar, skall jag öfverlämna herr professorn en volume större än hela andra edition af Systemet. De mesta fåglar och amfibier, som här finnas äro nya. Ett nytt genus af *Mammalia* förvaras här in dupplo i spiritu

vini. Jag hoppas kunna få det ena till Sverige. De mesta snäckor jag funnit stå i Linnés system. Hvad tycker herr professorn väl, vår lilla svenska *Tringa hypoleucos*, den Hasselqvist fann vid pyramiderna i Egypten, springer öfveralt kring stränderna på Java och ännu mera vår nordiska *Charadrius apricarius*, den lapparne kallade Huttik, som jag många gånger sköt längst upp i fjällen under min resa i Luleå lappmark, säljes här öfveralt på gatorna.

Jag har fått den på Java boende kameleonten, både hane och hona, hvilka jag haft uti en stor glasflaska lefvande, för att observera, om den så i lefnadssätt som färgers ombyte skilde sig ifrån den förut af herrar Linné och Hasselqvist beskrifna kameleonten, som den till skapnaden är deras olik. 1:o kunde jag aldrig få honom att äta eller dricka; 2:o var han till färgen stundom svart, då vissa fjäll på hufvud, hals och kropp voro gröna; oftare grön, då nämda fjäll blefvo ljusblå; oftast brun, med samma fjäll ljusröda; sällan ljusblå, då blefvo dessa fjäll krithvita; 3:o stjärten och digiti voro alltid bruna utom då kroppen var brun, ty då blefvo dessa svarta; 4:o sattes flaskan på grönt eller i solen, blef han ock efter en liten stund grön, men tog ej efter någon annan färg. Han lefde i 13 dygn utan mat och dricka; hade ock lefvat längre, om icke min slaf, en dag, då jag var borta, lämnat flaskan i solen, hvars starka hetta dödade dem båda.

Af den lilla muscus-katten har jag 4 lefvande och af guineiska hjorten 2:ne. Den ena af dem är hane men utan horn, och tror jag aldrig, att han får sådana. Han varierar ifrån brun och röd till krithvit; då är han vacker och betalas dyrt i Batavia. Ett sjödjur, som javanerne kalla Anging aijer, det är sjöhund, har jag lefvande och ärnar föda, tils det får sina tänder, att jag får se, till hvilket släkte det hörer. Det är ett ibland de glupskaste rofdjur jag sett.

Utom naturalhistorien söker jag närmare få känna portugiserne, kineserne, morerne och javanerne, som bebo Java, deras särskilda lefnadssätt, seder, religion, kläder, språk, m. m. Jag har afritat deras klädedräkter. Mina

tabeller såväl öfver detta som öfver naturalier gå redan till några och femtio.

Jag bör ock icke förtiga, att jag en gång mutade mig in på kinesiska komedin, och det uti innersta rummet, där aktriserna omkläda sig, ett ställe dit aldrig någon europé tillåtes ingå.

Sedan jag besett deras musikaliska instrumenter, vapen, kläder, m. m., adresserade jag mig till en ung aktris, som ur ett manuskript öfverläste sin roll; jag sade henne så mycken grannlåt som möjligt var af en nybegynnare i ett språk, där ej många sådana ord finnas, för att kunna öfvertala henne att sälja mig sitt manuskript. Det lyckades. När man förstår att taga fruntimren på den rätta sidan, får man af dem, hvad man önskar. I själfva Kina skulle sådant aldrig kunna hända. Dessa komedier öfversättas nu på malajska af en kines, med hvilken jag gjort förtrolig bekantskap. Från detta språk ärnar jag själf öfversätta dem på svenska. Det är inalles 3 komedier, som efter aktrisens berättelse skola vara af de älsta och vackraste i kinesiskan, skrifna i Kina, men autorn kunde hon intet säga mig. Hon talte ganska fort malajska, att jag intet alltid förstod henne, men hon förstod sig på mina rupier så mycket bättre.

Mitt vistande här är för mig på det förmånligaste. Att uppehållas på så dyr ort som Batavia och äga dessutom 50 riksdaler i månaden är en lycka, som få naturalhistorici kunna få, åtminstone ingen svensk, och för hvilken jag har att tacka herr professorn. Dessa inkomster har jag åtminstone så länge, som jag har att arbeta med Vetenskapssocietetens kabinett, och hvilket jag knappast tror kunna komma i fullkomligt god ordning ännu på ett år. Mina små resor inåt landet, tillagda med den stora, som jag börjar, om Gud ger mig hälsan, i mars månad nästa år 1784, då landet är i sin största fägring, tager bort mera än hälften af året.

P. S. Med fiskarna, som herr professorn vet äro mitt lif-folk, vill jag börja nu, då den elaka årstiden kommer, då jag icke mera kan gå ut att skjuta fåglar och samla insekter.

Beskrifningar äro gjorda på:

Javanesisk riskvarn, som ock är afritad.

Javanesiska åkerbruket och huru de sköta sina åkrar.

De behändiga inventioner, hvarmed en enda javan, utan att gå ett enda steg under starkaste solhettan, jagar risfåglarna från alla ställen på en gång ur en stor åker.

Kinesisk fest, beskrifven och offren afritade, hvilken jag fick tillfälle se i sällskap med kapten Maringzetto, en italienare.

Beskrifning öfver hvita myran, som är södra ländernas svåraste plåga, som fördärfvar alt, fräter till och med tenn; huru hon på ett förunderligt sätt bygger tvänne bon af jord, ett på marken vid vatten, det andra i träden, mellan hvilka hon murar en lång, hvälfd och täkt väg, så att, när regntiden kommer och vattnet stiger, hon utan skada flyttar i sin andra boning i trädet etc.

Den 2 november eller i förgår stod herr Radermacher brudgum med rådsherrn Smils dotter. Hon är ännu intet 15 år, räknas icke häller för rik, ehuru hon äger 100,000 riksdaler.

Femtonde brefvet,

Batavia den 9 december 1783.

I förgår den 7 december såg jag, huru en rik kines vid namn Gouw Puansuij begrafdes. Han var ledamot af kinesiska rådet på Java, som af den höga regeringen i Batavia fått karaktär af löjtnant Kina.

Jag infann mig klockan 4 om morgonen på den vägen, som ifrån campong Kina förer till kinesernas grafvar, och träffade snart likprocessen, som bestod af omkring 2,000 kineser. Den tågade i följande ordning:

Främst gingo mandariner eller som de här kallas mandorer, och efter dem buros på stänger pyramider, lanternor, torn, stolar, portschäser, gjorda af fina rotting- och bambu-ribbor, öfverklädda med måladt, kinesiskt, tunt papper. De gingo 2 och 2 i bredd. Därefter fördes i en portschäs Gouv-Puansuijs porträtt, med glas öfvertäkt, sedan en portschäs, där apelsiner, pisang med flere frukter voro

lagda på en stol inuti portschäsen. Vidare buros åter några och tjugu olika pappersmaskiner, som liknade lanternor, pyramider, fanor och annat dylikt, alt efter arbetarens fintlighet, utan att just föreställa något visst, som jag kunde igenkänna. Detta bars på långa, målade bambustänger, alt gjordt af finaste kinesiska papper, så tunna, att de vid minsta väderfläkt skulle blåsa sönder och tyktes vara offrade åt dagen. Efter dessa drogs af kineser en kolossal bild, omkring 30 fot hög och i samma proportion tjock, gjord af bambu- och rottings-ribbor, med öfverlimmadt papper, som var måladt med allehanda färger. Ansiktet var stort, rödlätt, med fem stora ögon, två öfver hvart och ett af de ordinära; det femte var midt i pannan långs ansiktet. Denna bild både drogs och sköts med käppar på små hjul. Härefter red en kines och efter honom kom den vanliga musiken. Efter musikanterne fördes åter lyktor, lanternor, fanor, remsor på långa bamburör, alt grant måladt och förgyldt.

Nu kom liket, förvaradt i en svart kista, gjord af timmer eller stockar, som voro sågade i tu, och var en börda för 40 man. På sidorna om liket gick den dödes tvänne söner, lutande, med täkta ansikten, öfverhöljda med fina bastmattor, stödjande sig på kistan. Därpå fördes åter i luften en svår mängd med pappersgannlåt, af en myckenhet kineser, som gingo två i bredd. Efter denna grannlåt gingo 12 bonzer, klädda i stora, grå kåpor, som på afstånd liknade lutherska prästernas mäss-skjortor; de buro svarta mössor på sina rakade hufvuden och voro alla utan skägg. De öfriga af folkmassan, som utgjorde processen, gingo utan särdeles ordning, men alla voro hvitklädda en del med hvita dukar om hufvudet och en del med mössor, gjorda af fint bast och buro i handen sin solfjäder, utan hvilken kinesen sällan går. Liket nedsattes först på en höjd, litet afskild från grafven. Strax framkommo den dödes hustru, moder och döttrar, åtföljda af 20 gråterskor, praeficae, som voro hyrda för dagen. De kastade sig på jorden, gräto och beklagade sig med ett ömkeligt jämrande. Sedan lades den döde in i grafven med ansiktet emot öster. Grafven var murad ost och väst. Något framför grafven

satte sig ned på jorden den aflidnes anhöriga af kvinkönet med gråterskorna, som voro klädda i hvita kläder. Men hustrun, modern och döttrarna voro tillika täkta med fina bastmattor.

Sedan de gråtit en någorlunda god stund, serverades med mat och dryck. Under måltiden tyktes de sörjande damerna gifva sig till freds, men så snart musiken hördes, begynte ock damerna ånyo sin jämmer och klagan. En och annan täck gråterska stack som oftast, spectaturae et spectandae, ett par nyfikna, kanske kärliga ögon fram under ett hvitt kläde, med hvilket hon täkte sitt ansikte, och aftorkade sina legda tårar.

Femton steg ifrån grafven var ett litet hus af bambu uppbygdt, där på ett bord lågo papper, tusch och penslar för bonzen att skrifva pass åt den döde. Här stod ock en liten ask med resepengar. Små bord voro placerade rundt omkring, hvarpå lågo frukter, offrade antingen åt gudar eller den döde. Ett rakadt svin och ett flådt får voro uppstälda på stolpar, med inelfvorna i munnarna.

Hettan blef alt starkare, som det led inpå dagen och jag plågades af en stark törst. Ett fat med vindrufvor, på ett af borden, blef för mig en behaglig upptäkt. Jag intog ett ställe nära fatet, och okunnig [om] att det kunde vara förbjuden frukt, ställd endast till skådorätt, åt jag med särdeles smak, då en kines ropar på malajska: „Allah! Hur är det möjligt, att du vågar äta af den dödes mat?“ — „Jo, för det att vi voro så mycket goda vänner“, svarade jag, men gick med detsamma helt kallsinnigt min väg. Hade man sett mig visa någon fruktan, hade man säkerligen förföljt mig vidare, men som kineserne på Java hållas af holländarne tämligen i tygeln, våga de ej utbryta mot någon europé, isynnerhet då de finna motstånd.

Mera än 50 österländska mattor voro utbredda på den gröna marken å ömsesidor om vägen, där liket blifvit framburet. På dessa var uppdukadt med mat, lagd på friska pisangblad, för gående och kommande att äta. Jag ville gå här förbi för att i pagoden, där kapten Kina och löjtnanterne, det vill säga kinesiska rådet, voro samlade, se hvad de där förehade. Men jag anroptes från alla håll

af kineserne: „Tuan, mari sini, makan, minno, ada suppi (herre, kom hit, ät, drick, här är brännvin!)". Jag tog mig ett glas arrak, litet insyltad ingefära och några manga. Mattorna voro serverade med fisk, fläsk, kokta höns, stekta höns, kokt ris, många sorter que eller bakelser, frukter af alla slag och en evig myckenhet med syltsaker.

Jag gick in i pagoden och blef höfligt emottagen af kinesiska rådet. Här förvillades intet andakten af konstens onödiga bildervärk. Ett tomt rum med nakna väggar. En soffa, hvarpå 4 af sten groft huggna bilder sutto på österländska viset med benen i kors under kroppen. Litet frammanför stod Joss [Djos], afgudabilden, med sin tjänare Sattang. Ett bord med mat för rådet att spisa var hela prydnaden af denna pagod eller grand dios hus. Ingen bonz syntes i templet. Förmodligen äro de altför ringa personer att våga sig i templet, då så höga herrar voro där, ty bonzerna eller prästerna hållas af kineserne för sämre än barberare, som annars äro de föraktligaste bland dem. Jag blef kvarbjuden, dinerade i pagoden med kinesiska rådet, och sedan vi spisat, gingo vi till grafven för att taga i sikte, huru alla pappersprydnaderna tillika med jättebilden, som fördes i processionen, nu skulle uppbrännas.

Kineserne åto och drucko af de på marken uppdukade matförråden hela denna dag. De bjödo alla främmande, men till min trogne Ali ville ingen lämna något födoämne, förmodligen för det han var slaf.

En mening bland kineserne, som tyckes höra till metempsycosin, är att enkan skall gråta i 40 dagar utom själfva begrafningsdagen. De tro att själen, som lämnar kroppen, bor ändå kvar uti huset i 40 dagar. Själen vet under denna tid alt, hvad som passerar; därför måste ock hustrun så länge gråta. I 40 nätter brännes i likkammaren, där den döde dött, pappersblad, som äro utklipta i rosor och allehanda konstiga figurer. Så länge enkan gråter och papper brännes i likkammaren, så lång tid stå ock frukter på ett bord, tillika med åtskilliga brinnande rökelsestänger och rökvärk.

Då liket fördes ifrån huset till grafven, ströddes un-

der hela vägen fyrkantiga pappersblad till storlek som kort, hvilka voro midtuti med boksilfver försilfrade en liten plätt, så att det blef lätt att se vägen, där liket och processionen framtågat.

Grafven igenmurades och sonen till den döde berättade mig, att den aldrig mera får öppnas.

De fattiga af kinesiska nationen, begrafvas här utan särdeles ceremonier. En mullgraf uppkastas. Liket förvaras i en gul eller svart kista och öfverhöljes med mull. Ibland går en kines frammanför liket med ett brinnande rökelsekar.

Återigen en lång, kanske tröttsam berättelse om kinesernes eviga ceremonier, men äfven den ringaste omständighet, som kan lämna upplysning om ett okändt folkslags seder, bör anses af vikt för en resebeskrifvare. Hvarför jag ock samlar alt, hvad jag kan själf få se af kinesernes bruk, ty jag vet att kinesen håller sina förfäders bruk och sedvanor så heliga, att han aldrig ändrar dem icke ens uti främmande länder.

Utdrag ur sextonde brefvet, *

Batavia den 1 mars 1784.

Nyss uppkommen från en tärande feber, har jag knapt återfått så mycket krafter, att jag med sammanhang kan uppvakta herr professorn.

Med sista svenska ostindiska skepp, kunde jag hvarken skrifva eller sända något från Java; jag låg denna tiden så svag, att min doktor gaf mig intet hopp att mera få se mitt fädernesland och mina vänner. Hetsig feber, bataviska sjukan och gulsoten, höllo mig nio veckor vid sängen.

Jag hade den lyckan blifva antagen till ledamot af Vetenskapssocieteten härstädes och introducerades af herr Moens, generaldirektör och beständig præses efter herr Radermacher.

---

* Infördt i Uppfostringssällskapets tidningar N:o 29. Stockholm den 18 april 1785.

Utdrag ur sjuttonde brefvet,

Batavia den 30 mars 1784.

Den, som kommer att vistas någon tid uti Batavia, är säker att angripas af de här härjande febrar och flere än trefjärdedelar af europeer, som hitkomma, dö innan det första året, och dö med en förtviflad liknöjdhet för lifvet. Jag har nu lyckligen genomgått baars- eller främlingepesten, men den uttömde så mina krafter, att jag inföll i en klenmodighet, mot hvilken jag behöfde flere veckor att härda mig.

Man fruktar här icke mindre kölden än värmen, hvilken förra eller kölden jag fann den kallaste natt vara $75^1/_2$ grad Fahrenheits öfver 0, $21^1/_2$ grads värme efter svenska term. Själfva den glänsande månens oskyldiga sken, som så ljufligt upplyser de mörka eqvinoxial-nätterna, frukta europeerne. Det förefaller mig narraktigt se karlar ej tåla att månen skiner på dem, och de svarta skönheterna promenera om aftnarna i klaraste månsken med parasoll, rättare paraplyer öfver sig. Jag såg, huru noga man var att täcka hufvudet och undvika de ställen, där månen sken, för att söka dess skugga. Jag hörde flere välmenande förmaningar att aldrig sitta i månskenet, och jag fick ändtligen läsa uti bataviska Vetenskapssocietetens handlingar följande fråga, utgifven till besvarande för år 1782: „waarom is' het zitten in het schynzel, der maan hier gevaarlyker dan in Europa? Welke Zyn de eigenlyke kwaalen, die er uit ontstaan, en welke zyn de beste middelern om die te geneezen.“

Hvad hände sedan jag genomgått baars- eller främlingsfebern? Ibland mina nöjen är nu att tillbringa mörkningen, klockan 6, på en ländstol utanför min port, och därifrån, under drickandet af några koppar kaffe, andas en sval luft och bekika de sällskaper, som denna tid promenera på gatorna eller med sampaner i kanalerna. Det blef nu som jag först kände, huru månens sken gjorde mig olägenhet. Jag kunde ej sitta 15 minuter uti skenet, förr än jag kände en besvärande hufvudvärk och en besynnerlig oro i hela kroppen; med blottadt hufvud kunde jag ej uthärda 5 minuter. Jag anstälde åter försök med termo-

metern i brännpunkten af månens strålar och fann af 12 försök, gjorda uti mars månad, alldeles ingen värme uti månens strålar.

Gående kände jag ingen olägenhet af månskenet, men så snart jag sittande exponerade mig för månens direkta strålar, öfverföll mig hufvudvärk och oro. Jag såg aldrig indianerne frukta för månskenet. Orsaken till denna månskenets besynnerliga värkan i detta land ligger således intet däruti att strålarna här hafva någon mera märkbar värme än uti Europa, hvarest Bouguer har funnit dem 300,000 gånger svagare än solens.

Månne i detta heta och främmande klimat sjukdomar kunna göra europeernas hvita kroppar till den grad ömtåliga och retliga, att månen, som har så stark inflytelse på vår jord, kan märkligare värka på våra kroppar, ändra deras naturliga tillstånd och orsaka denna oordning? Åtminstone kände jag ingen plåga af månskenet före min sjukdom.*

För solen, som uti de kalla och blandade luftstrekken är hela naturens fägnad och lif, för henne flyr alt lefvande i detta klimat. Människan vågar ej lämna sin boning den klaraste tiden af dagen. Djur, fåglar och små kryp draga sig undan och söka en svalkande skugga i sina gröna nästen. Själfva örtrikets fästade invånare vända sig antingen alldeles ifrån solen eller ock sluta de tillsamman sina blomhålkar och blomblad, för att förvara de ömmaste delarna de stunder af dagen, då solen gör hela atmosfären brinnande. Klockan 10 förmiddagen tvingar solen den idoge landtmannen utur risfälten och planteringarna. Från klockan 12 till 4 eftermiddagarna ses, utom några slafvar, ingen människa på gatorna i Batavia. Det är först efter klockan 5 som man får andas en sval luft; klockan 6 är solen redan gömd och mörkret intar för 12 timmar horisonten.

Solstrålarna, som här vertikalt nedfalla, äro af en förskräcklig värkan; dock steg Fahrenheits termometer i skuggan sällan öfver 92 grader öfver 0 ($32^1/_2$ grad efter sven-

---

* Essai sur la gradation de la lumière. Sect. I, 37.

ska), och i solskenet öfver 130° (54° efter svenska). Månne orsaken till denna solstrålarnas farliga värkan ej ligger mera uti de vertikala strålarnas större activité på de lefvande kropparna, än att deras värme endast kunde förorsaka densamma? Eller har luften denna tiden förlorat sin spänstighet och det värkande grundämnet, som upplifvar hela naturen, det lifgifvande ämnet (lifsluft)?

De fuktiga och tunga landvindarna, de matta både kropp och själ och göra människorna nästan oskickliga till vanliga förrättningar, men sjövindarna sprida lif och behag; genom dem försvinna alla de olägenheter de förra åstadkomma.

Af landets sjukdomar äro diarré och rödsot de farligaste. De flesta dö uti desamma; rötfebrar och frossor ge de förra intet stort efter uti malignité. Tvinsot, utslag och veneriskt, följder af oordentlig lefnad, förekomma ofta. Ormbett, skorpions- och tusenbens-bett äro intet farliga; de botas merendels med litet kalk, som strös uti såren. Galna hundar har man aldrig hört göra någon skada och hydrofobin är här okänd. Elephantiasis anser man ej för smittosam; sådana olycklige vandra opåtalt ibland de friska. Mot utslag och skabb nytjas sönderhackade tamarindblad, blandade med salpeter till smörjning öfver kroppen. I de rötaktiga febrar nytjas mest kina af europeiska läkare. Man bereder intet kroppen med afförande som i Europa, ett sådant uppskof kostar här lifvet, utan man griper till barken redan vid första känningen. Om tredje dosis gifver en kopiös öppning, återställes den sjuke. Intet medikament är kraftigare än detta. Malajerne nytja i sin medicin diaforctica, sällan laxantia; emetica äro okända för dem. De, som nytja mercur och efter landets sed bada i kalla vattnet, blifva lama. Kopporna äro intet så fruktade här som på Cap de bonne Esperance. Ympningen lyckas väl, och äro ympade på Java 1782 nära 800 barn. Aldrig såg jag någon plågad af lungsot i detta klimat, men skjörbjuggen är allmän och elak, då skeppen komma från fäderneslandet.

Adertonde brefvet,

Batavia den 8 april 1784.

Lefnaden i Batavia är altför opulent och vida skild ifrån den jag blifvit van vid uti mitt fädernesland. Här söker holländaren allra mest bordnöjen, det nöjet likväl undantaget att samla mynt. Jag deltager endast i de förra, ehuru det skulle tyckas, att jag borde äfven vinna något af det senare, då jag nu har att depensera 120 dukater i månaden. Men när månaden är full, är pungen tom. Alt förstörs på samlingarna af naturalier, asiatiska dräkter och — — — — — Jag har ännu ej behöft betala någon måltid, sedan jag satte foten inom Batavias murar, och lärer ej mera komma att hädanefter betala någon, och jag lefver kräseligt. Vid herr Radermachers bord, äfvensom hos herr La Clé, där jag dagligen spisar, går ungefär sålunda till.

Då klockan slår 12 infinna de bjudna gästerna sig. Vid inträdet hälsas värden och de öfriga med orden: „hoe vaart gy, edele heer eller myn heer?“ När värden säger: „maak y fry“, tager man af sig värjan, rocken och halsduken, som hemsändas med slafven. De, som buro peruk, togo den af och satte en hvit bomullsmössa af lärft på hufvudet. Man söp i västärmarna sin aptitsup eller ett glas Japans sackit. Detta gjordt, komma välklädda slafvinnor med handskål och tvättfat, då värden ropar: „kassi ayer tjutji tangan (gif tvättvatten)!“ Alla tvätta händerna och torka sig med bomulls-handdukar, som inbäras af andra slafvinnor.

Nu komma fruntimren in, göra en allmän komplimang, tvätta sina fingerspetsar och man sätter sig till bords. Vid hvar servet är ställd en rågad tallrik med kokt ris, som nytjas till all mat, liksom bröd i Europa. Första anrättningen består af en stor skål med buljong, med hvilken måltiden begynnes. Denna skål hade sitt ställe midt på bordet, och rundtomkring densamma voro de öfriga faten placerade, försedda med olika slag af fisk, ju större kalas, ju flere och dyrbarare sorter. Sällan mindre än 10 fat, oftare 15 till 20, den ena mera delikat än den andra. De, som mig behagade mest, äro af flundra-slägtet. När man

åt soppan, tog man ris från tallriken bredvid sig; vi främlingar nytjade skeden härtill, åt hvilken tölpaktighet de infödda damerna hjärtligen skrattade, men de, de rulla emellan fingerändarna små runda bållar af en valnöts storlek, som de beströ med spansk-peppar eller capsicum, och föra de bonne grâce på fingerspetsarna in uti munnen, hvälfva den synlig några gånger på tungan och nedsvälja den. Till fisksåsen blandar jag ris, som fullkomligen uppfyller brödets ställe. Bröd finnes intet vid något bord på Batavia.

Sedan fiskfaten alla på en gång blifvit borttagna, inbäras lika många, om icke flere fat till andra anrättningen, som består af grönsaker och köttmat: spenat, bönor, sockerärter, portlaka m. m.; hos herr Radermacher åtos rökta skinkor från Europa, som denna tiden kostade i Batavia 60 R:dr stycket. Jag åt där rökta rentungor ifrån Lappland, lika läckra, som jag tre år förut hade ätit uti Luleå lappmark. Fågelstekarna voro mest af snäpp- och andsläktena. Kalkoner, höns m. m. funnos på många sätt kokta och friturerade med peppar. Men jag drunknar i i beskrifningen om matlagning och rätter på magnaternes bord i Batavia.

Vid denna anrättning tömde hvar och en af gästerne en half eller hel butelj Boudeauer-vin.

Till slut togos andra anrättningens fat bort och tredje eller sista anrättningen frambars. Denna bestod af frukter, från 10 till 20 ja 30 olika slag. Man åt de friskaste ananas, mangestan, pisang, radja, m. fl. Man åt ock pisang mas, stekt i smör eller i fin olja, eller kokt i rödt vin, då den är en gudamat. Bourgonner vin inkom tillika med dessert. — Man uppassades af slafvar och slafvinnor. Till uppassningen vid ett bord brukas likaså många slafvarelser som ätande personer, och man blir ändå intet så väl uppassad som hos Mildes i Stockholm, då en enda svensk piga serverar ett bord af 20 personer. Hela måltiden varar sällan längre än en timme. Värdinnan tager här intet faten för sig, för att långsamligen utdela hvar och en rätt bittals åt gästerna, hvarigenom gästerna nödgas äta det dem alldeles intet smakar, för att intet få den

frågan: smakar det er intet? utan man ger den slafvinna, som står bakom stolen, tallriken och säger: gå till N. N. (man nämner den vid namn, som sitter vid den rätt man önskar) och bed honom ge mig t. ex. sockerärter. — Soppan endast lägger värden själf före åt alla gästerna. När man äter på detta sätt kunna 50 personer äta lika fort 30 delicata rätter som 4 (fyra).

Klockan 1 är dinéen gjord; då tages desserten bort tillika med duktygen. Damerna lämna bordet och uppträdet förändras. Pipor, tobak och eld införas, då åtskilliga muntra discourser förekomma, till dess piporna äro utrökta och buteljerna tömda. Man uppstiger gärna innan två, önskar god nattro och sällskapet åtskiljes, då hvar och en går för att lägga sig sofva. Under den tid herrarne röka sin pipa vid bordet äro damerna sittande på tapeter, utbredda öfver golfvet uti ett annat rum, att tugga sin sirri eller betel.

Man sofver här i landet tvänne gånger om dygnet; första gången ifrån klockan 2 eft. m. till klockan 4 eller 5. Under denna tiden är luften så uppglödgad af solen att europeerne äro oskicklige till sina göromål. Klockan 5 åker man ut, hämtar luft, förrättar några göromål, och klockan 6 eller i mörkningen samlar man sig till aftonnöjena.

Man dricker först kaffe, sedan té, konverserar till klockan 9, då supén börjar, som ej efterger middagsmåltiden, och klockan mellan 10 och 11 går man till sängs för andra gången. Konversationen är något tvungen och trög. Jag infinner mig sällan på supéerna. Den tiden af dagen äro mina bästa arbetstimmar. Någon gång kunde jag ej undandraga mig den godheten, man gjorde mig, men dessa aftonnöjen tillstäldes med sådan ståt, grannlagenhet och öfverflöd, att sällan nöje och behag infunno sig.

Då jag var hos edel- edele heer Moens, direktör general van Nederlandsch Indie, en likaså god som mäktig herre och miljonär, samlades vi klockan före 6. Hvar och en placerades på stolar efter sin rang. Stolarna voro stälda uti tvänne rader midtemot hvarandra. Frammanför hvar stol lågo korkskifvor, på hvilka fötterna sattes, att före-

komma fuktighet och kyla från stengolfvet. Zyn Edelhyt satt så, att han kunde synas alla. Vi sutto med ansiktena emot hvarannan. Han konverserade mest med de närmaste edele heeren och med dem, som hade opperkoopmans rang. Hvart infall eller hvar och en anekdot, som flöt från hans läppar, väkte nytra miner på de trumpne holländares ansikten, och man repeterade dem stol ifrån stol, att den längst ifrån sittande äfven fick roa sig däråt. Rummet, uti hvilket vi sutto, var ett slags aflångt galleri, uti nedre våningen, öppet på hela sidan åt trädgården, upplyst med många kristall-lampor. Man började konversationen, sedan man blifvit anvist till sin stol med ett glas långkork, som bars omkring af slafvar. Värden proponerade hvar gästs skål särskildt. Ett glas tömdes för hvar och en, så att när skålarna voro druckna, hade man förtärt några och trettio glas. Sedan kom man till Gefondhyt van Jouffnew och till oss ogifta dracks inklinatie. När andra turen var slutad, voro åter likaså många glas tömda. Ingen fick, eller kunde skolka. När klockan slog 9 var bordet serveradt. Man inträdde i matrummet. Damerna infunno sig nu först, gjorde sin allmänna hälsning, tvättade händerna. Man åt tunna anrättningar. Måltiden begyntes med den vanliga cani-soppan, som kokas på spansk-peppar, fortsattes med en myckenhet af rätter och slöt med deliciösa frukter.

Klockan 10 åtskildes man för att taga innan 11 en värkligen nödig hvila. Man ligger ej i sängkläder, det skulle plåga för mycket i detta klimat. Man sofver på soffor eller i sparlakans sängar, hvars botten äro af flätade rottingar, med en pall under hufvudet och täcker sig med ett täcke af enkelt kattun.

Om morgonen klockan sex gör man sina uppvaktningar i Batavia; ända till 7 träffar man de höge herrarne af regeringen. Den tiden rulla flere hundra vagnar på gatorna och på vägarna utom staden. General-guvernören reser aldrig utan lifvakt till häst kring sin förgylda vagn, och tvänne trumpetare rida 100 steg förut, blåsande vid alla gathörn. Generaldirektören och råden hafva två löpare, förgyld vagn och två lanternor jämte kusk, klädd i

guldgaloner på kläder och hatt. Ingen vågar köra förbi, så snart man ser tvänne löpare, utan vagnarna, som möta dessa, stanna genast, och den åkande måste stiga upp för att uti vagnen buga sig. Opperkoopmän hafva rättighet att nytja förgyld vagn, galonerad hatt på kusken, men endast en lanterna på vagnen och en löpare. Näst under dessa hafva öfverstelöjtnanter vid militären sin rang. Koopmän få ej nytja förgyld vagn, utan lackerad, galon på kuskens hatt, en lanterna eller i mörkret en fackla och en löpare. Onderkoopmän och andra åka med löpare, en lanterna eller fackla, men få intet bruka galon på kuskens hatt. Hvar och en grad betalar för rättigheten att åka i vagn, den högre mindre än de lägre; den sista eller 6 graden, som är onderkoopmän, betala därför flere hundra riksdaler om året. Man får också hyrvagnar, för hvilka betalas 60 R:dr i ett för alt uti månaden. Vagnar hafva, i stället för dörrar, gardiner; de tillvärkas af kineser och falla sig dyra, men hästar får man vissa årstider för godt köp. Uti september och oktober månader komma stora barker ifrån ön Bali, endast lastade med hästar. De äro sällan försedda med tillräckligt foder ombord, hvarför, om skeppet får motvind under resan, en del hästar svälta till döds. Man säljer dem ofta resna på auktion, samma dag de anlända, till några riksdaler hästen. De äro små, härdiga, hafva fina ben, rödaktigt hår, en säker och snabb gång. Här finnas ock hästar af äkta arabiskt slag. Jag såg en officerare af Hyder Alis armé rida en sådan häst med mycken skicklighet. Den unge asiatens fötter voro bara, ifrån smalbenet, där pantalongerna slutade, kunde således intet bära sporrar, men stigbygeln, som hängde vid en nätt sadel, var försedd med en järntagg. Här kamperar nu utom staden ett regemente af Hyder Alis, som lärer kvarblifva så länge kriget med engelsmännen varar.

De mäktige och rike holländarne hålla negrer, som äro mycket skicklige att lära musik, att om aftnarna musicera utanför deras hus.

Edele herr Radermacher höll ett hofkapell af 16 sådana musikanter, hvilka, då han superade hos sig, upp-

förde serenader, uti en midt emot porten öfver vattnet bygd salong.

Nittonde brefvet,

Batavia den (siffran utelämnad) april 1784.

Man finner hos europeernas fruntimmer i Batavia en blandning mer af det österländska än europeiska lefnadssättet. Döttrarnas uppfostran öfverlämnas till slafvinnor, hvilkas sinnelag och seder de insuga med ammemjölken och dagliga umgänget. Råa, utan det vi kalla värld och uppfödda till att göra intet, blifva de släta mödrar och döttrarna likaså.

Rangsjukan, som af belefvade anses för brist på uppfostran och värkligt värde, är hos de icke koopmänsfruarna på Batavia en våldsam passion. Man har i den vägen de allra löjligaste uppträden.

De äro i umgänget fria, muntra och glada. Okunighet och lätja hafva tvifvelsutan sina nöjen, likasåväl som flit och kunskaper.

Till färgen hafva de likhet med zigenerskor. De kläda sig uti en hvit pouderskjorta, som är att öppna framtill och räcker nedanom vaderna. Man har sådana så fina af nättelduk med inväfda silfver- och guldblommor, att de kosta ifrån etthundrade till ettusende riksdaler stycket. En sådan klädnad intet brukas med heder mera än en gång, emedan den intet kan tvättas. Under denna nytja de i stället för lintyg en lång bomullsduk, som de under armarna linda flere hvarf om kroppen, och som räcker ned till fötterna, så att armar och bröst, som äro bara, endast täckas af det yttre, fina, genomskinliga plagget. De äro utan strumpor och bruka intet skor, endast siden eller sammets tofflor, broderade med silfver eller guld efter kinesiska bruket. På hufvudet nytja de efter landets sed uppfästadt hår, hopknutet öfver hjässan, omgifvet med en blomsterkrans af cambang sore *(Nyctantes sanebac)*, som sprider äfven på 20 stegs afstånd den förträffligaste lukt. En sådan blomkrans betalas i Batavia med 1 R:dr. Denna hufvudbonad, som ingen dam af stånd vill vara

förutan, kostar således 365 R:dr om året. Vid mycket högtidliga tillfällen, som hos generalguvernören, på stora bröllop m. m. d. bäras juveler. Man har sett den edele herres fru, som på sitt hufvud burit på en gång för mera än 60,000 riksdaler diamanter. Ofta sättas juvelerna på den slafvinnan, som följer sin fru på visiter och bär dess tampat sirri eller betelskrin. Denna sirri-ask innesluter inom lås betelbladen *(Piper betle)*, areka nöten, litet i vatten upplöst snäckkalk, kardemomer, kinesisk tobak och en liten krokknif, till areka-nötens sönderskärande. Hvar och en af dessa persedlar ligger förvarad uti sina egna, särskilda afdelningar, och tuggas på det sätt, att 3 till 4 blad, (som har likhet med syren-blad), läggas på hvarannan; på det öfversta strykes litet upplöst kalk, som tages med yttersta fingerspetsen och påstrykes. En liten bit skäres från areka-nöten, en kardemoma eller en liten buss kinesisk tobak invecklas uti bladet och stoppas i munnen. Detta retar saliven till myckenhet åt munnen, att de beständigt måste spotta, hvarför hvar och en dam alltid har bredvid sina fötter en på golfvet sittande slafvinna, med en spottkopp, tampat luda kallad. De utspotta hvar gång nära en jungfru blodröd saliv. Aldrig äro damerna mera besvärade än uti engelska kontradanser, då slafvinnorna ej kunna följa dem efter med spottkoppen. De måste då utspruta sin massa på golfvet. På en bal, som hans excellens Radermacher gaf, halkade jag ikull, tillika med en fransk officer, uti en sådan sjö. — En grön sidenrock, hvilken jag denna dag för första gången bar, blef obrukbar. Guldgalonen omkring, som äfven blef bestänkt, anfrättes och blef röd som mässing, oaktadt den var äkta.

Man ser sällan damerna uti herrars sällskap. De äro mest roade bland sina slafvinnor, och känna litet eller intet europeernas bruk. Den svenske sjökaptenen herr Breitholz blef med mig inviterad att dinéra en dag hos herr la Clé, som hade en ung och beskedlig fru, med hvilken han fått rikdomar. Då frun inträdde i matrummet, ville den gamle kapten, på belefvadt svenskt vis, kyssa värdinnans hand och fattar något häftigt och välmenande uti handen. Frun, som intet förstod, hvad detta ville betyda,

ger till ett nödrop. Herr la Clé kommer ut, får se herr Breitholz i lutande ställning envisas att få handen, gör strax sin halfdånade fru de vänligaste försäkringar, att den främmande kaptenen ville endast följa det i hans fädernesland brukliga sätt att hälsa och alldeles intet hade några andra afsikter, hvarefter värdinnan ändtligen log öfver så besynnerligt sätt att hälsa, och att än mera försäkra sig om sanningen af detta otroliga bruk, frågade hon mig: „Myn heer Ornstedt, is het waar waat hy praat?“

Damerna i Batavia befatta sig mycket litet med sina hushåll i jämförelse med damerna i Europa. Alla sysslor förrättas af slafvarne. De äro holländarnes nödvändigaste och dyraste husgeråd. Slafvarne upphandla för hvar dag på Basårs (basarer) alt hvad som till mat kan behöfvas. De få allenast befallning, huru många fat, så känner kokken sin husbondes vilja och smak, att han gör honom nöjd. Alt i ett hushåll är så inrättadt, att sysslorna gå som ett urvärk. Felar något, vankas straff. Slafvinnor bestrida städning, tvätt, m. m. Uppassningen bestrides både af slafvar och slafvinnor tillika. Fruarna vilja intet gärna låta vackra slafvinnor passa upp vid borden; de säga rent ut: intet är det roligt för en fru i huset, att herrarne kika mer på slafvinnan än på frun.

Mjölken är dyr uti Batavia och smör ännu sällsammare. Man nytjar färsk olja till matlagningen. Emellan 20 till 30 tusende kor födas på bete invid staden. Dessa tillhöra högst 20 ägare, som sälja mjölk, grädde och smör. Man räknar i detta varma klimat högst ett kvarter mjölk om dagen på hvar ko. Smör kärnas för dagen och nytjas mest till frukost, då det bredes på nybakadt hvetebröd, hvarofvanpå man strör hårdkokta och sönderhackade äggulor. Ingen ängsskötsel brukas. Man mjölkar intet buffelkorna. De mjölkkreatur, jag såg på bete, voro ej större än vanliga svenska kor.

Fisk fås för godt köp, isynnerhet under ostmousson, ifrån maj till augusti. Fisket aftager med västmousson, ifrån augusti till maj.

Här finnas flere sorter af ris *(Nyza sativa);* egentligen äro de tvänne hufvudslag. Padi är allmänna namnet,

och kallas så, då kornen ännu sitta i sin halm. Padi tipar växer i västmousson på höjder. Det sås i november på högländа, plöjda land och skördas i mars. Padi salva sås i mars, utplanteras i april på sanka ställen, att det kan stå någon tid under vatten och skördas i augusti. Sedan grynen äro utstampade, som göres af kvinnor uti hoar eller enkom därtill gjorda kvarnar, kallas halmen bras och grynen kokta få namn af nassi. Med bras, äfvensom med padi, fodras hästar och kreatur. Alla landets födoämnen äro vanligen för godt köp, men den, som vill lefva af europeisk spis, måste äga miljoner.

Jag har lärt malajska språket och genom umgänget med de infödde af könet har jag lärt tillika deras seder känna. Snart öfvervann jag den fördom, vi europeer i begynnelsen hysa emot behaget af en svartnad hud och förnuftet segrade på denna vanans nyck. Nu finner jag värkligen nöje uti sällskaper i kinesiska staden. Den där blandningen af asiatiskt och europeiskt, som är i Batavia, behagar mig intet så mycket, som att rent af lefva som europé eller rent af som asiat. Jag kläder mig som kines, vandrar okänd klockan 8 eller 9 om aftnarna till campong Kina, söker mig ett muntert sällskap af båda könen. Vi inställa oss snart på en stor basar eller taget, där spektaklerna uppföras. Min plats är vid ett litet bord, 50 steg ifrån teatern. Jag trakterar med 100:de tals de friskaste ostron och kinesisk sylt. Härpå dricks en arraks punsch, hvaruti 10 eller 20 ägg-gulor äro vispade och hela kalaset kostar mig en half rupi, eller 12 svenska skilling. De kinesiska damerna äta litet, dricka alldeles intet starka saker och förundrade sig högeligen öfver de fransyske officerarne och mig, som kunde utdricka en bål punsch, utan att bli yra i hufvudet. En sådan aftonmåltid i detta sällskap behagar mig tusende gånger mera än de bord, som, sviktande under tyngden af anrättningar, äro tillredda åt vällustens, rikdomens och öfverflödets söner inom de kruserlige holländarnes trösklar.

Vattnet i Batavia är odrägligt. Enda sättet att få det drägligt är att i flere veckor och månader förvara det uti stora lerkrukor, att det får ruttna och fälla de heterogena

delarna till botten af kärlet. Att äga sådant vatten är kostsamt och kan ej mäktas af andra än rika. Javanerne känna ej bruket af brunnar och aldrig såg jag hvarken dem eller cisterner.

Bränsle tages af gambang trädet *(Corypha umbraculifera)*, som växer till ansenlig storlek norr om Mooker vaart öster om Tjilintjin, en dags resa från Batavia. Denna palm har långa, gröna blad, hvaraf inländarne fläta de så kallade cadjang-mattor, hvilka brukas öfveralt i Indien till emballage. Då missväxt infaller, blir gambangsaften nytjad liksom saguträdets *(cycas)* af inländarne, att förekomma hungersnöd. Sagu kallas kirai och ätes sällan af de uslaste slafvar.

Tjugonde brefvet,

Batavia den 27 april 1784.

Sysselsatt med natural-kabinettet, botaniska trädgården och biblioteket, har jag intet att lämna herr professorn andra nyheter denna gång, än att jag öfversänder en samling af annotationer om de frukter, som dagligen säljas på fruktpassar utom staden, där man träffar hela året igenom de ypperligaste frukter, som hållas till salu af javanare, balier och kineser, så att ett bord kan i hast förses med en desert af så många fat olika frukter man behagar, och det för en ganska ringa penning. De mesta frukter här hafva en mättande sötma och äro liksom mjölaktiga, att jag vill tro en skicklig kock skulle med olika blandningar af grädde, socker, vin, ägg, rismjöl och något kryddor kunna tillreda bakelser, som i smak liknade nära de mesta af landets frukter. De äro att äta som en delikat föda och äro födande, men sakna det friska, läskande, som svenska äpplen, päron, körsbär, plommon etc. äga. Jag får likväl göra undantag af mangistan, ananas och pumpelmus m. m., hvilkas syror äro starka, men skadliga att äta mycket däraf. Den så kallade pisangradjan äfvensom pisang mas äro så söta och födande, att jag sett späda barn uppfödas därmed utan mjölk eller annan föda ifrån första veckorna af deras ålder, ända till dess de få

tänder och kunna äta hvad som förekommer. De blefvo aldrig plågade af barns vanliga sjukdomar, magsyra och torsk.

Nanas, kalla vi ananas, *Bromelia ananas;* är en rund, aflång frukt, stor som en sockertopp, utanpå fjällaktig, gulbrun, inuti hvit. Kärnorna äro små, bruna och sitta spridda i köttet. Nanas är mycket saftfull och öfverträffar i smak och lukt alla Indiens frukter; liknar något smultron. Hon ätes med rödt vin och socker, äfven kokt i vin, då hon anses som hälsosam. För en ananas, så stor som en 8 ℔:s sockertopp, har jag 4 rundstycken.

Mangistan, *Garcinia mangostana Linnei,* är ett litet rundt äpple inom ett tunt, broskaktigt och brunt skal, sött, hvitt, delt i 5—6 ofta 7 särskilda klyftor, af hvilka hvar och en har sin kärna. Mangistan har en hög, angenämsöt och kylande smak, som täflar med ananas om företrädet. Skalet brukas i inländarnes medicin som adstringerande och som ett godt antisepticum och af konstnärer att färga rödt med.

Manga, *Mangifera indica,* är äggformig, plattad på tvänne motsvarande sidor. Utanpå är manga gulgrön, inuti är fruktens kött rödt som mönja. Af denna äro 11 ätbara slag, som af malajerne skiljas med sina särskilda namn som: mānga dodōl, mānga kājer, mānga tellōr, mānga singar gādong, mānga bāppang, mānga bengāla, mānga kalapā, mānga kuini, mānga bātiang, mānga ubi och mānga pisang. Alla dessa äro i färg och skapnad hvarandra lika, men skiljas i storlek och smak. Mānga kuini, *Cerbera manga,* Flora indica, och bappang äro störst, hafva en stark och ej särdeles behaglig lukt; mānga tellōr är minst, som ett litet ägg, hvaraf den fått sitt namn; mānga kāijer och dodōl äro de angenämaste och förtjäna med rätta tredje rummet af Javas frukter. Alla manga äro saftfulla, hafva en stor, platt, aflång kärna, vid hvilken köttet är hårdt fästadt. Då frukten omogen stufvas liksom man stufvar omogna krusbär, går hon dem i smak nära. En liten curculio är ofta inkvarterad i denna frukt och gör den alldeles osmaklig, att ej sällan, bland 10, en god kan träffas.

Rambutan, *Nephelium Linn.,* är som ett litet plom-

mon, till form och storlek, purpurröd, hårig utanpå med 1 tums långa hår, inuti hvitaktig med en ljusgul kärna. Rambutan har en något syrlig smak, som öfverträffar de bästa krusbärs, hvilka han liknar. Det finnes 3 slag af denna frukt, nämligen: rambutan putti, som är hvit till färgen och hårig som den förra, hvaraf den fått sitt namn, af rambut = hår och putti = hvit. Den 3:dje rambutan atji eller pirdi har inga hår, endast små ruggiga knölar.

Boa djebi, *Vitis vinifera Linn.* Vindrufvor äro i Batavia sällsamma och dyra. Då drufvorna äro mogna äro de helt gröna och klara.

Boa lansat, *Boa lansium, Rumphii herbarium amboin. T. I. p. 151 & 154,* är stor som ett körsbär, utanpå gul, innantill hvit; växer liksom drufvor flere tillsamman; är en bland de behagligaste af Indiens frukter och liknar något vindrufvan, har 4 till 5 kärnor, som äro utan gröna och innan hvita, af en bitter smak. Man har 3 slag af denna, som malajerne skilja med egna namn: Bōa dūko och bigitan, som äro angenämare och dyrare på Batavia, än lansat. Den tillåtes att äta uti hetsiga febrar.

Djȳrock manis, *Citrus aurantium,* söt apelsin, är gul, af en delikat och söt smak.

Djȳrock pumpelmus, *Citrus aurant. decumana Linn.* är rund, litet mindre än ett vanligt människohufvud, inuti rödaktig, liknar oranje apel, äfven uti smaken. Innan den är väl mogen, är den bäsk, men fullmogen har den en förträfflig sötsur och vinaktig smak, är läskande, uppfriskande. Skalet är tjokt och bäskt; däraf fås en olja, som är lik oranje-oljan. Här är ock en annan sort, pumpelmus putti kallad, af sitt hvita kött, som är sötare än den förra.

— — — — — — — — — — — — — — — — —

Nanka, *Saccus arboreus major; Rumph. h. amb. T. I. p. 104 t. 30. Radermachia—Thunberg,* är den största frukt i Ostindien, varierar ifrån en stor melons storlek till så stor, att två karlar kunna den knappast lyfta. Liknar durin, men har ej dess hvassa taggar; har nästan samma lukt. Uti innersta köttet, som är sött, ljusgult, sitta tusendetals

kärnor, som likna kastanjer och ätas af inländarne till té-vatten. Det finnes tvänne varieteter af denna frukt:

Pīnang eller arēk, *Areca cathecu Linn.*, är en nöt, som inuti har en mandel, till utseende lik muskott, brun med grå ådror inuti, är aromatisk och adstringerande. Inländarne nytja denna tillika med betelbladen, och är för dem lika nödvändig som maten. Med rötter af pinang göres arrak starkare.

Lāda, *Piper nigrum L.*, är af alla bekant. Peppar planteras öfver hela Java. Hvitpeppar är svartpeppar, hvaraf man skalat bort yttre huden eller fnaset, som är svart.

Kåppe, *Coffea arabica L.* Kaffebönorna på Java äro stora och gula, planteras mest i konungariket Jaccatra kring Batavia.

Tjugondeförsta brefvet,*

Batavia den 29 april 1784.

Ön Java har en utsträckning i öster och väster af omkring 100 svenska mil under 12 till 20 mils bredd. Västra ändan af ön är skild från Sumatra genom en kanal, känd under namn af Strat Sunda, och den östra från ön Bali genom det sund, som efter henne kallas Strat Bali. På södra sidan sköljes Java af Söderhafvets otyglade vågor och på den norra tvättar Kinesiska sjön dess låga stränder.

Öns grundval tyckes vara uppkastad af en vulkan, på hvilken sedermera vuxit under vattenytan korallklippor och snäckbankar, som göra nio tiondedelar af ön otillgänglig för större fartyg. Jorden, som beständigt uppvärmes af underjordisk eld, är i allmänhet ganska fruktbar. Något ifrån stränderna börjar ett lager af rödbrun mylla, som utan annan blandning är bördig och utbreder sig öfver hela ön; längre inåt landet träffas öfver denna både sandblandad och fet svartmylla jämte en lera, som nytjas såväl till tegel som till krukmakeri.

---

* Till herr Hans Petter Hornstedt, köpman i Havre de Grace uti Frankrike.

Den rödaktiga myllan är troligen en gammal lava, som blifvit af syre i luften upplöst, och genom tiden sönderfallit och förvandlats till en bördig jord, som nu frambringar, nästan utan att hvila, alla varma länders planteringar af ris, sockerrör, kaffe, specerier, bomull m. m., tillika med alla Indiernas frukter och födoämnen. Växterna fordra så liten omsorg, att om blott en gren eller kvist afbrytes och nedsättes i jorden, slår den rötter inom några dagar och strax därpå blad. Så använder som oftast naturen en och samma värkande orsak att förstöra och att rikligen ersätta, hvad den förstört.

Träden, som alla årstider äro gröna, kläda landet i en beständig sommardräkt, men denna eviga sommar är tillika beständigt höstlik. De älsta blad förvissna och affalla, då nya blad framskjuta alla dagar i lika förhållande, så att träden beständigt i löffällningen och löfsprickningen äro fullgröna. Ett träd utan gröna blad skulle för en javan vara en förundransvärd syn.

En vild, men tillika intagande natur pryder denna ö med egna behagligheter. De tjocka, mörka skogarna, kännetecknet till en vördnadsvärd ålderdom, finner jag så ihopväxta, att jag icke utan svårighet kan därigenom bana mig väg. *Hermannia sonora*, *mammea*, gambang palmen, tanjong, gatip, rasamela m. fl. voro ifrån rötterna upp till topparna så omflätade med rottingar, tistlar, snarbindor af *flagellaria* och *caryota* m. m., att ingen människofot kunde intränga uti dem. Tänk, ögat finner ej sällan detta naturens sätt att plantera dråpligt, och denna frihet låter se något förtjusande af naturens dystra lekvärk. Det är i dessa ensliga och otillgängliga trakter, som en myckenhet djur, målade ormar och ödlor, täcka fåglar och lysande insekter fått sina boningar. Man skulle tycka, att de ej varit lyckliga i detta deras öde, men de finna där, utom sin föda, friheten, och till hvad pris skola de väl vela bortbyta den.

I västa delen af ön uppskjuta två höga bärg, Salack och Gede eller Megmedon, som nästan beständigt gifva rök ifrån sina toppar. Få år gå förbi, att icke någon jordbäfning skakar där närliggande trakter. 1761 sprutade det

senare en het aska och en del af bärget utstörtade. Vid foten af bärgen ligga flere heta sulphuriska källor, som Tji Pannas, Tji Trapp m. fl. — Längre åt öster höja sig eldsprutande bärgen Gunnong Guntung och Gunnong Pandaja, af hvilka det förra gaf sista gången rök 1777 och det senare instörtade 1774. Dessa bärgsträckor fortfara sedan åt östra delen af Java.

Åtskilliga strömmar nedrusa ifrån bärgen, genomskära och vattna landet. Deras lopp är i början stridt och brusande, men snart tyckes deras vatten stå stilla, hvarför ock de mesta floder så uppgrundas vid mynningarna åt hafvet, att de icke utan dryg kostnad af holländarne kunna hållas segelbara för medelmåttiga fartyg. Ifrån dessa floder ledes vidare vattnet medels dammar och djupa diken den torra årstiden genom de stora risfälten i ränlar till roten af risplantan, som måste vara dränkt, om han skall lefva.

Här regnar, eller rättare att regn nedstörtar merendels med stora droppar och med ett buller, att det svårligen kan skiljas ifrån våra hagelskurar. Det uppfriskar atmosfären och bidrager att temperera landets heta klimat. Således uppumpar solen genom sin värmegifvande kraft ångor från hafvet, som sedermera skola i strömmar genomskölja, rena och svalka den luft, hon genom sin värme fördärfvat. Den torra årstiden, då intet regn faller från juni till november, frambringar hettan många sjukdomar.

Ön skall bebos af något öfver två miljoner menniskor, men man kan intet så noga utstaka folkmängden i dessa länder. Efter som man räknar, skall konungariket Jaccatra, som helt och hållet tillhör holländarne, utgöra däraf nära 350,000 människor.

Javanaren är väl växt, har en rak ställning. Hans rörelser upplifva med en viss värdighet alla hans åtbörder, som äro lifliga och fulla af uttryck. Hans gång är manlig, yttre utseendet befallande. Tänderna äro elfenbenshvita ända till de åren, då han börjar tugga beteln, af hvilken de rodna. Huden är blekt svartgul. Hans kropp har en medelmåttig längd och är något undersätsig, som måtte härröra ifrån deras ringa kroppsrörelse. En fleg-

matisk maklighet, som på en annan ort kunde få namn af lätja, men i detta klimat är en naturlig följd af blodets tröga cirkulation, utgör javanarens hufvudkaraktär. Kroppsrörelsen är ock i dessa länder intet så nödig som i de tempererade och kalla luftstrecken. Dessutom äro javanarne på sitt sätt belefvade; de äro glädtige och nyfikne, isynnerhet på det de första gången se.

Klimat, näringssätt och religion bilda javanens nationalkaraktär i likhet med andra folkslag: gör dem vidskeplige, lättsinnige, hämdlystne, vällustige, svartsjuke, lättrogne, medlidande och gästfrie. De af högre rang äro mahomedaner, hvilken lära skall blifvit hitförd år 1406, af en scheik vid namn Ebn Molana. Läran om ödet gör javanaren kallsinnig för det tillkommande. Han njuter endast det närvarande. De ringare säga sig väl ock vara mahomeds lära tillgifne, men många i det inre af landet hafva als intet begrepp om Gud eller Gudadyrkan eller tempel eller präster. Dock äro en del af dessa okunnige hvarken mindre fromma eller mindre älskvärda eller mindre dygdige än de förre.

Inländarn lefver sparsamt och återhålligt. Han uppehåller sitt lif med enkel och sund föda. Ris, kokt genom vattenångor till nästan ett gelé, som de kalla kukusen, ätes vanligen kryddadt med tjabek (spansk peppar) eller ock med litet salt eller blad af tjombran, en planta, som smakar af sälta. Han nytjar inga rusgifvande drycker, men som matsmältningsorganerna af den stränga utdunstningen slappas och behöfva någon retelse att befrämja matsmältningen, så nytjar han på all mat aromatiska kryddor. Äfven de mildaste födoämnen belastas därmed och kunde jag efter någon tids vistande här ej vara dem förutan. Opium eftersökes och förbrukas mycket af javanarne. Det finnes liderliga ibland dem, som nytja det så öfverflödigt, att de blifva däraf rasande, ty för mycket brukadt rusar det som brännviner. De flesta nytja det ej i dryck eller till tuggning som turkar och araber, utan upplösa litet däraf att blanda ut röktobaken. De draga då endast några drag och blifva genast försatte uti en ljuflig hänryckning; draga de några drag för mycket, så somna

de och vakna med samma olust och känslor som en fyllhund efter ett rus. I våra klimat befordrar opium transpiration, men i dessa är det, då det rätt brukas, ett kraftigt kylande medel; det värkar allena på hjärtats fibrer, hindrar cirkulation, minskar blodets rörelse och kalmerar.

Inländarne bo tillhopa i samfund eller byar, som kallas nigri. Javanarens boning är af honom själf upprest, och flätad af bambu, midt ibland de blomsterrikaste lundar. Han betäcker [trakten] däromkring med planteringar af åtskilliga fruktbärande träd och med risfält. Den bördiga jordmånen, genomskuren af floder eller kanaler, dem han själf gräfvit, hvilka, då de göra själfva jorden bärande, tjäna äfven att föröka hennes fägring. Och om han hade årstiderna i sina händer, skulle han aldrig bestämma fördelaktigare ordningar för risåkrarna, än han nu gör med sina vattengrafvar och damluckor. Hans fält föder honom i skötet af en familj, som lämnar honom sin högaktning. Man träffar där hvarken ståtliga hus eller konst-trädgårdar; naturen är öfveralt så skön, att den mera förtjusar själen. En javansk hydda, jämte någon bäck, omgifven af palmträd, framställer en högre intagande utsikt än våra präktigaste slott. Skaldernes bildningsgåfva höjer sig intet alltid öfver naturen; deras härligaste målningar uttrycka som knappast sanningen.

Javanens måttlighet förekommer den mängd sjukdomar, som rasa bland europeer och främlingar. Han känner och behöfver ingen annan läkare än naturen. Renligheten utgör en del af mahomedanens religionsfordringar; kalla bad i dammar eller bäckar äro för invånarne högst nyttiga. Morgon och afton skölja båda könen sig i vattnet, ifrån spädaste barndom till senaste ålderdom. De äro ock starka simmare. Vid moskeerna äro vattendammar till tvagningar, hvilka väl hafva mycket afseende på det invärtes renandet, men så måste de icke mindre åsyfta hälsans bevarande.

Mankönets vanliga klädnad består uti ett färgadt bomullsskörte om lifvet, inom hvilket han fäster sin kri eller dolk, utan hvilken han aldrig går utom sitt hus. För öfrigt är hans kropp blottad. Men vid festiviteter, då han

vill visa sig väl klädd, brukar han en kabai eller skjorta af rödt eller blått bomullstyg, som skyler hela kroppen och räcker ned på fötterna. De raka och svarta håren bindas öfver hufvudet i en näsduk. Kvinnornas klädnad är en nästan lika kabai eller ock endast en lång duk, som de linda om lifvet och räcker nedom knäna. De vrida sitt långa hår öfver hjässan uti en knut, som fästes med en lång nål, af koppar eller guld. Man träffar ej sällan hos könet regelbundna anletsdrag, ett rundt ansikte, en vacker panna, en icke särdeles platt näsa och ögon med ett lika godt som ömt utseende. Männerne, hvilka taga, om de behaga, flere hustrur, äro i högsta grad svartsjuke. De mörda utan ansvar den olycklige, som de misstänka, ofta på blotta misstankarna, och hämden, som ofta går längre än oförrätten, gör dem merendels grymme utan att vara orättrådige. Flickorna gifta sig och hafva barn redan innan de fylt sitt 12:te år. De få i hela sin lefnad nästan ingen menstruation. Barnen uppfostras i den fullkomligaste frihet. Man får aldrig se den unge javanens tårar eller klagan förskaffa honom det han önskar. Barnen af båda könen gå aldeles nakna till 8 eller 9 års ålder. Om man undantar deras hufvudhår och ögonbryn, så finnes ej ett enda hår på javanernes kroppar; de afplocka dem tidigt och noga af alla kroppsdelar och nytja därtill en liten tång af mässing.

Javanerna tala två språk: bärgspråket eller det sundiska, som talas inuti landet och på de kringliggande sundiska öarna, lärer vara rätta modersmålet, men strandspråket lärer vara en förbättrad dialekt af det sundiska. I detta språk äro deras urgamla sagor skrifna, ifrån hvilka de hafva sina aftonspel, Pantong kallade, som äro berättelser om stora krigsbedrifter, pelegriners äfventyr, kärlekshändelser och deras lyckliga ös företräde framför andra länder. De sjungas vid en harpa, som kallas pitjaja. Båda språken, såväl bärgspråket som strandspråket, bruka samma bokstäfver. Utom dessa språken, som endast talas af infödingarne på Java, talas öfveralt malajska språket, icke allenast af de förnämare inländarne, utan ock af alla handlande indianer, af främmande folkslag och af kineser och

europeer. Det är det allmänna språket i Batavia, hvilket ock där talas af slafvarne. Det består af få medljudande bokstäfver och har en lenhet, som utmärker det framför de öfriga indianernes språk. Det har inga genera. Alla tempora verborum äro composita af verbum auxiliare. Det skrifves med arabiska karaktärer. När malajerne först kommit till Java och nedslagit sina första bopålar, är ej bekant. Kineserne, som utgöra ett betydande antal af öns invånare, gjorde hitflyttningen före 13 seculum, som ses af venetianen Marco Polos resebeskrifning. De hade då redan sockerplanteringar, sockerkokningar, arraksbrännerier och risplanteringar på ön. Portugiserne kallas lipplapps, äro här födde af svarta mödrar och till färgen mera svarta än javanerne, kineserne och malajerne, lära nedsatt sig här uti (?) århundratalet. De tala malajska och känna knapt sitt modersmål, portugisiskan. Det var först 1611 som holländarnes första indiska general, Peter Both, handlade deras första plats vid Jaccatra af inländske konungen Widiak Rama.

Tjuguandra brefvet,

Batavia den 4 maj 1784.

Sinliga välluster äro javanesernes mest älskade föremål. Då jag vid förbiresan uppehöll mig vid en passar eller marknadsplats, hade jag det nöjet att se några af inländarnes rågginsflickor eller danserskor uppföra sina rågginsdanser. Jag måste tillstå, att flickorna ägde en egen konst att dansa, eller snarare att visa rörelser, uttänkta att gjuta vällust i själen och känsla i hjärtat. Den passion, hvilken dessa asiatiska flickor lifligt uttrykte i deras brinnande ögon, fullkomnade de med kroppens tjusningsfullaste böjningar, hvilka voro likaså vällustige som förförande, utan att denna gång vara oanständiga. Klädedräkten var afpassad att göra, icke allena deras naturliga växt, utan äfven de finaste muskelrörelser synbara. En af dessa varelser sjöng på min begäran med lika mycken blygsamhet som behagsjuka följande malajska visa, den en musikus satte sålunda på noter:

Anolli tambang lobungar ampenandong saijang
Bindang saleggor pulu djacatra,
Untong kitta lobolong sampe
Tidor brigandang dua aijer matta.

— — — — — — — — — — — — — — —

Utan att behöfva känna ett ord af malajska språket, kunde jag förstå hela innehållet af denna intagande berättelse, full med känsla och natur. Flickan ägde konsten att med tonens behag och ögats eld uttrycka sitt hjärtas känslor, och mitt (oläsligt); det afgjorde att ögonspråket har lika makt öfver hela världen.

Dans och sång roa inländarne mycket, men själfva danserskorna hålla de i alldeles intet värde; sålunda fås aldrig se någon javansk kvinna dansa, endast allmänna flickor.

Af marknadsvaror ådrogo sig solhattar, korgar och mattor min största förundran. De voro flätade af tudungs eller unga bladen af gambang palmen m. fl. med en synnerlig skicklighet och smak, och visade ett värkligen rikt snille uti allehanda olika flätningar och rutor. Åtskilliga voro ock af rotting, bambu och andra öns rörslag.

Bland marknadsnöjen för allmänheten och isynnerhet den förmögnare ungdomen var tuppfäktandet. Man drog fram utur en af rotting flätad, aflång korg sin hane, då strax någon annan var tillreds att försöka sin lycka. Inländarne från alla kanter stormade till och med den allra lifligaste glädje deltogo i åskådandet af en duell, som ofta skall gälla ägarens hela förmögenhet.

Vi passerade en sockerplantage, som kineserne nu skördade. Röret, utur hvilket den saft prässas, hvaraf socker kokas, växer till 4 alnars längd och därutöfver, med $1^1/_2$ till 2 tums tjocklek. Det har likt andra gräs

och rörsorter sina leder och är omgifvet af ett hårdt skal, som förvarar detta svampaktiga, mjuka och söta ämne. Af rören finnas på Java tvänne varieteter, de röda och de hvita. De röda växa högre, gröfre, ge mera saft, men mindre söt än de hvita, som äga en mera koncentrerad sötma och därför planteras mest.

På en kvadratfamn jord voro planterade gemenligen 125 sockerrörsplantor. Plantan fordrar 10 till 11 månader, innan den blir fullmogen, och om torka infaller, hela 14 till 15 månader. Då rören skola bärgas, afskäras de tätt vid roten. Axet eller öfversta toppen skäres till föda åt buffeloxarne. Därnäst intill tages en half alns längd vidpass till planteringen. Resten omkring 3 alnars längd, bindes i bundtar och föres till sockerkvarnen. Planteringen sker i räta linjer. Fyra tum djupt i jorden nedtrampas den rörbiten, [som] nyss nämdes, och innan 5 eller 6 dagar framkomma utur lederna ända till 20 små telningar. Under denna tiden behöfva plantorna väl vatten.

Sockerprässningen eller som den här kallas malningen, tar sin början med bärgningen. Kvarnhusen äro bygda af bambu, täkta med tegelpannor, afdelta i tvänne rum. Uti det ena är kvarnvärket och i det andra sker kokningen. Kvarnen är sammansatt af tvänne horisontelt liggande cylindrar, så ihoppassade, att de prässa emellan sig saften utur rören. Tvänne buffeloxar draga kvarnen. Två gånger måste rören passera kvarnen, ty med första gången behålla de en del af sin söta saft ännu kvar. Saften rinner i kärl, stälda ned i jorden, utur hvilka den strax tages och inkokas i stora kinesiska järnpannor tvänne gånger, innan den får sin rätta stadga; öses sedan uti kägelformiga lerpottor, som hafva i toppen en öppning, tilltäpt med en klädesklut, genom hvilken, då de upp och nedvändas, syruppen utsipprar. Efter tre veckor uttages sockret, torkas i solen och inpackas i mattor, 400 ℔ i hvardera, och kostar i mindre parti omkring 8 R:dr svensk banko. Syruppen säljes 48 kannor för 24 skill. svensk banko till arraksbrännerierna. Skålpundtals säljes sockret i Batavia till 3 styfver ℔.

Tjugutredje brefvet,

Batavia den 20 juni 1784.

Den 29 om morgonen klockan 5, såsnart stadsportarna blifvit öppnade reste jag med ett sällskap från Batavia, som af Vetenskapssocietetens sekreterare herr la Clé blifvit inviterade att tillbringa pingsthälgen på dess landtegendom vid Tangerang. Under gryningen af dagen passerade vi $^1/_8$ timmas väg till campong Kina eller kinesiska staden. Därifrån 4 pal till Anké, en liten campong, där kompaniet har en post. Än längre 5 till 6 pal till Pising eller Domingo Java, en landtegendom. Vi hade [genom] hela landet en slät och vacker landsväg. På högra sidan förlorade ögat sig uti jämna gröna fält och på den vänstra flyter Tsidani floden, som uppkommer ur Bantamska bärgen, vattnar Anké, landet däromkring och till slut genom två gräfda kanaler (af landtdrosten van Mook 1677) ökar stora revieret, som den torra årstiden, dessa förutan, ej kunde förse Batavia med tillräckligt vatten. Vi läto nu kuskarna köra tillbaka till staden med vagnarna för att sjövägen följa floden uppföre. Vår sampan var af de större och drogs af 16 slafvar med en lång lina. Aldrig har jag gjort någon resa med större bekvämlighet uti detta land, där klimat, där föda, där invånarne och där vägarna förorsaka en resare flere olägenheter och besvär. På denna resa skyddade oss för solhettan ett bambutak, hvarmed sampan var betäkt. Egne slafvar drogo hela tiden uppföre och fru la Clé trakterade sällskapet, som bestod af 4 damer och 4 herrar, med en delikat matsäck af 15 fat och flere sorter vin. Vi drucko kaffe och té, som serverades oss under hela resan, jämte de delikataste frukter och kinesiska syltsaker. Vi passerade förbi Tjankaring, sedan Kaduan, längre fram Burflit och till sist Tjandat, egendomar och plantager, som äro anlagda tätt invid floden och bebygda med vackra stenhus, som tillhöra dels kompaniets tjänstemän, dels borgare uti Batavia. Något längre fram ligger en holme midt uti floden, som gör den på ömsesidor om sig strömmande. Stället, där sampan passerade, kallade javanarne Galidras, starka strömmen. Längre upp passerade vi Batu tjeper, platta stenen. 12 pal från Pising

är slussen vid Tangerang. Slussen är ett tämligen vakkert och ett starkt arbete af sten, genom hvilken man kan i den torra årstiden höja floden, som nu får namn af Mookervaart, öfver 30 fot, och vattnar därigenom hela det öfra landet. Några hundrade steg ifrån slussen ligger fästningen Tangerang vid gränsen af konungariket Bantam. Fästningen har en kommendant, som är kapten, en underofficer, 20 man soldater och omkring så många kanoner. Strax ofvanför Tangerangs sluss förenar en liten flod sig med Mookervaart och halfön, som emellan båda floderna med höga stränder uppskjuter på sidan om Bantam, tillhörde herr la Clé.

Sedan vi där stigit i land, hade vi att gå några hundrade steg till dess vackra stenhus. Denna egendom innehar de största och vackraste kaffe- och peppar-plantager, jag vågar säga på hela Java.

Kaffeträdets blad liknar lagerbärs eller körsbärs bladen, och frukten liknar, då den sitter på trädet, ett fågelkörsbär. Den sitter radtals på kvisten i små klasar. Träden äro här planterade i räta linjer, 3 eller 4 aln ifrån hvarandra. Först efter 3:dje året börjar det att bära kaffefrukten, vid 5 och 6 är det som allra bäst och varar i 10 till 12 år. När det vill växa på höjden, hugger man af topparna, att trädet får en 3 alns höjd, på det man med bekvämlighet må kunna afplocka bönorna. Det sprider därigenom ut sina grenar på bredden och blir mera yfvigt än långt. Kaffeträdet är ej en infödd javanesisk växt, ehuru det nu finnes öfveralt på ön. Det första träd har blifvit transporteradt ifrån Arabien år 1722. Man afplokkar bönorna, då de äro röda, och just nu var tiden, då de började rätt mogna. Vi samlade ock de mest fullmogna, som torkades i solen och stöttes i stora trädmortlar med trädstöt, tilldess skalet skilde sig ifrån bönan. Kaffet, som däraf kokades, hade den delikataste smak. Det hade liksom en fin olja, hvilken flöt ofvanpå i koppen. Javanska bönorna äro stora, af den största sort jag sett, och gula. De hållas i högsta värde i Amsterdam.

Då jag för första gången såg en pepparplantering, tykte jag mig se en gammal skog af stora träd, omätlig

och reguliär. Pepparplantan är en lång ranka som humlan. Den måste planteras invid något, om hvilket hon kan slingra sig och uppklättra för att bäras öfver jorden. Till den ändan voro här planterade i räta linjer stora träd, invid hvilkas rötter plantorna sättas, som uppslingra och vrida sina stammar omkring trädet och dess alla grenar, så att skogen har utseende af grön, då den ofta är skallig och har ej ett enda grönt löf, utom det gröna den får af pepparrankan, som tar bort all must utur jorden. Den ger frukt på 3:dje året och är i sin största bördighet från det 7:de till det 16:de året. — Svartpepparn växer i klasar, som våra svarta vinbär, dem han liknar på afstånd. Då yttre skalet eller fnaset, som är svart, afskiljes, fås den hos oss så kallade hvitpepparn.

Jag roade mig i denna trakt ett par veckor, jagade och sköt ett vildsvin, samlade örter och en synnerlig mängd insekter. Jag återreste till Batavia samma väg, floden utföre till Domingo Java, där våra vagnar voro oss till mötes.

Mitt sällskap reste till Batavia, men jag skilde mig här ifrån dem och gjorde en omväg för att få se ett af de större arraksbrännerierna. Endast de på Java boende kineser drifva de kring Batavia liggande brännerier och tillreda arraken, som är en upppfining, de öfverfört med sig ifrån Kina, eller lärt på någon annan ort i Indien, och som de vid alla deras festiviteter och måltider nytja ljum, drucken utur små porslinskoppar.

Man kokar risgrynen och blandar dem med en sort mjöl, gjordt af kinesiskt sockerträd, anis, rismjöl m. m., hvilken blandning kallas af kinesen Pe-ka och anses nödig till första blandningen, såväl att genom den jäsning den förorsakar ge arraken rätta smaken, som ock att förekomma att kokta riset ej fördärfvas.

Hela denna blandning störtas uti ett stort kärl, att där uti 24 timmar jäsa, hvarpå sedan slås strömvatten, att ånyo uti 24 timmar fermentera.

Därefter delas massan i mindre kärl, hvarpå återigen slås vatten och syrupp för att undergå tredje jäsningen. Sedan uppblandas detta med toak eller saft af kalapa

trädet jämte vatten och syrupp; för än en gång lämnas att i 24 timmar jäsa.

Detta så tillagadt fylles nu på smärre lerkärl, tampayangs kallade, hvari denna blandning måste för sista gången jäsa uti 48 timmar. När alt på detta sätt blifvit prepareradt, gjutes altsammans i en stor panna till öfverbränning, då man på 24 timmar kan bränna 18 pikol tsiow. Denna tsiow, det första af bränningen, störtas i stora kittlar och samlas, tilldess man får tillräcklig kvantitet för andra ombränningen eller destilleringen. Det är denna tsiow, som kineserne egentligen förtära; sällan smakar någon kines af den starkare arraken.

Femton pikol tsiow lämna inom sex timmar $4^1/_2$ pikol arrak, prima sort, ārrak āpi kāpālā kallad, eller af kineserne ke-dji. Denna förlorar, då man antänder något däraf, tvåtredjedelar, som afbrinner. Denna arrak tillredes endast åt regeringen till försändning åt Holland. Den är strängligen förbjuden att sälja utan särskildt tillstånd eller uttryckliga order.

Den andra sorten, arrak api kallad, kinesernas ke-si, består af $5^1/_2$ pikol, som tages efter 15 pikol tsiow. Vid afbränning förloras trefemtedelar af denna, som försäljes öfveralt i Indien såväl som följande

Tredje sort, kompaniets arrak kallad; kineserne kalla den tui-sio-tsiow. Den göres utan annan beredning än endast genom blandning af tvåtredjedelar arrak api, med entredjedel tsiow. Kompaniets arrak förlorar netto hälften genom eldprofvet och brukas vanligen i hushållen här i landet som ordinärt brännvin hos oss.

En indisk leggare, om 360 kannor ārrak āpi kāpālā, kostar i Batavia 50 riksdaler Batavias. En R:dr gör vidpass 32 skilling svensk banko. En leggare af andra sorten, eller arrak api säljes för 30 R:dr och den tredje eller kompaniets arrak går aldrig öfver 15 Bat. R:dr. En ny leggare kostar här på stället 10 R:dr.

Till tre leggare arrak eller arrak api kapala, en arrak api och en kompaniets arrak, fordras 250 ℔ ris, 444 kannor sirap, något litet kokossaft eller kapala saft och pe-ka eller, som malajerne kalla det, ragi.

Detta bränneri lämnar öfver 50 leggare arrak hvar månad.

Inkomsterna vid ett bränneri kan belöpa sig årligen till 14,080 R:dr och utgifterna 12,808 R:dr Batav. Således gå inkomsterna på de 20 arraks brännerier, som äro omkring staden Batavia anlagda, årligen till R:dr Bat. 281,600 och utgifterna till 256,160 R:dr. Detta räknas väl för en liten vinst på så stora kapitaler uti Ostindien, men ett stort antal människor förtjäna härvid sitt lifsuppehälle, och sockerkvarnarnas ägare vinna genom sirapsförsäljningen, utom hvilken sockerplanteringarna skulle, som ej lönande, alldeles upphöra.

Vid hemresan beklagade jag mig för min trogne Ali, att varelsen i bränneriet gjorde mig rätt illamående. Min redlige slaf äfvertalte mig att däremot bada i rivieret, som vi hade på sidan om vägen. Jag följde hans råd, ehuru bad sällan bekommo mig väl. Vi sågo några javanare, som efter badningen gnedo sina kroppar med kokosolja. Ali ville äfven gnida mig därmed; jag tillät honom göra det, och fann däruti ett godt medel emot utdunstningen, som här emellan vändkretsarna är altför stark och mattande.

P. S. Sedan detta var skrifvet, kom den olyckliga tidning, att edele heer Radermacher, som blef utnämd, vid hemgåendet till Holland, [till] viceamiral van de Rethourvloot, blifvit mördad i Söderhafvet på 22 graders latitud, af den kinesiska besättningen. Vetenskapen förlorade med detta dödsfall mycket, Vetenskapssocieteten än mera och jag förlorade alt. Vi hade hopp att återfå denna välsignade man till Batavia efter ett par år; detta tröstande hopp är nu försvunnet. Mina öfriga dels vänner dels landsmän hafva antingen skilt sig ifrån detta osunda ställe eller blifvit ett offer för dess giftade ångor. En löjtnant Wahlberg gick i kriget mot malakkarne och blef med skeppet sprängd i luften. En kapten D'herculais och löjtnant Destraveaux gingo till Ceylon. En löjtnant Adlerheim, en kapten von Soegten, en garnisons-sekreterare Palm och en Klas Wirgin äro döde och den sista svenske assistenten herr Karl Bratt reser till Cap.

Den, som skall bo här, måste uppsäga alla de band, natur och vänskap ålägga.

Tjugufjärde brefvet,

Angri den 12 augusti 1784.

Mitt beslut är fastställdt. Jag lämnar Batavia, det osunda Batavia. Jag lämnar det med förstörd hälsa, men ock med förvärfvad ansenlig natural-samling. Den förra hoppas jag att återvinna i samma mån jag nalkas sundare luftstreck, och med den senare skall jag få mången lycklig stund hos min bästa vän i Upsala. Jag går härifrån med svenska skeppet Concordia till Cap Bona och vidare till Amsterdam, hvarför jag skulle betala till herr kapten Breitholtz för en hytt, för mat och frakt, för 20 lårar naturalier till Holland ettusen holländska gyllen.

Den 22 juli, då jag gick ombord, blef skilsmässan med min Ali den mest rörande scen, jag öfverlefvat. Han älskade mig, och jag höll mycket af honom. Då han tog min hand, (det en slaf annars aldrig vågar göra) och med bäfvande röst, darrande utsade sitt sista: „Salam tuan!" upprörde denna ovanliga, själftagna frihet, jämte den jämrande rösten, tillika med de talande uttryck af ödmjukhet och sorg, som hela dess ställning tecknade, så min själ, att jag måste göra våld på mig, för att skiljas vid den ende trogne vän jag ägt och kanske får i hela min lefnad. Allena hans åtbörder visade så naturligt, hvad hans hjärta ville säga, att jag ville smälta i tårar. Jag har sett flere yttra i böcker, att slafvar ej kunna älska; man gör dem med denna beskyllning orätt. Slafvarne, liksom djuren, bland hvilka de äro uppfödda, intagas af en erkänsla utan gränser för den husbonde, som handterar dem väl.

Den 23 lättades ankar och vi seglade till Onrust, en liten ö utanför Batavia, där holländarne ha ett skeppsvarf och flere magasiner. Det enda hopp, som återstod för kapten Breitholtz, var att genom en sundare luft hindra sjukdomarnas tilltagande ombord, som i Batavia dagligen ökades, [så] att redan hälften af den nya besättningen var angripen. Vi lämnade en halfdöd till hospitalet på Onrust och seg-

lade den 24 därifrån, kommo dagen därefter att kasta ankar vid Angri, en stad i konungariket Bantam. Strax fördes i land en styrman och två matroser, som voro svårast sjuka, hvilka efter några dagar där blefvo begrafne.

Herr Breitholtz förlorade i Batavia hela sin besättning, som bestod af österbottningar, utom 6 man, af hvilka 2 lämnades kvar sjuke på hospitalet. Doktorn, som var en fransman, dog äfven, hvarigenom mitt ackord med kapten Breitholtz att som passagerare gå till Cap och Amsterdam blef för mig förmånligare. Jag åtog mig nu att under resan som läkare sköta de sjuka, hvarför jag får fri frakt för mina 20 lårar naturalier, fri mat och dessutom ettusende holländska gyllen i arfvode. Således i stället för att betala min hemresa 1,000 gyllen, fick jag nu i betalning 1,000.

Under det vi voro på Angri redd ankrade där två franska skepp, ett portugisiskt, två holländska, två svenska och en amerikan. En af officerarne där ombord berättade, att detta vore det första amerikanska skepp, som gått till Kina.

Kompaniet håller i Angri en korporal eller som han kallas posthållare och tvänne europeiska soldater för att lämna regeringen i Batavia underrättelse om alla skepp, som passera Strat Sunda. Denna skickar sin post öfver land och är snarare på stället. Han skall ock hafva uppseende, att inländarne ej drifva någon handel med de europeiska skeppen, som här ankra och taga vatten. Icke dess mindre köpte vi ändå af korporalen och soldaterne kaffe för 2 piaster säcken, som innehåller 50 ℔ och peppar för 4 piaster säcken, som skulle kosta säljaren lifstids slafveri, om det blifvit kändt. Vi handlade dessutom matvaror och betalte för 6 stycken ankor 1 piaster, för 10 höns 1 piaster, getter 3 piaster stycket, kokosnötter 50 för piastern, ägg 50 för piastern, risgryn kostade lika med kaffe 2 piaster säcken.

Angriboarne drifva mycken handel med spanska rör. Den sämre sorten hämta de ifrån Sumatra sidan, tvärs öfver sundet, bränna och tillaga den. De sälja sådana till 2 piaster bundten, som innehåller 100 stycken. Dessa äro

till 2 tum tjocka och hafva 3 kvarters längd emellan lederna. De bättre rören hämta de ifrån Bantam, och kunna finnas ifrån 40 till 50 tums längd emellan lederna och betalas ifrån 3 till 20 och 30 piaster stycket, alt efter proportion, smal- och rätheten, finheten i barken och färgen. De skola vara väl mogna, om barken skall blifva fin. Rören basas för eldbrasor, sedan de ofta under denna basning blifvit med kokosolja smorda och gnidna genom bomull, hvaraf de få den mörka färgen och vackra glasuren.

Det är mycket besvär att få ett rör rätt och väl basadt. Detta är bantamernes aftonarbete.

Flere javaner voro ute och fiskade med dörj. De brukade ock cirkelrunda kastnät med blyringar i kanterna, hvilket de utkastade med den behändighet, att det utvecklade sig öfver vattnet och nedföll som en stor cirkel, då ringarna sänkte nätet, utslaget åt bottnen, men när fiskarn drog på en tågstump, som satt i medelpunkten af nätet, nalkades ringarna hvarannan och inflätade i nätet fisken. Med detta fiske få de endast småfisk.

Den 1 augusti gick jag i land om morgonen, för att se det inre af landet och samla naturalier. Smala gångstigar öppnade många vägar åt alla kanter, men täta buskar hindrade mig att se längre än två till tre famnar omkring. Ingen uppbrukad jord syntes. Regenten i detta nigri, som var prins ur seraljen i Bantam, försäkrade, att endast två timmars resa härifrån, voro stora peppar- och indigoplanteringar. Några fåglar visade sig, en hvit *Ardea*, en *Alcedo*, några turturdufvor och en ny *Motacilla* sköts. Flere javaner följde mig. Deras villighet att uppsöka de skjutna fåglarna ibland snår och tistlar belönte jag med några små silfver rupier.

Den 8 blef jag bjuden af scheriffen i Angri att hos honom spisa aftonmåltid med flere uttryckliga påminnelser, att komma litet förr än solen nedgått.

Med den nymåne, som ingick den 17 juli klockan 3:41 minut. efter middagen, ingick ock den tid, då mahomedanerna hålla deras ramadan, som varar hela månadens omlopp. Under dessa 30 dagar, förvända de naturens ordning, göra de natten till dag och dagen till natt. — Tiden

kom och jag instälde mig tillika med kaptenen på det andra svenska skeppet och vår öfverstyrman. Vi blefvo väl emottagna och placerade på stolar omkring ett fyrkantigt bord uti en trädgård. Så länge solen ännu intet var nedgången, så länge syntes ännu ingen anstalt till mat. Vi blefvo öfverhopade med frågor, sådana som mest kunde röra deras nyfikenhet. Jag frågades, om jag varit uti Mecka. Hvarför jag ej tog vägen därigenom, då jag bott så långt på den andra sidan om denna heliga stad. Om jag intet hade mera att se och lära i Mecka än på Java. Om intet turken skickar skepp till Kina. Hvilka skepp hafva mesta piastrarna. Och då jag svarade: „de svenske“, ropade prinsen: „Allah! apa nama radja sueca?“ Gud! hvad heter svenskarnes kong?

Nu sänkte solen sig under horisonten och i ögonblikket tändes öfver hundrade lampor, gjorda af ostronskal. Bordet, kring hvilket vi sutto, täktes med mat, lagd på små, ostindiska porslinsfat och i små spilkummar. Rätterna voro efter landets bruk tillagade och isynnerhet kryddade med peppar. Mina följeslagare och landsmän, ovane vid indisk spis, förtärde endast tévatten, men jag gjorde mig en smaklig aftonmåltid. Första rätten bestod af fisk, stekt på glödgade stenar, sedan en rätt af stekta höns, brynta i klapperolja, kokta höns med ris och ännu en sort höns, sönderhackade och stekta i olja med peppar. Fåfängt kunde jag taga reda på den öfriga maten, hvaraf den var gjord och hvaraf den var tillagad. Den mängd rätter, puddingar, bakelser, som kineserne lärt inländarne att göra af ris är oräknelig. Till slut trakterades jag med en frisk ananas, den min gode värd, för att göra så mycket smakligare, tillät sin enda dotter, en 13 årig flicka, som var Venus i detta nigri, mig med egen hand tillställa.

Mahomedanernes moskeer på Java äro utan minarets eller torn att illuminera vid högtidliga tillfällen, men i dess ställe hade desse tillagat midt på gården ett bord, med fyra bordsskifvor öfver hvarannan, en fots höjd emellan hvardera skifvan; den understa störst och den öfversta minst, att den liksom utgjorde en pyramid, hvarpå brinnande lampor af snäckskal voro stälda rundtomkring alla

skifvornas kanter. Midt igenom dessa bordsskifvor uppsköt en växande pisangstam, hvars topp pryddes ännu af de kvarhängande blommorna. Frukter lågo inom de brinnande lamporna. På ena sidan var en skärm af flätad rotting, ikullagd och upphöjd en fot öfver jorden, hvarpå scheriffen, en pelegrimer-köpman från hufvudstaden Bantam, en dervis och några af de förnämare mussulmännerne sutto. De spisade för sig själfve och fruntimren uppassade dem. I begynnelsen af deras måltid regerade en helig tystnad, som afbröts i småningom, alt efter som hungern blef stillad. Min dervis, som tillika var Tukan sackit och således min konfrater, ville intet inlåta sig i några världsliga samtal med mig, ehuru jag talade till honom flere gånger. Men på frågan om han varit i Mecka, svarade gubben: „intet ännu“, liksom han skulle ämna sig dit. Gubben hade redan grånat i hufvud och ögonbryn. — Det led inpå natten. Vi togo afsked af våra beskedlige värdar och rodde ombord. Under hela denna natt roade javanerne sig med raketers kastande.

Den 12 gjorde jag en betydande förlust. Jag hade tagit ombord att öfverföra till Europa en Orang Utang eller vildmänniska, som var fångad på Borneo och skickad till Vetenskapssocieteten i Batavia. Hon dog uti en svår rötfeber, hvilken hon kanske kunnat genomgå, om hon intet öfverkommit en spilkum stark sköldpaddebuljong, den hon begärligt utdrack och förvärrade alla symptomer. Hon lades i en kutting med arrak för att till fäderneslandet öfverföras, hvilken blir den första Orang Utang som kommit till Sverge.

Tjugufemte brefvet.

Ombord på Concordia utanför Taffelbayen den 21 oktober 1784.

Den 12 augusti gjordes alt klart att segla ifrån Angri och sedan vi spisat middag på svenska skeppet Fru Johanna hos löjtnant Alm, lyftades ankaret. Jag lämnade Java och med detsamma alla indiska öar och reste ej utan saknad ifrån ett land, där vistandet varit angenämt, där genom mödor och faror jag köpt kedjor af lycksalighet. Hollän-

darne kalla Batavia för europeernes kyrkogård, i anseende till dess osunda luft, som kostat så många tusende europeer lifvet, men jag — jag kallar Java för världens engelska trädgård. De blå bärgen äro det första man upptäcker, när man nalkas Java; de äro ock det sista man förlorar ur sikte, då man skiljer sig därifrån.

Den 16 klockan omkring 11 om aftonen föll ett stridt regn med stora droppar i hafvet, då, i det ögonblick hvar droppe tangerade vattnet, uppkom en eldgnista något större än då man slår eld med stål och flinta. Vid detta tillfälle påminte jag mig hafva flere gånger sett detta fenomenon under mörka nätter vid regnväder uti Bantams viken. Den, som ej känner elektriska ämnets underbara värkan, skulle lätt, liksom våra sjömän nu gjorde, taga detta för eldregn, och kanske de flesta berättelser om eldregn haft samma naturliga orsak.

Den 30 om aftonen observerade vi en månens förmörkelse, som i Europa ej var synbar. Vi sågo den från 9 grad. 31 min. sydl. latitud och 25 grad. longit. väst Cap Capucin. På Batavia skulle den begynna kl. 8, 37 min. efter middagen. Moln betäkte för oss himmelen, såväl vid dess immersion som emersion, att ingendera kunde observeras. Klockan efter 7 såg jag den redan vara börjad och klockan 9 var ännu något förmörkad.

Kapten tillika med styrman ombord berättade, att de under utresan ifrån Caput bonæ spei sett en komet ifrån 8 till 11 om aftnarna i väst-syd-väst. Vi sågo i skeppsjournalen, att den syntes den 10 januari 1784 på 38 grader 26 min. sydl. latitud och på 28 grader 14 min. long. ost Paris. Samma komet har blifvit sedd på ön Isle de France och vid Madagaskar af löjtnant Alm och dess besättning. Den beskrefs mera eldröd än den komet, som syntes 1766; svansen åt syden, hvilken hade solens diameters längd, var bredare invid kometen och spetsad åt ändan. Kometen kom alt mindre högt upp och försvann, då skeppet närmades Java.

Den 9 september viste sig i luften en brinnande kula, hvars diameter syntes oss vara öfver 6 svenska tum. Kapten Breitholtz, en gammal förfaren sjöman, estimerade di-

stansen emellan kulan och skeppet till 8 svenska mil. Himmelen var helt sjärnklar och en liten vindfläkt kom från SSO. Kulan tände sig 45 grader öfver horisonten, sänkande sig något under sin gång från NO till SV, höjde sig åter och beskref dymedelst en åttondedel af en cirkelbåge, hvars medelpunkt var 10 grader högre eller 55 grader öfver vattenbrynet, och hvars nordöstra ben var två grader högre än de i sydväst; slocknade på 6 sekunder af en minut, tände sig ånyo, beskref en två gånger större cirkelbåge, hvars medelpunkt och ben i nordost hade samma höjd. Hon gaf ett blyaktigt sken likt Veneris, och då hon andra gången slocknade, utkastades en mängd röda eldgnistor, rätt förut i två repriser, så att den första reprisens gnistor brunno ännu, då den senares slocknade. Om Breitholz's estimerade distans varit någorlunda riktig, skulle denna eldkula hafva haft omkring 500 fots diameter.

Den 27 gjorde tvänne hvalfiskar oss sällskap uti halfannan timme. De sprutade vatten till två famnars höjd och voro omkring 80 fot långa. En liten javansk markatta, som jag hade att gå lös ombord, gaf alltid genom sitt skriande tillkänna, då hvalar, hajar, bonneter, albecorer eller andra djur nalkades fartyget. Hon ville därigenom ge oss tillkänna den annalkande faran.

Flere hvalar viste sig den 2 och den 4 oktober, då det åskade starkt; för första gången sedan jag lämnade Java. Den 10 oktober fingo vi kl. 5 med morgonljuset se på 6 mils afstånd afrikanska landet, litet nedom kusten af Natal.

Den 11 lyste hafvet mer än vanligt öfveralt, där det var satt i någon rörelse. Hela natten var stark blåst med regnbyar. Termometern visade i luften $57^1/_2{}^0$ öfver 0 och i vattnet $62^2/_3{}^0$. En stor skock delfiner, som jagade en myckenhet småfisk, kom emot skeppet med ett sken, att mannen, som var på utkik ropade: *bränningar förut.* Där delfinen ilade fram, syntes ned i vattnet efter honom ett hvitt sken liksom efter en raket i luften. Detta sken hade samma bredd som delfinen, men längden tyktes vara proportionerad efter dess hastighet. Ju hastigare rörelsen var,

ju längre det hvita skenet efter, där han lupit fram. Lätteligen kan ett sådant lysande af en ofantlig myckenhet fisk tagas för klippor och bränningar i hafvet.

Tjugusjätte brefvet,

Cap de bonne Espérance, den 15 december 1784.

Klockan 6 om aftonen den 22 oktober ankrade vi uti Taffelbayen och dagen därefter uppvaktade jag guvernören, edele heer baron van Plettenberg, andra guvernören herr Hacker och vår landsman herr Cahman, hvilken emottog mig med samma artighet, som han gjorde för halftannat år sedan.

Söndagen den 24 kommo herr Cahmans hästar och vagn för att hämta de härvarande två svenske sjökaptenerne herr Breitholtz och herr löjtnant Alm jämte mig till dess landtgård, dit vi af honom hade blifvit inviterade dagen efter sedan vi hitkommit. Herr Cahman hälsade oss, såsom han vanligen brukar, då svenskar göra honom visit, med 15 kanonskott, under det han hissade svenska flaggen, den han låtit göra i Kanton af flere hundrade alnar sidentyg. Samma dag om aftonen återreste vi till Cap för att beställa åt oss goda kvarter, till hvilkas erhållande herr Cahman gaf adress.

Jag har tillförene nämt om Cap, hvad som då på utresan föll mig märkvärdigt. Staden är visserligen ibland de vackrare i Indien (?). Den har en reformert och en luthersk kyrka, ett bibliotek, som sällan öppnas, där klokkarn gör bibliotekarie tjänst. De flesta taken äro platta, hvarigenom husen äga en österländsk enfald och behag, som är så olika med svenska arkitekturens branta takresningar.

Alla stadsboarne, ifrån andra guvernören till den ringaste borgare, drifva mer eller mindre handel, hvarför ock europeerne äro välkomne i alla hus, ty hit komma sällan andra än handelsskepp. De mest oegennyttiga äro de unga fruntimren. De äro vackra, hafva en fin, hvit hy, sundt och friskt utseende, kläda sig väl och hafva det olika med bataviska damerna, att de sätta mera värde på de euro-

peiska än på de indiska moderna, hvarför de ock äro täkkare för europeernes ögon än de senare. Flickorna hafva i de yngre åren en fyllighet, som då behagar, men snart öfvergår till en fetma, som framställer dem efter 20:de året med ett groft och manligt utseende. Vid min utresa till Indien fann jag damerna i staden Cap ej så fördärfvade till seder som nu vid återresan. Den fransyska militären, som sedermera kommit hit, troddes hafva därtill mycket bidragit. Det var just intet så alldeles lätt gjordt, att få en soenties af en bättre flicka den tiden, men nu — nu tyckes hon, då man tog en kyss, säga som den kärlige Ovidius: „Oscula qui sumsit, si non et cetera sumet, haec quoque, quae data sunt, perdere dignus erit.“

De flesta hus logera främlingar. För en kammare, dejeuné af kaffe och té med hvetebröd, diné af 5 fat, supé af 4, vin och punsch betalte jag en dukaton i silfver om dygnet som utgör 40 R:dr svenskt banko i månaden. Jag spisade väl och hade det nöje att dagligen vara i sällskap med fyra unga flickor, som voro döttrar i huset. Det gjordes flere danspartier för att roa de här nu vistande svenskar. Vi återgåfvo dem också några baler för att å vår sida vara lika artiga.

I slutet af november kom ännu ett svenskt skepp till Cap, som fördes af kapten Dahl. Den 26 november reste jag i sällskap med de härvarande svenska kaptenerne till herr Cahman på dess landtgårdar Stellenburg och Welte Freeden, för att där tillbringa 8 dagar och göra mig samlingar af örter och insekter.

Boskapen betar hela året ute på marken, men hästarne födas på stall, mest med korn. En holländsk ko har betalts ända till 200 R:dr, då bör den mjölka ett ämbar i målet. Ulfvar och hyenor äro de enda af rofdjur, som göra boskapen skada. Sällan komma tigrar eller lejon så nära Cap. Det skall dock hända ibland, att bönderne hafva olägenhet af dem. Åkerbruket drifves med mycken kostnad och arbete. För en grof oformlig plog, som löper på hjul, hvaraf de två på frå-sidan äro dubbelt högre än de på te-sidan, hvarigenom plogen bättre skall skära jorden, spännas 6 till 8, ja 10 par oxar. Åsnor

skulle här vara nyttigare för landtbruket i många afseenden, men de äro sällsynta. I nästa månad är skördetiden och hveteåkrarne stå nu i sin största frodiga fägring.

Den 3 återreste jag till staden och fann vid min ditkomst några af inre landets hottentotter. De hade kommit till Cap för att sälja sina kreatur: oxar och får, dem de hälst bortbyta mot knifvar, litet tobak, brännvin och dylika varor.

Hottentotterna äro beskrifna af alla, som skrifvit om Cap, till hvilkas beskrifningar jag intet har något att öka. De afmålas vanligen som ett uselt och olyckligt folk. Men huru kan den vara usel eller olycklig, som har alt hvad han önskar? Kan någon önska sig det man icke ens har begrepp om [att] existerar? De flesta lifvets bekvämligheter äro hjälpmedel emot plågor, som hottentotten intet känner.

Taffelbärgets majestätliga utseende väkte vid första åsyn min längtan att få bli närmare bekant därmed. Den 12, helt bittida på om morgonen, företog jag en promenad för att bestiga denna strax utanför staden liggande höjd. Ehuru mina vägvisare ledde mig den bästa vägen, var uppgången mödosam och fordrade fulla 6 timmar. För mitt besvär hade jag intet nöje att träffa några växter, som jag intet förut ägde. Jag såg endast torkade risbuskar, men mitt öga förtjustes af en gränslös och förvånande utsikt. Inskränker det sin horisont, ser det under foten den täcka staden med sina vackra stenhus. Utvidgar det sin synkrets, upptäcker det från denna ovanligt höga teater en omätlig ocean. Hvad detta skådespel är stort! Af alla stora föremål, som naturen framvisar, inger en gränslös oceans hvälfvande vågor den högsta beundran. Bärget var ofvanpå slätt och hade, utom små vattenpölar, en liten insjö. Om aftonen klockan 7 voro vi tillbaka i staden.

Jag gjorde med de svenske kaptenerne och några damer en lustresa till det namnkunniga Constantia, hvarifrån vi hafva den dyrbara nektar, som bär samma namn. Båda egendomarna, det stora och det lilla Constantia, ligga 5 eller 6 timmars resa från staden. Frun, som var ägarinna till dessa, var enka och älskarinna af natural-

historien och tog mig särdeles in uti sin vänskap. Hon genomvandrade med mig alla sina hus, där tillredningen sker och alla mörka källrar, där vinet förvarades. Vi följdes ock åt på planteringarna, där hon försäkrade mig att samma drufvor voro planterade på andra sidan gärdesgården och på andra sidan om vägen, men de få intet den lukt som hennes. Kännare finna strax skilnaden. Vi återreste till Cap och betalte för en vagn, som vi nytjade från morgon till afton 16 R:dr Capska och för en schäs 9 R:dr. Hela denna trakt framvisar de vackraste vinplanteringar, alt uti sandjord. Här räknas vanligen 1,200 vinstockar, på en leggare om 670 svenska pottbuteljer.

De landsboar, som af stadsboarne kallas bönder, härstamma på fädernet ifrån europeer af åtskilliga nationer, mest tyskar, och bo några veckors resa inuti landet. De komma merendels en gång om året till Cap för att sälja sina egendomars afkastningar, som består, utom boskap, uti hvete och vin.

På Cap födas 3 till 4 flickor emot en gosse. I herr Cahmans hus voro tre döttrar, ingen son. I fru Broeders hus, där jag nu bor, äro 4 döttrar och en son. Jag blef, på efterfrågan, försäkrad att få äktenskap hafva 2 söner, och ingen enda fans nu i staden Cap, som hade 4 söner, men månge, som hade 4 till 5 döttrar. Det tyckes som naturen ämnat Cap till förfriskningsort äfven i den delen för sjömän.

I dispyten, om polygamin befordrar eller förminskar folkstockens tillväxt, har man till skäl emot denna antagit att kvinkönets öfverlägsna antal i de sydliga orter vore en fysisk följd af polygamin, men Cap talar häremot och visar att åtminstone det skälet duger intet.

Tjugusjunde brefvet,

Fayals redd den 21 mars 1785.

Den 20 december 1784 gick jag ombord, men som vinden ej blef gynnande, återfor jag i land till aftonen. Den 22 klockan 6 om morgonen lyftades ankar och vi seglade ifrån Caput bonæ spei med en half storm från sydost.

Den 1 januari 1785, klockan 4 efter middagen, passerades solen på 22:dra graden 51 minuter sydl. latitud. Himmelen var öfverdragen med moln och en frisk passadvind gjorde denna dag drägligen het. Fahrenheits termometer var $74^1/_2$ grad öfver 0 klockan 2 eft. m. En stor skilnad emellan denna och en nyårsdag i Upsala. Den 10 passerades ön S:t Helena utan att ses och den 17 trodde vi oss få se ön Ascension, men sedan vi seglat 2:ne dygn väst, utan att finna den, slöto vi oss vara väst om densamma, hvarför vi styrde nord. Den 23 om morgonen passerade vi ekvatorn med en god sydost och sydsydost vind. Den 25 slutade sydostpassaden på 2^0 6′ nordl. latitud och 33^0 1′ longit. väst Taffelbayen. Omkring dagjämningslinjen hade vi de mesta dagarna mulet och ofta eftermiddags-regnskurar. Jag har under nära 2 års vistande uti södra hemisfären fått flere än 100 tillfällen att betrakta en rätt stjärnklar himmel, och jag kan försäkra, att fixstjärnorna äro likaså glänsande, brinnande och gnistrande som någonsin i den norra. Icke eller tyckas de ge den norras efter till myckenheten stjärnklasser eller så kallade (oläsligt).

Den 28 visade sig om morgonen en stor hvalfisk på sidan af skeppet.

Den 29 kom *Sterna stolida* flygande till skeppet; den blef tagen, dödad och uppstoppad. Denna afton syntes under mörkret små eldar kring skeppet. Omöjligen kunde jag, oaktadt mycket bemödande, få något af dessa lysande små-djur. Den längre tid af flere sekunder, under hvilken de brunno, gaf mig anledning att tro, att desse intet voro de vanliga elektriska gnistor, som ofta upplysa hafven. Den 30 höggs en delfin *(Coryph. hipp.)*, i hvilken täcka fisks mage jag fann 3 species små fiskar, som beskrefvos och aftecknades. Dagen därefter höggs åter en delfin, som hade en stor bläckfisk *(Sepia)* uti sig. Igenom sådana fiskar kan en observator få djur af sällsammaste slag fångade på stora oceanens omätliga djup, som annars skulle undfly den nogaste naturforskare. Om morgonen den 1 februari var hafvet mycket eldgnistrande kring skeppet. Den 3 gnistrade hafvet än mera. Den 4 följde små, gula

fiskar tätt invid skeppets kölvatten. De tyktes höra till *Cyprini* släkte. Himmelen gaf ned vid horisonten blixt liksom kornbleck. Den 5 haglade det rundtomkring oss, under det att solen sken. Jag blef intet litet förvånad, när jag upptog hagel och såg det värkligen vara iskorn, mjölkhvita, af kaffebönors storlek. Om jag ej så noga undersökt det hagel, som föll den 18 april 1783 på 1 grad 8 min. sydl. latitud, skulle jag nu trott, att jag då bedragit mig och då tagit saltkorn för ishagel. Detta hagel föll på 5 grader 22 min. nordl. latitud, 38° 0′ longitud väst Taffelbayen vid 75 graders värme af Fahrenheits termometer. Det har förmodligen blifvit alstradt i de högre rymderna genom elektricitet, som öfverflödar alla regioner i dessa klimat. En utomordentligen hård regnskur föll med stora droppar, af valnötters storlek. Passaden ändrade sig klockan 11 från NNO till SO. Klockan ½1 till OSO med stark blåst och klockan 2 blef stilt; kl. 5 ost; kl. 7 O till N; kl. 1 om natten d. 6 nord, kl. 5 om morgonen N t. O och kl. 1 efter middagen kom han åter i sitt förra skick till NNO. Nordliga passaden hade redan infunnit sig den 1 februari på 3 grad. nord, då han kom med en frisk märssegels kultje. I dag befans vid observation, att skeppet var 40 minuter nordligare än räkningen. Vi tillskrifva detta den starka sydliga vind, som kom i går kl. 11 och förstörde bidevinds passaden uti nära 24 timmar. Den sydliga vinden hade förmodligen uppväkt en ström i hafvet, som satte oss dessa 40 milen nord på ett dygn.

Apropos, då jag nämde passadvind, frågade kapten hvad för vind jag mente därmed. Han kände intet någon sådan. Jag tog då fram min Muschenbrock, visade en karta, där passadvindarna voro utmärkta, då denne i öfrigt käcke sjöman utbrast i småskratt. Ja, sade han, där finner jag orsaken, hvarför jag både på utresan och hemresan haft i flere veckor, natt och dag först en god förlig bramsegelskultje och sedan en dylik bidevind. Han hade aldrig seglat på någondera af de indiska farvattnen och aldrig kommit att göra sig underrättad om någon passad. Emellertid förde han sitt skepp ifrån L'orient i Frankrike

till Caput bonæ spei och vidare till Isle de France, hvarest han utlastar, intar ballast, går igenom Straat Sunda och kommer lyckligen till Batavia med tvänne styrmän, som hade mindre kunskaper än han.

Sedan vi uti mera än 8 dagar kryssat emellan Västeröarna eller Azorerna emot en envis nordost-storm, beslöts den 18 att löpa in till en af dessa för att förse oss med vatten och frisk proviant. Vi seglade rundtomkring Gratiosa. En stark nordost och mörkret hindrade oss att gå in. Vi vände till sjös. Den 20 om morgonen fingo vi se Fayal och en liten stund därefter toppen af den höga Pico. Vid middagstiden voro vi nära Fayal. En officerare i slup med portugisisk flagg satte lots ombord och for sin väg, utan att vi kunde tala vid honom. Vinden blef oss konträr. Natten påkom och vi kunde ej kryssa oss längre än till Porto Pin, som endast har 3 famnars djup med en öppen redd för väst och VSV som här om vintertiden häftigt blåsa. Kl. 9 fälde vi ankar på 30 famnars vatten, utanför hamnen. Efter en half timme funno vi skeppet drifva. Ankaret vindades hem och vi måste åter hålla sjön till andra morgonen, då vi ankrade utanför Villa de Horta på 20 famnar. Här voro tvänne amerikanska skepp, tvänne portugisiska och en fransman. Sedan vi spisat middag ombord, foro kapten och jag i land för att hos kommendanten kapten Mor göra vår visit. Vi tillsades vid Santa Cruz, stället där man lägger i land, att ej förr stiga utur slupen, än sundhets-kommissionen hunnit församlas. Efter en timmes väntan blefvo vi för kommissionen presenterade af svenska tjänstförrättande konsuln herr Tomas Dent. Kapten blef frågad, hvarifrån vi kommo, hvad vi hade för last, huru många sjuke och döde ombord. Detsamma frågades tvänne slupgastar, särskilde hvar för sig. Kommissionen reste med några tullbetjänter ombord, att försegla och i land föra all tobak, som vid afresan oss återlämnades.

Tjuguåttonde brefvet,

Villa de Horta på ön Fayal den 27 mars 1785.

Staden de Horta ifrån fartyget sedd hade ett utseende att vara vacker, men då man inträdde, fick man intet se annat än förfallna hus; gatorna äro smala, stenlagda, men ojämna. Husen, bygda af sten äro små och illa underhållna. Små utbygda burar med luckor, som i oväder tillslutas, brukas i fönstrens ställe, som här äro sällsynta. Staden omgifves af en hvit mur, åt sjösidan förfallen och utan kanoner. Vackra kyrkor med höga torn och välbygda kloster, af hvilka de andäktiga portugiser hafva godt förråd, utgöra stadens förnämsta prydnad.

Som jag inkom i staden, begaf jag mig till det vackraste hus jag såg. De fördrifne jesuiter hade för detta haft där sitt collegium. Huset är ett vackert palais. Nedre våningen uthyres nu till magasiner. Kyrkan, som inuti är korskyrka, är stor, ljus, har nio välarbetade och förgylda altaren och tvänne predikstolar; uti den ena af dessa sade man att ofta munkarne uppträda för att drifva djäfvulens sak emot den, som ifrån den andra vederlägger och öfvervinner honom.

Fransiskanernes kloster är näst jesuiternes collegium den vackraste byggnaden; ligger något högt upp i staden och har till uppgång en stor och vacker trappa; tyckes utomkring se något antik ut och utan särdeles symmetri, men är desto mer bekväm innantill för de vördiga patres, som dragit sig utur världen hit, liksom råttan i osten. S:t Fransici kyrka är ej alldeles så rymlig som jesuiternes, med hvilken hon annars täflar i prakt och visar att den har goda inkomster. Åtta pelare uppehålla dess hvälfda tak. Nio väl arbetade, med bildhuggeri och löfvärk utsirade, förgylda altaren pryda henne rundtomkring. Tvänne predikstolar äro klädda med guld- och silfverbroderadt hvitt siden. Koret, som är midtför stora ingången, var fyldt med flere tusende hvita vaxljus, uppstälda att brinna [under] påskahögtiden, som nu instundade.

S:t Antonio är ett rikt kapucinernes kloster, som ligger högt öfver staden, är bygdt med flere gångar, och boningsrum för 15 patres; äger midt uti sin inbygda gård

en cistern med förträffligt regnvatten. Kyrkan är ljus och vacker, med två förgylda altaren, af hvilka det midtersta, som är i fonden af koret, utgör ett dråpligt perspektivarbete. Kapucinerne sjöngo mässan, förborgade liksom franciskanerne på en läktare öfver ingången till kyrkan. Uti sakristugan vistes åtskilliga helgon, groft uthuggna af träklabbar.

Karmeliternes kloster skall vara likaså förmöget som de förra, men jag kom aldrig därin.

Conceicau har tvänne kupiga torn, som gifva kyrkan utanpå ett behagligt utseende. Inuti prydes den af 4 förgylda altaren och två omålade predikstolar.

Matris eller S:t Matrice har ett sådant torn, som våra gamla landskyrkor, är prydd innan med 7 altaren, men har endast en predikstol. Tolf präster, klädde i långa svarta kåpor, hvaröfver de hade en kort hvit lärftskappa utan ärmar, sjöngo mässan ifrån koret. En af dem, som hade en förträfflig röst, slog med ett spö takten för de andra och sjöng än solo, än ackompanjerades med ett litet orgelvärk, jämte de öfrige röster. Man mässade och sjöng sålunda hela eftermiddagen, utan flere åhörare än jag och tvänne barfota portugisare. Jag hade, oaktadt noga bemödande, svårt att förstå den latin, som mässades. Vederbörande beflitade sig mera om att forcera ut starka och klara toner och driller än tydliga ord; kunde likväl, sedan jag blifvit något vand vid sången, förstå att det var femte akten af Kristi lidandes historia.

S:t Augustia har utanpå ej särdeles utseende, men prydes inuti med tre väl arbetade och förgylda altaren, en predikstol och ett vackert baptisterium.

Misericordia eller hospitalskyrkan tillika med ännu flere smärre kyrkor blefvo ej af mig besedda.

Jag hade ännu ej sett nunneklostren, som under fastan voro tillslutna. En svensk sjökapten Laurenzo (Lornsson), född i Västervik, hade varit här etablerad uti 30 år och som hade tvänne döttrar i pension hos abbedissan, skref till Maria Josefa, att en resande från Österlanden, kommen med det ostindiska skeppet, önskade få se klostret och nunnorna, hvarpå abbedissan svarade i samma bref,

att hon tillika med nunnorna väntade eftermiddagen klokkan $^1/_2$4 i klosterkyrkan den indiske resanden tillika med kaptenerna. Jag trodde mig få se religiösa nunnor. Det är sant, klostret, kyrkan, gallret, dräkten, doket, alt gaf en air religeuse, men under doket bemödade sig ett par gnistrande ögon med all retlig douceur att behaga och genom de dubbla gallren klappade oss en täck hand hvar vi behagade, sedan abbedissan tagit afträde. Dubbla galler afdelte klosterkyrkan ifrån den öfriga kyrkan, som var för allmänheten tillåten. Det var i den senare, som vi voro, då vi talte med nunnorna i den förra. De sände till oss sockerärter och sockergryn, ett stort silfverfat fullt och ornerade våra bröst genom gallren med vackra blommor. Jag begärde att få betala dem, då jag hörde att de sålde blommor, men den vackra nunnan, till hvilken jag adresserade mig, svarade, att det hon ger mig till souvenir, för det ville hon intet taga betalning, men om jag åstundade köpa, skulle hon sända nästa dag till kapten Laurenzo. Andra dagen sändes mig en present ifrån klostret, bestående af 8 stora apelsiner, som vuxit tillsammans i en klase, nästan som en drufva. Stjälken och löfven hade nunnorna försilfrat med boksilfver. Därjämte sände de mig blommor, buketter, kronor och kransar, de vackraste klosterarbeten, som efter medsända räkning kostade 4,000 reis, hvilka jag måste betala. I alla länder äga nunnorna ett lent och intagande språk. Få damer hafva efter längre bekantskap brukt så ömma uttryck och sagt mig så förtroliga saker, som dessa sade mig genast. De frågade sig likväl före med frågan: „signore Christiano?“ Och då de fingo: „si signora“ till svar, tyktes de liksom vela öfverlämna sig till en bror. Den heliga enfald, som de affektera, och den uppriktighet, som råder i deras utlåtelser, måste nödvändigt intaga och förvärfva dem tillgifvenhet. Lördagen kommunicerade en stor del af nunnorna, då prästen ifrån allmänna kyrkan gaf dem brödet igenom en liten lucka på gallren in uti deras kyrka.

Den 24 mars, som var skärstorsdag, tillbringade jag hela dagen i klostren, att se alla de tillställningar, man gjorde för påskahögtiden, som i år infaller den 27. Så

andliga som världsliga väntade ett snart slut på den besvärliga fastan. Klostren förseddes med ankor, höns, kalkoner, gäss, ägg, lam, m. m.

Då jag [om] påskafton for i land och passerade ett portugisiskt skepp, hade sjöfolket utklädt en bild, som skulle föreställa Judas Iskariot, upphängt den på bogsprötet och nu piskade, tilldess slarfvorna föllo i sjön. Franska skeppet hade flagg på half stång, samma signal som då man har döda ombord. Hela denna förmiddag gingo folkskaror i processioner, ifrån det ena templet till det andra och skulle därmed föreställa, huru Kristus fördes ifrån Hanam till Kaipham och från Pilatum till Herodem. Midt på dagen gick processionen med ljus i handen; man gaf mig ett ljus och jag gjorde sällskap. Främst för oss bars ett kors och därefter följde flere leder präster och efter dem folkskaran. Prästerna sjöngo, som jag tykte, miserere. Detta skulle föreställa, då Jesus leddes till Golgata och Simon af Cyrenen tvingades att bära dess kors. Fastan slöts klockan 10 om afton genom kanoners lossande och ringning med klockorna. Maskerade personer intogo nu gatorna. Man red på hästar, borickor och åsnor, än rätt och än baklänges som arlekins och galningar.

Påskdagen om morgonen gick jag till Gloria, ett nunnekloster, som har en vacker kyrka, skild med dubbla järngaller ifrån nunnornas liksom S:t Johans. Tre präster sjöngo med grof basstämma mässan och nunnorna svarade från sina läktare med det allra finaste, genomskärande pip: amen. Nunnorna bära små hvita kappor, hvit koltett med silfverplåt på bröstet, bruna kjortlar och på hufvudet ett tresnibbadt dok.

Härifrån gick jag till heliga modrens kyrka för att se den procession, som i dag därifrån skulle utgå. Sedan vi afhört mässan, gick processionen i den ordning utur kyrkan, att först buros af sex personer 6 röda och gula fanor; efter dem gingo 16 eller 20 de förnämare stadens invånare, som voro kyrkoföreståndare, klädde i röda mantlar, och buro i händerna vaxljus af två alnars längd. Sedan bars ett stort silfverkors framför prästerna, som nu kommo klädde i korta, hvita lärftskappor ofvan sina långa svarta

kåpor. Därefter buro två personer hvar sin lykta, försedd med brinnande ljus, emellan hvilka en man bar ett rökelsekar, efter hvilka ett silfverkors fördes framför 3 präster, af hvilka två voro klädde i mässhakar och den tredje, som gick, mellerst, i en rik broderad korkåpa. Denne bar själf en sol af silfver framför sig. Öfver desse tre präster bars en himmel af sex personer med röda kappor. Efter dem gingo 20 svartklädde med långa förgylda stafvar i händerna; sedan tvänne med stora påkar, att hålla folket ifrån processionen och sist gingo personer med hattarna i handen, hvaribland jag var. Alla, som oss mötte, föllo på knä. På detta sätt gingo vi gatorna ikring och skulle därmed föreställa, huru Maria Magdalena och Maria Jacobi gingo om morgonen till grafven att söka Kristi lekamen, och huru de två männen gingo till Emaus, då Frälsaren gick emellan dem och uttydde för dem skrifterna.

Påskdagen om aftonen for jag ombord. Andra dagen skulle vi segla härifrån. Ön Fayal är omkring 6 mil lång, bebos af portugisare, hvilkas språk här talas. Folket är höfligt och tjänstaktigt och fruntimren äro sällsamma att få se. Då de visa sig ute, kasta de en mantel öfver hufvudet, som tillbindes vid lifvet och endast lämnar en smal öppning för ögonen. — Skepp kunna erhålla, hvad Azorerna frambringa. Man får friskt vatten, som likväl är något saltbräkt, ved, hvetebröd, brännvin, vin, oxar, får, svin, kalkoner, ankor, höns, fisk, potates, jams, kål, flere slag grönsaker, citroner, apelsiner för tämligen godt pris. Denna hamn räknas för bättre än Porto Pin. S och SSO, som blåsa om vintern häftigt, uppröra en stark sjö. Oren grund, blinda ankare och förlorade skeppsvrak äta af ankaretågen och sätta hitkommande skepp i yttersta förlägenhet, som med denna vind ej komma under segel, om de gå för långt in uti viken. Då S och SO kommer med regn, drager han sig gemenligen till västlig, som är landvind och intet farlig. Ett spanskt och ett engelskt olowsskepp hafva här förolykkats. Två våra ankartåg sprungo. Kanalen emellan ön Pico och Fayal är låggrund från öarna, på få ställen öfver 50 famnar djup.

Tjugunionde brefvet,

Amsterdam den 19 maj 1785.

Den 22 mars seglade jag ifrån Fayal med en frisk, önsklig vind, men vi måste lämna där ett ankare. Kolleger, kloster, domer och torn af Villa de Horta hade knapt försvunnit från våra ögon, förrän en så häftig sydväststorm öfverföll oss, att vi sattes utom hopp att mera få se vårt fädernesland. Jag har flere gånger sett upprördt haf, men aldrig med den kraft som denna dag. Ingen kunde annat tro, än att den uppretade, fradgande oceanen skulle hvart ögonblick i sina djupt öppnande vågor begrafva både skepp och folk. Vårt skepp, frätt af *Teredo navalis,* var ibland de eländigare seglare, gjorde med alla segel sällan öfver 5 knop i 30 sekunder, länsade nu för focken 8. Skeppet tog de hiskligaste öfverhalningar och då fockskotet sprang, nödgades vi dräja bi för apan och besan. Vår hotande fara blef ännu större, då skeppet ej mera ville lyda rodret och vi fingo se att lasten, som bestod af störtad peppar, kaffe och salpeter i mattor, hade gått öfver åt babord, hvarigenom skeppet fått en slagsida, att två plankor af däcket låg inunder vatten. Ännu värre! Skeppet blef läck. Den 30 stillnade stormen något, men endast för att hämta nya krafter. Den 1 april blef han lika häftig, dock varade han ej längre än 12 timmar, hvarefter den blef något lindrigare, men fortfor med half storm uti 14 dagar, under hvilken tid man förbättrade det, som kommit i oordning.

Den 10 och 11 begynte sjöfåglar att visa sig; den 12 flöt mycket sjögräs kring skeppet, hvaraf jag fick några stjälkar, som examinerades och lades i arrak. Den 14 om morgonen kommo 6 stycken hussvalor till skeppet. Jag öppnade kajutfönstret, där de strax inflögo och togo sin hvila på en svart hatt. Denna dagen visade sig framom oss tvänne nordkapare, och dagen därefter åtskilliga smärre, som höllo sig flere timmar kring skeppet. De hade 2 till 3 famnars längd. Nosen var på dem mycket spetsad och stjärtfenan låg horisontelt. Nacken var försedd med tvänne blåsöppningar. Jag laddade min bössa och gaf den ena en hagelsvärm uti hufvudet, då han satte det öfver vattnet, men jag kunde ej observera af honom

någon ovan rörelse. Den 15 var ett ovanligt lugnt och stilla väder. Det är otroligt, att denna omätliga rymd af vatten kunde hafva en så orörlig jämvikt. Hafvet, som väl under lugn är spegelklart, underlåter dock mycket sällan att upphäfva dyningar. I dag kunde mitt öga, som jag placerade några alnar öfver vattenytan, ej observera minsta dyning, som kunde förbyta horisonten. Skeppet låg så stilla att bramtopparna ej observerades ändra eller flytta sig en half fot. Vi hade under tvänne dagar funnit hafsytan rundtom skeppet öfvertäkt med liksom fett eller tjära, ty den bytte regnbågens färger.

Den 16 var hafvet på samma sätt öfvertäkt, ehuru skeppet började skjuta 2 knops fart. Klockan 12 sågo vi liksom en tunna flyta på vattnet. Jullen utkastades och fatet bärgades, som innehöll 84 kannor godt rödt vin. Den 18 seglade vi med frisk vind förbi tvänne dylika fat. De kunde ej bärgas. Inom några minuter voro de utur sikte. Här hade utan tvifvel något skepp antingen förlorat, eller för storm utkastat något af sin last. Den 19 vid solens uppgång syntes oss 8 seglare på en gång från skeppet, och om aftonen klockan $^1/_2$10 fingo vi sikte af Schilly fyr. Den 20 kommo oss med daggryningen i ögonen Englands jämna stränder. Vi kunde räkna 6 skepp och 18 mindre seglare, som fiskade makrill. Vi gåfvo signal till en, som låg oss helt nära att komma närmare och köpte af honom färsk fisk.

Fiskarn gaf mig den underrättelsen, att makrillen fiskas här med nät till maj månad och under den tiden tar alldeles intet på krok. Efter maj månads början är det fördelaktigare att fiska med krok. Man hinner ej väl att kasta kroken i vattnet, förrän fisken nappar. Vid middagstiden kommo två engelska båtar eller såkallade smugglers, lade till skeppet, ville handla rom, té eller porslin. De foro strax sin väg, sedan vi sagt dem, att vi ej hade något sådant att sälja.

Den 22 om natten klockan 2 lyste oss Eddistones fyr. Vi passerade Goudstard och sågo Portland, Poweralpoint och ön Wight. Om aftonen seglade vi vid Beacky head förbi ett skepp, som på byggnaden tyktes vara finskt.

Vi hissade vår flagg, då han strax visade oss sin svenska flagg. Han var hemma i Uleåborg och kom ifrån Cagliari med salt. Den 23 fingo vi en stilje utanför Dover och fingo med dagen se fregatten Svarta Örn, som var med oss i Cap de bonne Espérance. Jag gjorde en visit hos kapten Dahl och rodde hela eftermiddagen med jullen, för att skjuta fåglar i kanalen emellan England och Frankrike. Vi kryssade med en liten mager vind i flere dagar. Än voro vi under Dovers jämna kritbärg, än invid Calais, där vi hade i sikte tornen och staden eller ock franska vallen vid Cap Wales.

Under det vi spisade aftonmåltid den 22, förlorade jag af en vådlig händelse det sista af de lefvande djur, som jag tagit att öfverföra till Sverge. Det var en liten tamd markatta, som utom rumpen ej var 6 tum lång. Jag har varit ganska olycklig med lefvande djur. Utom Orang Utang och den lilla markattan dogo för mig på resan fyra lefvande kameleonter, 6 papegojor, hvaraf en hade gul och en hvit krona på hufvudet, 3 species större markattor, flere slag turturdufvor, landsköldpaddor, en javansk ekorre, 2:ne muskus-kattor och Guineiska hjorten, hane och hona m. fl.

Sedan vi kryssat i Nordsjön till den 3:dje maj, togs lots ombord, som lotsade oss den 4 in till Texeln, därest vi fälde vårt ankar. Vi lossade ut en del af lasten, emedan ej djupare än 10 eller 12 fots djupgående fartyg kunna passera öfver Vlaagt. Tvänne såkallade ligtare med kruidleesers kommo ombord, för att lossa och hafva uppsikt öfver specerierna. De voro ej så stränga, som vanligen besökare äro.

Om morgonen klockan 3 den 12 lättade vi ankar, seglade för motvind med en stark flod, passerade middagstiden emellan Enkhuysen och Staveren, på samma ställe, där i hedniska tiderna skall hafva varit så tort, att man på en liten spång gått däröfver. Därigenom segla nu stora skepp in uti Zuider See, hvilken sjö ännu i romarnes tid varit fruktbärande åkerfält och ända ifrån Texeln till Amsterdam skall hafva varit fastland. Om aftonen hade vi vid solens nedgång Eyland Mark på sidan och

kommo litet därefter till Pampus, där skeppet stannade i modder.

Pingstaftonen den 14 maj flyttade jag ifrån skeppet till Amsterdam. Den 18 tog jag mina naturalsamlingar, bestående af 20 lårar inpackade naturalier, ifrån skeppet. Dagen därefter kom befallning ifrån de weledele heeren Bewindhebberen, att jag ej skulle föra något i land. Mitt svar blef, att alt hvad jag hade var redan i Amsterdam, med herrarnes tillåtelse och ombord visiteradt af deras egen visitör. Mig blef återbefaldt, att alla lårar skulle föras till ostindiska huset. På en muntlig befallning beslöt jag att intet öfverlämna mina med möda och kostnad hopbragta samlingar uti en holländsk besökares vård, utan gick själf upp i direktionen; erkände att jag väl fått sådana befallningar, men att jag vägrat lyda dem af det skäl, att så ömma saker, isynnerhet insekter och glasflaskor, skulle under rullandet på stengator taga en för mig oersättlig skada. Den protektion, som herrarne alltid vist naturkännare, försäkrade mig att herrarne äfven vid detta tillfälle skulle gynna mig och sända visitör i mitt logis, för att underrätta sig, att jag intet hade andra än tillåtna varor. En af herrar bokhållare blef skickad att göra mig sällskap hem, för hvilken jag öppnade mina lårar. En half timme sedan denne bortgått kom en af de heeren Bewindhebberen, gjorde mig visit och lyckönskade mig vara väl hemkommen med så dyrbara samlingar.

Utdrag ur trettionde brefvet,

Amsterdam den 24 maj 1785.

Dagen därefter, sedan jag öppnat mina samlingar, fick jag visit af den lärde professor Burmannus, af dess fru och tvänne döttrar, af professorerne Bonn och van Ryn, af herrar landsmän Fåhreus, Sahlsten, Petterson och Stytzer, hvilken senare nu skulle innan kort anträda sin resa till Ostindien, dit han på herr Pettersons starka rekommendation skulle gå som oppermeester. Han var mycket älskad i Burmanni hus. Så goda bekantskaper gjorde genast Amsterdam för mig behagligt. Burmanni hus var utan like

intressant. Hans naturalkabinett [var] ganska vackert och i godt stånd, isynnerhet af animalier i spirit. vini och koraller. Fru Burmannus har ibland de täckaste samlingar af papilioner ifrån alla världens delar. Till naturalsamlingarna fick jag nyckeln och hade fri tillgång alla dagar och ofta var jag bjuden till professorns bord.

Herr Burmannus gjorde mig känd hos myn heer van der Hagen, som har en förträfflig, stor natnralsamling och herr Fåhreus gjorde mig bekant i handelshusen Swart och Lunge. Herr Swart är en gammal landsman, född på Gottland, har förtjänt mycket penningar genom handel på Väst- och Ostindierna. Han har tvänne söner, som applicera sig till handeln och fyra döttrar. Då jag en dag spisat hos honom, roade han mig med sitt kostbara myntkabinett, på hvilket han samlat i många år. Häribland voro de flesta rara svenska mynt och medaljer. Han visade mig en mykkenhet penningar, som voro funna under jorden på Gottland, hvaribland voro tvänne med arabiska karaktärer.

Herr Lunge är halfbror med herr Swart och tillika dess handelskompanjon. Herr Fåhreus är ock gottlänning, släkting till herr Swart och i kompani med dess unge son. Han gaf en angenäm diné åt tolf svenskar, hvaribland voro 2:ne resande Lambergar ifrån Göteborg tillika med deras informator herr Schoerbing. Herr Sahlsten gaf ock en diné på ett spiskvarter, som kallades „Första engelska bibeln", där vi voro 10 svenskar tillsamman.

Trettiondeförsta brefvet,

Amsterdam den 27 maj 1785.

I går lät jag föra tio lårar naturalier etc. till herrar Fåhreus och Svart för att med första lägenhet afsända på Stockholm under adress till herr professorn. Af dessa anhåller jag att:

N:o 1 intet öppnas. Den innehåller åtskilliga indiska trädslag, kinesiska dockor med modeller på klädedräkten, i lera arbetade och med färger målade modeller på kinesiska ugnar, m. m. sådant som intet kan taga skada.

N:o 2 må öppnas. Uti denna är inpackadt åtskilliga

asiatiska, kinesiska, morske m. m. klädedräkter af siden och bomull, i guld broderade skor, stöflar, skjortor af silke, dolkar, utensilier af alla slag, hvilka böra uttagas och vädras. Alt hvad japanskt är, som där finnes, behagar herr professorn aftaga och inkorporera med sina dyrbara japanska samlingar.

N:o 3 intet öppnas. Häruti förvaras ostindiska mineralier; de mesta slag af ädla stenar, som Indien och Ceylon frambringa råa; indiska mynt, snäckor och en samling af torkade kinesiska medicinalier eller *materia medica chinensis* m. m., som ej kan skämmas.

N:o 4 ej öppnas. Den är fyld med väl torkade och emellan papper inlagda javanska örtsamlingar ifrån åtskilliga konungariken på Java, jämte officinella växter ifrån Ceylon och kusten af Malabar; bör ej kunna taga skada.

N:o 5 intet öppnas. Uti denna förvaras en myckenhet fåglar, torkade och uppstoppade, såväl ifrån Asien som ifrån Caput bonæ Spei på Afrika, tillika med mina samlingar af insekter från samma länder, hvaribland är mykket nytt.

N:ris 6 och 7 innehålla flaskor med djur, amfibier, fiskar, molluscer, med mera i spirit. vini, hvilka herr professorn behagade vara god och öppna, påfylla ny spiritus, där den gamla är förflugen och aftaga de dupletter, som behagas.

N:o 8. En kutting, hvaruti en Orang Utang är inlagd uti arrak.

N:o 9. Mineralier ifrån eldsprutande bärgen på Java. De, som äro särskildt inpackade med påskrift till riksrådet Bjelke, lämnas till honom, likasom pakettet med snäckor m. m. till archiater Hedenberg och kranium af en Orang Utang jämte skelettet af en *Apina* till professor Murray. Det öfriga förvaras till min hemkomst.

N:o 10. En uppstoppad rhinoceroskalf, insydd uti matta. Denna aflämnas till kongliga svenska Vetenskapsakademin.

Dessutom har jag lämnat tvänne lårar till herrar Fåhreus och Svart att förvara till vidare ordres.

Hos min värd Mekelaar Sibbern står äfven för min

räkning en stor lår med böcker och kartor med mera jämte en liten med asiatiska insekter.

I det fall jag under mina små resor i Holland eller Frankrike skulle sluta mina dagar, tillhöra dessa min välgörare och vän professor Thunberg. Något tager jag med mig af mina samlingar för att göra mig välkommen i Frankrike. Jag måste till Frankrike. Holland är för mig altför sumpigt och osundt att återställa min förlorade hälsa. Till Sverge törs jag ännu intet, för de kalla vintrarna; jag behöfver vara minst ett år i varmare klimat, att vänjas småningom vid kallare länder.

